

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočíš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepky 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 5

OBSAH

HORECKÝ, J.: Analogická nominácia	129
MASÁR, I.: Zapájanie termínů do odborného textu	137
OROSZOVÁ, D.: O polysémii termínů v terminologii počítačů a systémů spracovania údajů	146
FERIANEC, O.: Slovenské mená dravcov (Falconiformes) sveta	149
Základné názvy z astronómie. Hviezdna astronómia	165

Rozličnosti

Znalostné inžinierstvo, znalostný inžinier. J. Horecký	176
Dva protikladné významové odtenky adjektíva <i>predčasný</i> . S. Ondrejovič	178

Správy a posudky

O sekundárnych predložkách v češtine. M. Pisárčiková	180
Nová kniha o rečovej komunikácii. D. Augustinská	182
Kniha o slovenských a českých geografických názvoch v ruštine. J. Horňanský	184

Spytovali ste sa

Stará tlač, staré tlače. I. Masár	186
Signálne farby a reflexné nášivky. K. Hegerová	187
Pofahovina. K. Hegerová	188
O výslovnosti slov typu <i>diabol</i> a <i>orient</i> . J. Holčík	189
Lady a laser. E. Pícha	189
Šetrenie v domácnostiach? K. Hegerová	190

Analogická nominácia

JÁN HORECKÝ

Procesom a spôsobom pomenúvania, nominácie sa už tradične venuje pozornosť v teórii terminológie, skúmajú sa spôsoby, ako sa pojmy pomenúvajú jazykovými prostriedkami daného jazyka. Niektorí autori tento proces označujú ako *das Worden* (E. Wüster), iní ako *die Verwordung* (približne *zoslovňovanie*). V širších súvislostiach sa obnovuje záujem o teoretické otázky nominácie v sovietskej jazykovede, ako ukazujú dva zborníky *Jazykovaja nominacija* (1977).

Nominácia sa vymedzuje ako tvorenie jazykových jednotiek charakterizovaných nominatívnou, pomenúvacou funkciou, t. j. takých jednotiek, ktoré slúžia na vyčleňovanie fragmentov mimojazykovej skutočnosti a na ich pomenovanie. Často sa rozlišuje prvotná, primitívna, neodvodená nominácia a na druhej strane druhotná nominácia, pri ktorej má meno druhotnú funkciu, je odvodené od iného mena. Do chápania nominačného procesu tu preniká lexikologické hľadisko, lebo sa vychádza z hotového slova, nie od pomenúvaného pojmu. Z tohto hľadiska nejde vlastne o druhotnú funkciu mena, ale o prenese- nie hotového pomenovania do iných súvislostí, ale pritom zase len v prvotnej nominačnej funkcii. Je tu zase prvotný cieľ pomenovať nejaký pojem.

Z hľadiska onomaziológie (teórie pomenúvania) možno rozlišovať dva základné druhy nominácie. Ak proces nominácie prebieha na základe onomaziologického refazca (Horecký, 1984)

$$\triangle \rightarrow \bigcirc \rightarrow \square,$$

totož od konceptuálnej oblasti $\triangle$ cez obsah $\bigcirc$ po formu $\square$, ide o priamu nomináciu (a to aj vtedy, keď ide o nemotivované slová — to je vlastne krajný prípad motivácie, často vysvetliteľný historicky alebo

etymologicky). Ak sa však na konci onomaziologického refazca siahne po už jestvujúcej forme, ide o nepriamu, lepšie povedané analogickú nomináciu.

Termín *druhotná nominácia* tu nie je dosť zreteľný, lebo nejde o nomináciu v druhom stupni, ale spravidla o priamy, prvotný nominačný zámer, len sa pri nej využíva už jestvujúca forma. Podoba názvu *analogická nominácia* je opretá o význam gréckej predpony *ana-*, ktorá vyjadruje jestvovanie popri niečom, zdvojenie. Aj grécke sloveso *analogeo* znamená „byť v istom vzťahu k veci, korešpondovať s vecou“. V tomto zmysle sa o analógii hovorí v starovekej filozofii, najmä u Aristotela. Pod pojem *analogická nominácia* možno dobre zahrnúť aj tri základné druhy „druhotnej“ nominácie, totiž *metaforickú analógiu* na základe podobnosti, *atributívnu* čiže *metonymickú analógiu* na základe príťažlosti a *proporcionálnu analógiu* na základe zúženia alebo rozšírenia významu.

Od analogickej nominácie treba však odlišovať *paralelnú nomináciu*, tvorenie formálne síce rovnakých pomenovaní, ale rozdielne motivovaných. Ťažko povedať, že názov *volič* — prístroj je analogicky utvorený podľa *volič* — človek. Pomenovací proces tu zrejme prebiehal v oboch prípadoch samostatne, paralelne, a to od rozdielnych významov slovesa *voliť*. Podobne sa samostatne utvoril hovorový názov *cestár* vo význame „pracovník v oblasti ciest“ a *cestár* vo význame „cyklista pretekajúci na cestách“. Rozdielnosť motivácie je tu zrejme na prvý pohľad. Aj v slove *kožiar*, pri ktorom Slovník slovenského jazyka uvádza tri významy: 1. garbiar, 2. kožný lekár, 3. chrobák *Dermestes*, ide zrejme o výsledky paralelnej nominácie, motivovanej v prvom prípade predmetom činnosti, spracúvaním kože, v druhom prípade starostlivosťou o ľudskú kožu a v treťom prípade obľúbeným miestom. Zaujímavý je typ *škôlkár*: pomenovania *detská škôlka* a *lesná škôlka* sú vo vzťahu podobnosti, pomenovanie *lesná škôlka* vzniklo analogickou nomináciou popri už jestvujúcom pomenovaní *detská škôlka*, no hovorové substantívum *škôlkár* ako pracovník v lesnej škôlke nie je výsledkom analogickej nominácie, lež vzniklo paralelne, samostatne.

Ako vidieť z načrtnutej problematiky, základným prvkom pri analogickej nominácii je prenos označovaný ako *prenášanie významu*, v presnejšej formulácii ako *prenášanie pomenovania*, najčastejšie v podobe trófov, zriedkavejšie však aj zužovaním alebo rozširovaním významu.

O trópoch, resp. o metafore a metonymii jestvuje takmer neprehľadná literatúra. Užitočné zhrnutie názorov na metaforu je napr. v práci J. Pavelku (1983). O podstate metafory sa vykryštalizovali tri teórie: substitučná, komparačná a interakčná. *Substitučná teória*, ktorá skúma, ako možno istý výraz nahradiť, substituovať iným, mohla sa zrejme

najlepšie uplatniť pri skúmaní metafory v reči, v textoch. Väzba na text je zrejmá aj v *komparačnej teórii*, ktorá spolu so substitučnou teóriou má *paradigmatický* charakter, kým *interakčná teória* má výrazný syntagmatický charakter. Práve z tohto syntagmatického charakteru však vyplýva, že interakčná teória je všeobecnejšia a že sa dá menej aplikovať na výklad nominačných procesov. Tu je spoľahlivejším východiskom komparačná teória, resp. teória analógie, podobnosti, similarity.

M. Black (1962) vo svojej interakčnej teórii skúma vzťah znaku k označovanej veci (referentu), ale zavádza dva subjekty: hlavný a pomocný (vedľajší). Napr. vo výpovedi *Človek je vlk* hlavný subjekt je *človek*, vedľajší *vlk*. N. D. Arutunovová (1979) rozvíja túto Blackovu teóriu a rozlišuje štyri zložky: prvé dve zložky sú objekty (Blackove subjekty), kým ďalšie dve zložky sú príznaky. Objekty možno interpretovať ako materiálne mimojazykové podstaty — referenty, resp. z hľadiska logiky ako pojmy, predstavy, resp. z hľadiska jazykovedy ako slová. Príznaky sú vlastnosti objektov, aspoň jeden príznak musí byť spoločný.

Mimoriadnu pozornosť výskytu a využitiu metonymie v texte venuje L. E. Ginzburg (1985) a tak sa pripája k širokému prúdu teórií o metafore. Uvedené stanoviská možno súhrnne charakterizovať ako textologický, ak nie priamo poetologický prístup.

Veľmi rozšírený je však aj lexikologický prístup, skúmanie prenesených významov slova a sémantickej štruktúry slova ako celku, ktorá sa rozvíja práve prenášaním významu. V tomto zmysle napr. L. E. Ginzburg zisťuje rozličné metonymické štruktúry slova a označuje ich ako reťazce, hviezdice a jadrá. Kým pre tieto štúdie je príznačný záujem o sémantickú štruktúru slova a jej výsledok v povrchovej štruktúre, pričom sémantická štruktúra je vlastne hĺbkovou štruktúrou, iní bádatelia presúvajú ťažisko výskumu do konceptuálnej oblasti. Tento posun sa zvyrazňuje aj tým, že metonymické vzťahy sa schematicky členia do troch typov podľa základnej priestorovej orientácie. Je to ablatívny typ vyjadrujúci pôvod, alatívny typ vyjadrujúci cieľ a lokatívny typ vyjadrujúci miesto.

Ešte výraznejší posun do konceptuálnej oblasti v tomto lexikologickom prístupe je zreteľný u M. V. Nikitina (1983), najmä v jeho členení obsahových vzťahov na implikačné (vyplývajúce), inkluzívne (zahrnujúce; spolu s rodovo-druhovými) a similačné (pripodobňujúce). Do implikačných vzťahov pritom zaraďuje nielen metonymické vzťahy typu *látka — výrobok*, *proces — výsledok*, ale aj synekdochické vzťahy *časť — celok*. Do similačných vzťahov zase zaraďuje vecnú (predmetovú) *similáciu*, napr. *kostra človeka — kostra stroja*, ale aj

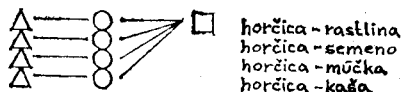
synestetickú simuláciu založenú nie na spoločnom obsahu, ale na spoločnom spôsobe vnímania, a napokon aj emotívnu simuláciu založenú na spoločnom pragmatickom obsahu. Nikitinova klasifikácia predstavuje vlastne klasifikáciu konceptov nie dosť zreteľne spojených s formou slov, no pritom ostáva na lexikologickej rovine.

Z onomaziologického hľadiska možno rozlišovať dva základné typy analogickej nominácie. V prvom prípade sa na jednu formu viažu odlišné obsahy, v druhom prípade na jeden koncept a obsah sa viažu dve, spravidla inkluzívne späté formy, ale jestvujúce popri sebe (teda analogicky, analogujúco).

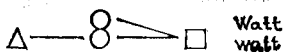
Najjednoduchší prípad analogickej nominácie je *metonymia*, keď sa podobne ako pri polysémii vznikajúcej priamou nomináciou na jednu formu viažu odlišné koncepty a obsahy, ale na rozdiel od priamej, resp. paralelnej nominácie sú príťahlé:

V zložitejších prípadoch na seba postupne nadväzujú aj viaceré onomaziologické reťazce (presnejšie ich konceptovo-obsahová časť), napr. v slove *horčica*:

Krajným prípadom metonymickej analogickej nominácie je apelativizácia, prevzatie vlastného mena na pomenovanie napr. meracej jednotky alebo iného zariadenia v prípadoch ako *Watt* — *watt*, *Röntgen* — *röntgen* (pričom sa, pochopiteľne, neberie do úvahy konceptuálna zložka):

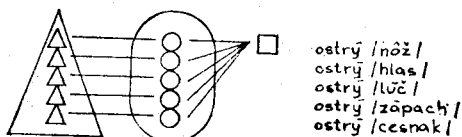

Výpočet metonymických vzťahov, z ktorých sa napokon neuplatňujú v nominácii všetky, býva u rozličných autorov rozdielny. Napr. N. R. Norrick (1984) uvádza 6 metonymických vzťahov: *pričina* — *následok*, *činnosť* — *účastníci činnosti*, *časť* — *celok*, *nádrž* — *obsah*, *skúsenosť* — *konanie*, *vlastník* — *vlastnenie*, pričom, ako vidieť, nie všetky sa uplatňujú pri nominácii a zahrňujú sa sem aj synekdochy (*celok* — *časť*, *nádrž* — *obsah*). Pravda, v každej triede sa uvádza ešte viacero

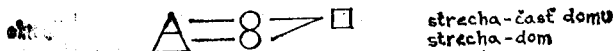
princípov, napr. v triede *príčina — následok* rozoznáva štyri princípy: *príčina — následok*, *výrobca — výrobok*, *prírodný zdroj — prírodný produkt*, *nástroj — produkt*.

Podobne aj Ginzburg (1985) rozoznáva šesť tried, resp. konštrukcií a v každej rozlišuje niekoľko typických predikátov. Napr. v rezultatívnej triede sa uplatňujú predikáty „to je výsledok alebo dôsledok“, „pochádza z“, „je“. Pritom v prehľadných tabuľkách rozvádza ešte podrobnejšie triedenie (a to aj podľa iných sovietskych autorov). Pravda, nie všetky typy a predikácie sa uplatňujú v analogickej nominácii, mnohé možno doložiť len v textoch ako okazionálne, príležitostné, na kontext viazané pomenovania.

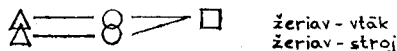
K metonymií sa často priraďuje (hoci nie jednotne) *synestézia*, pretože medzi jednotlivými pomenovaniami je konceptuálny aj obsahový vzťah príľahlosti. Ale pritom celý rad príľahlých pomenovaní je zahrnutý do súborného konceptu a obsahu. Graficky možno tieto vzťahy, ilustrované adjektívom *ostrý*, znázorniť takto:

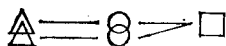
Pri synekdoche (ktorá sa často pokladá za špecifický prípad metonymie) sú rozdielne vzťahy v konceptuálnej a obsahovej oblasti. Kým obsahy synekdochicky viazaných pomenovaní sú skutočne vo vzťahu príľahlosti, konceptuálne zložky sú vo vzťahu inklúzie:

Pri analogickej nominácii založenej na *metaforických* vzťahoch treba predpokladať prienik konceptuálnej a obsahovej zložky a rozlišovať prinajmenšom dva krajné prípady. V prvom prípade je v prieniku konceptuálnej a obsahovej zložky jediný sémantický príznak:

V druhom prípade je v prieniku viacej sémantických príznakov a analogické pomenovanie sa odlišuje jediným sémantickým príznakom: Je to prípad veľmi blízky inklúzii.

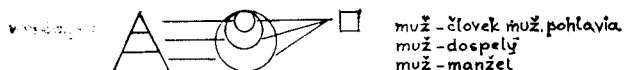
ruka - dlaň
ruka - končatina

Pri metafore niet síce toľko vzťahov a rozličných typov ako pri metonymii, ale zdá sa, že má väčší dosah pre nomináciu ako ostatné analogické pomenovania. Ako ukazuje Kulijev (1985), návrat k metaforickému pomenovaniu nastáva vo vede po období krízy názornosti v takých prípadoch, keď sa prejavuje kríza v tendencii po formalizácii vedeckých poznatkov (Godelova teoréma o nemožnosti formalizovať všetky prípady). Ak sa v prvej fáze formalizácie prejavoval zreteľný odpor proti metaforickým pomenovaniám, v druhej možno pozorovať návrat k názornosti, pravda, nie v poetickom zmysle, ale v zmysle nepriamej názornosti, v podobe obrazných názvov. Možno to povedať aj tak, že každá nová informácia narúša normálne fungovanie jazyka a toto narúšanie sa vhodne kompenzuje práve aktualizáciou metaforických prvkov jestvujúcich už v jazyku. Metafora je vlastne verbalizáciou analógie. V analógii zreteľnejšie vystupujú prvky zhody než prvky odlišnosti, kým v básnickej metafore sa zdôrazňujú skôr prvky odlišnosti. Tieto rozdielne funkcie metafory sa prejavujú v rozlíšení metafory na charakterizačnú (*to je skutočný orol*) a nominačnú, pri ktorej sa stráca obrazotvornosť (Arutunova, 1979). V prvom prípade sa spravidla prenáša pomenovanie veci na pomenovanie inej veci (*žerjav* — vták → *žerjav* — stroj), resp. deja na iný dej (*vyplyvať* — *vypodzovať*), prípadne aj príznaku na príznak (*ostrý nôž* — *ostrý náboj*). Pri prenose príznaku z veci na príznak ide skôr o charakterizáciu (*vlk* — útočník, *zajac* — bojko).

Ako uvádza Hoffmann (1985), aj I. Kant konštatoval, že metafora spadá do analógie, ktorou sa špecifikujú spoločné vlastnosti alebo vzťahy. Kulijevo trocha jednostranné zistenie o snahách prekonávať úskalia formalizácie formuluje Hoffmann opatrnejšie. Ukazuje, že vo vývine vedy sa objavujú dva typy vedcov: vizuálny a matematický. Matematicky orientovaný vedec buduje formálne teórie a nové javy pomenúva na základe logickej intuície, kým vizuálne orientovaný vedec siaha po metafore a modeloch. Bückendorf (1965) sa odvoláva v tejto súvislosti na staršiu štúdiu McDonalda (z r. 1926), ktorý spomenutý protiklad zakladá na rozdiel medzi aplikovanou a exaktnou vedou: v exaktných vedách je vraj tendencia tvoriť názvy z grécko-latinských koreňov, v aplikovaných vedách (najmä medzi vynálezcami) sa skôr siaha po domácich slovách. Pritom niekedy jestvujú synonymá práve podľa týchto dvoch oblastí, napr. v angličtine *refrigerator* popri *ice-box*. Analogické tvorenie pomenovaní na základe metaforických vzťahov má dlhú tradíciu takmer vo všetkých vedách. Napr. v

jazykovede sú bežné také názvy ako *koreň*, *pád*, ale najnovšie aj *pole*. Vo fyzike sú bežné pomenovania *ťažká voda*, *mladá voda*, v meteorológii napr. *výbežok*, *brázda*, v teórii grafov *uzol*, *hrana*, *cesta*, *dráha*.

Ak aj koncept, aj obsah nového pomenovania sú zahrnuté do konceptu a obsahu starého pomenovania, ide o proporcionálnu analógiu vyjadrujúcu *špecifikáciu*, resp. v opačnom smere *generalizáciu* čiže zužovanie a rozširovanie významu:

Ako vidieť z uvedených príkladov analogickej nominácie, jestvujú medzi nimi tri typy logických vzťahov: *disjunkcia* (rozdelenie), *inklúzia* (zahrnutie) a *intersekcia* (prienik), pričom tieto vzťahy sa týkajú jednak konceptuálnej, jednak obsahovej zložky onomaziologického reťazca.

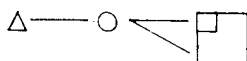
Disjunkcia konceptuálnej aj obsahovej zložky je charakteristická pre metonymické vzťahy, intersekcia obidvoch zložiek pre metaforické vzťahy. Medzi týmito krajnými prípadmi sú vzťahy špecializácie a generalizácie charakterizované inklúziou konceptuálnej i obsahovej zložky. Pre synekdochické vzťahy je charakteristická inklúzia konceptuálnych zložiek, ale disjunkcia obsahových zložiek, kým v synestetických vzťahoch ide o disjunkciu konceptuálnych a obsahových zložiek, pričom však všetky sú zahrnuté (vzťah inklúzie) vo všeobecnej konceptuálnej i obsahovej zložke.

Prehľadne:

Vzťah analógie v zmysle „*jestvovať popri sebe*“ možno však vidieť aj vo formovej zložke onomaziologického reťazca. Logicky tu ide o

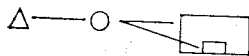
vzťah inklúzie dvoch formových zložiek. Z explicitnej podoby pomenovania (prvá forma) sa vyberá najvýraznejší príznak a slovo či slová, ktoré ho vyjadrujú. Tak z explicitného pomenovania *streda*, v ktorú sa hrajú pohárové zápasy vzniká zjednodušené pomenovanie *pohárová streda*. Podobne napr. *schôdza spolku rybárov* — *rybárska schôdza*.

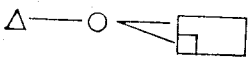
rybárska schôdza
schôdza spolku rybárov

Mnohé z takýchto pomenovaní majú sprvu hovorový ráz, ale nezriedka sa ušľachujú aj ako normálne, neutrálne pomenovania. Vzťah inklúzie vo formovej zložke treba napokon vidieť aj v rozličných typoch mechanického spájania morfémi (blending) typu *smoke* — *fog* → *smog*, *endogénny morfin* → *endorfin*, ale aj (ba predovšetkým) v rozličných akronymách typu *LD* — letálna dávka, *GAS* — generálny adaptačný syndróm.

Akronymický typ pomenovaní možno znázorniť takto:

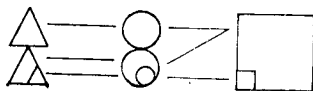
endogénny morfin —
endorfin

generálny adaptačný
syndróm — GAS

(Pravda, mnohé akronymá vznikajú v iných jazykoch, najmä v angličtine a preberajú sa ako hotové.)

Od mnohých analogických pomenovaní vznikajú ďalšou analógiou nové odvodené pomenovania. Tento proces možno právom označiť ako druhotná, lepšie povedané druhostupňová analogická nominácia. Ide o také prípady ako *ostrá strelba* — *strelba s ostrými nábojmi*, kým prvotná, prvostupňová analógia je v dvojici *ostrý nôž* — *ostrý náboj*. Kým na prvom stupni ide o vzťah disjunkcie, na druhom stupni je vzťah inklúzie formy:

ostrý / nôž /
ostrý / náboj /
ostrý / strelba /

Vcelku možno zhrnúť, že analogická nominácia je síce menej často využívaný spôsob pomenovania, ale jednako veľmi výrazný. Má pevné miesto aj v súčasnej slovnej zásobe slovenčiny, najmä však v jej terminologickej zložke.

LITERATÚRA

- ARUŤUNOVA, N. D.: Jazykovaja metafora (sintaksis i leksika). In: *Lingvistika i poetika*. Moskva, Nauka 1979, s. 147—173.
- BLACK, M.: *Models and metaphors: studies in language and philosophy*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press 1962.
- BÜCKENDORF, H.: *Metaphorik in modernen technischen Bezeichnungen des Englischen*. Inaugural Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität Köln, Köln 1963, s. 320.
- GINZBURG, E. L.: *Konstrukcii polisemii v ruskom jazyke. Taksonomija i metonimija*. Moskva, Nauka 1985, s. 223.
- HOFFMANN, R. R.: *Some Implications of Metaphor for Philosophy and Psychology of Science*. In: *Ubiquity of Metaphor*, s. 327—380.
- HORECKÝ, J. — BLANÁR, V. — SEKANINOVÁ, E.: *Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby*. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľud. Štúra SAV, 1984, s. 13—21.
- HORECKÝ, J.: *Sémantická štruktúra adj. ostrý — scharf v slovenčine a nemčine* (v tlači).
- Jazykovaja nominancija. Obščije voprosy. Moskva, Nauka 1977, s. 358; *Vidy naimenovanij*. Moskva, Nauka 1977.
- KULIJEV, G. G.: *Metaforičeskij aspekt verbalizacii novogo značeniija*. In: *NTR i razširenije naučnogo poznaniija*. Baku 1985, s. 105—114.
- NIKITIN, M. V.: *Leksičeskoe značeniije v slove i slovosočetanii*. Vladimir 1979, s. 222.
- NORRICK, N. R.: *Semiotic Principles in Semantic Theory*. Amsterdam Studies IV, *Current Issues in Linguistic Theory*. Vol. 20, Amsterdam — Philadelphia, J. Benjamins Publishers 1981, s. 252.
- PAVELKA, J.: *Anatomie metafory*. Brno 1982.
- WÜSTER, E.: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Wien 1979, s. 145—170.

Zapájanie termínu do odborného textu

IVAN MASÁR

1. Dnes už klasická a všeobecne prijímaná definícia termínu ako pomenovania pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru (*Zásady koordinácie...*, 1964, s. 134) implikuje chápanie termínu ako statického objektu. Hoci sa to priamo v definícii nehovorí, možno z nej dedukovať, že termín je predovšetkým elementom terminologického slovníka, terminologického súpisu ap., v ktorých dostal svoje miesto po predchádzajúcej klasifikácii pojmov, po úvahe o primeranosti formy a štruktúry, skrátka po predchá-

dzajúcej terminologickej práci. Prirodzene, že spomenuté terminologické pomôcky nie sú jediným prostredím, v ktorom sa odborný termín nachádza a cez ktoré sa môže javiť ako objekt značne statický a stabilný. Termín je totiž aj závažným prostriedkom odbornej komunikácie, vstupuje do odborného písaného textu (tam predovšetkým), ale aj do textu realizovaného ústne. Do týchto textov sa istým spôsobom začleňuje, pričom spôsob začlenenia má priame dôsledky na výstavbu textu.

1.2. Už naša prvá sústavná terminologická práca, ktorej ťažisko je v postulovaní zásad na vypracúvanie termínov a terminológií, stručne uvádza, že je rozdiel vo využívaní termínov v odborných prácach podľa toho, „či ide o štýl úvahový, viac teoretický alebo výkladový“, a spomínajú sa aj niektoré spôsoby začleňovania termínov do textu, napr. uvedenie ich významov v podobe vysvetľujúcej vety, priblíženie významu cudzojazyčného termínu pomocou domáceho synonyma atď. (pozri Horecký, 1956, s. 131–132).

Odborníkov študujúcich výstavbu rozličných textov osobitne zaujíma fungovanie termínov v odbornom texte. Z ich pozorovaní a výskumov vznikol presnejší opis a klasifikácia spôsobov zapájania termínu do odborného textu. Rámcovo sa síce hovorí o dvoch spôsoboch — a) termín sa začleňuje do textu tak ako netermín, t. j. jeho význam sa nevysvetľuje, b) význam termínu sa vysvetľuje, ale vnútri tohto druhého spôsobu jestvuje viacero postupov, predovšetkým definícia, vysvetlenie súvislým výkladom v ďalšom texte, naznačenie príkladom atď. (pozri Hausenblas, 1963, s. 13–15). Bohatý dokladový materiál na obidva rámcovo charakterizované spôsoby zapájania termínu do odborného textu poskytuje prakticky každá odborná kniha bez ohľadu na to, či sa v nej spracúva spoločenskovedná, prírodovedná alebo iná tematika. Na ilustráciu uvádzame príklady z odborných prác, ktoré sú materiálovou bázou tohto príspevku.*

---

* Ide o tieto odborné práce: ANDRT, J.: *Automobily Škoda 105/120*. Bratislava, Alfa 1981. 400 s. [*Automobily Škoda*]; BAJAN, A.: *Bronchitis chronica*. Martin, Osveta 1983. 220 s. [*Bronchitis chronica*]; HORECKÝ, J.: *Vývin a teória jazyka*. Bratislava, Veda 1983. 112 s. [*Vývin a teória*]; MIKLOŠKO, J. — KLETTE, R. — VAJTERŠIC, M. — VRTO, I.: *Rýchle algoritmy a ich realizácia na špecializovaných počítačoch*. Bratislava, Veda 1985. 206 s. [*Rýchle algoritmy*]; *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s. [*Morfológia*]; ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s. [*Lexikológia*]; *Terminológia genetiky*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 228 s. [*Terminológia genetiky*]; VIGAŠ, M.: *Neuroendokrinná reakcia v strese u človeka*. Bratislava, Veda 1985. 346 s. [*Neuroendokrinná reakcia*].

V sledovanej matematickej práci sa bez vysvetlenia používajú termíny *procesor*, *koreňový procesor*, *strom*, *koreň stromu*, *algoritmus*, *vektORIZÁCIA skalárneho algoritmu*, *systolické pole* a i. Takýto postup umožňuje okolnosť, že autor odborník komunikuje s čitateľom odborníkom. Pravda, novozavádzané pojmy, resp. termíny autor vysvetľuje spravidla definíciou, pričom stavba definície nie je vždy rovnaká.

Predovšetkým to môže byť klasická definícia, ako ju poznáme z terminologických slovníkov, súpisov názvov alebo názvoslovných noriem. Uvedenie definície sa často avizuje osobitnými jazykovými prostriedkami:

...Okrem AP definujeme aj pojem paralelného asociatívneho procesora (PAP). Je to asociatívna pamäť so schopnosťou paralelného zápisu informácie do všetkých slov, ktoré hlásia súhlas...

[*Rýchle algoritmy* ..., s. 62]

Príklad z iného diela:

Pre potreby vlastného výskumu používame pracovnú definíciu stresu: „Stres je neuroendokrinná reakcia na podnety ohrozujúce homeostázu fyziologických funkcií alebo metabolických procesov“.

[*Neuroendokrinná reakcia* ..., s. 21]

Iný častý spôsob je doplnenie klasickej definície ďalšími údajmi z logického spektra pojmu, ktoré autor pokladá za potrebné na efektívnu odbornú komunikáciu a ktoré uvádza preto, že sama klasická definícia poskytuje o termíne len základnú informáciu:

...Vložením výpočtovej kapacity do pamäti sa táto nevýhoda odstráni. Najvhodnejšou je asociatívna pamäť (AP), t. j. pamäť adresovaná obsahom. AP je zariadenie schopné uchovať informáciu, porovnať ju s inou informáciou a zisťovať súhlas alebo nesúhlas medzi nimi. Dokáže rýchlo odpovedať na otázky typu: „Existuje poloha v AP, ktorá obsahuje položku x ?“, alebo „Aká je maximálna hodnota z prvkov daného vektora?“ V každej bunke AP je logika, ktorá určí, či daná bunka obsahuje alebo neobsahuje údaj s danými vlastnosťami, pričom sa všetky bunky v AP spracúvajú paralelne.

[*Rýchle algoritmy* ..., s. 61–62]

Je celkom prirodzené, že v matematických textoch sa okrem verbálnej definície využíva možnosť vymedzovať termíny aj pomocou symbolov, vzorcov, rovníc, resp. kombináciou obidvoch spôsobov:

Startovné slovo p_{ij} je k -bitové slovo $r_{ij} = \bigcup_{j=1}^k r_{ij}^{(s)}$, kde k je počet vstupných registrov p_{ij} .

[*Rýchle algoritmy* ..., s. 26]

K uvedeným ilustračným dokladom treba poznamenať, že sémantická interpretácia termínu (definícia) je v nich aj bez osobitného grafického zdôraznenia samostatným vetným alebo súvetným celkom v rámci odseku. Popri osobitnom upozornení (porov. formulácie *okrem AP definujeme; pre potreby vlastného výskumu používame pracovnú definíciu*) aj táto okolnosť spôsobuje, že interpretácia termínu sa vníma ako autonómna (a nápadná) zložka textu.

V protiklade s takýmto akoby manifestačným zapojením termínu do odborného textu stoja prípady diskrétného zapojenia, keď sa definícia formuluje iba ako jedna z možností vymedzenia termínu, ako viac-menej odporúčaná, nie definitívna, pričom sa jadro interpretácie presúva do vedľajšej vety:

... Modelovanie čiže konštruovanie modelov treba chápať ako proces, ktorým sa z informácií získaných výskumom predmetu A a z korešpondencie medzi predmetmi A a B získavajú informácie o predmete B (pričom predmet B je menej známy, resp. menej prístupný priamemu pozorovaniu).

(*Vývin a teória ...*, s. 27)

Menej frekvencovaný typ sémantickej interpretácie termínu v odbornom texte predstavujú prípady, keď sa konkrétny termín, s ktorým sa v texte pracuje, nedefinuje, ale sa uvedie definícia príbľého termínu umožňujúca pochopiť aj význam nedefinovaného termínu. Takto sprostredkované pomocou termínu *ergatív* sa v nasledujúcej ukážke objasňuje význam termínu *ergatívna konštrukcia*:

S kategóriou intencie slovesného deja a kategóriou slovesného rodu úzko súvisí ergatívna konštrukcia. Ergatív je vlastne pád označujúci agensa, pričom to, na rozdiel napr. od slovenčiny, nie je nominatív, ale práve špeciálny pád — ergatív. Približný zmysel ergatívnej konštrukcie sa dá opísať konštrukciou v trpnom rode ...

(*Vývin a teória ...*, s. 89—90)

Osobitne stoja prípady zapojenia termínu do odborného textu, keď sa autor vo svojej odbornej práci vyrovnáva s terminologickou problematikou (spravidla tak, že kriticky analyzuje vymedzenia termínov bežne používaných v odbornej literatúre a sám podáva vlastnú definíciu). Na rozdiel od predchádzajúcich ukážok predstavujúcich termín v menšom textovom útvere (odseku) a v jeho rámci v súvetných alebo vetných konštrukciách, teda v akomsi textovom mikropriestore, ide o prípady, keď sa termínu a terminológii vyhradzuje väčšia textová plocha. V jednom sledovanom diele je osobitná kapitola *Problémy v terminológii* a kapitola *Problém definície stresu* (Neuroendokrinná reakcia ..., s. 16—21). Z hľadiska našej témy je tu zaujímavá informá-

cia, že v konkrétnom odbornom diele, ktoré autor študoval, sa podtitul *definícia stresu* nachádza v piatich kapitolách a ďalej že v *štyroch prípadoch sa autori o definíciu ani nepokúsili, uvádzajú len problémy s ňou spojené* (s. 16). Sám autor sledovanej práce uvádza terminologickú problematiku okolo termínov *stresor* a *stres* takto:

V československej lekárskej literatúre sa termíny *stresor* a *stres* vžíli a zväčša sa používajú správne, aj keď občas dochádza k nedôslednostiam a výraz *stres* sa použije tam, kde sa mal použiť *stresor*. Správne používanie týchto termínov však nerieši ďalšie nejasnosti.

(*Neuroendokrinná reakcia...*, s. 16)

Konkretizovanie nejasností v ďalšom texte je zaujímavé predovšetkým z úzko odborného (lekárskeho) hľadiska, z nášho pohľadu je pozoruhodné najmä to, že na riešenie istého odborného problému je potrebné zaviesť termín *potenciálny stresor*, ktorého definícia sa síce neuvádza, ale sa naznačuje, že tento termín *zohľadňuje možnosť individuálnej reaktivity alebo vplyvu vnútorných a vonkajších podmienok, ktoré môžu meniť stav citlivosti organizmu* (c. d., s. 16). O tejto formulácii treba však povedať, že je solídnym podkladom na formulovanie definície termínu *potenciálny stresor* do terminologického slovníka. Z hľadiska zapájania termínu do textu je dôležité upozornenie, že v niektorých prípadoch sa stres stotožňuje s jeho následkami a že nerozlišovanie stresu a jeho následkov môže viesť k omylom v teórii aj v praxi (tamže).

Termín *stres* sa v texte citovanej práce predstavuje tak, že sa napred konštatuje, že početné definície stresu sú dôsledkom špecifických potrieb rozličných výskumov. Tieto definície rozdeľuje autor do dvoch skupín a potom analyzuje pôvodnú definíciu autora, ktorý definoval stres ako prvý (definícia znie: *stres je nešpecifická odpoveď na akékoľvek požiadavky kladené na organizmus*, c. d., s. 17). Proti tejto definícii autor vyslovuje viaceré námietky, predovšetkým to, že je veľmi široká, pričom sa opiera aj o mienku iných autorov; ďalej sa dotýka nedostatkov ostatných definícií stresu vrátane vlastnej staršej definície, až napokon po dôkazoch opretých o osobitný výskum podáva vlastnú definíciu stresu:

Stres je neuroendokrinná reakcia na podnety ohrozujúce homeostázu fyziologických funkcií alebo metabolických procesov.

(*Neuroendokrinná reakcia...*, s. 21)

Príklady z vybraných odborných diel azda dosť názorne a presvedčivo ukazujú, že zapájanie termínu do odborného textu je výrazným objektívnym štýlotvorným činiteľom a že rozsiahlejšia terminolo-

gická interpolácia (ilustrovaná termínmi *stresor* a *stres*) je aj silným textotvorným činiteľom profilujúcim celkové usporiadanie väčších textových celkov. Hoci sa aj začlenením termínu do textu pomocou definície (prirodzene aj pomocou ďalších spôsobov), aj terminologickými interpoláciami narúša pásmo vlastného odborného výkladu, odborný text si bez nich vôbec nemožno predstaviť. Patria medzi jeho dominantné znaky.

Prirodzene, že prehĺbeným výskumom takto rámcovo zachytených a ilustrovaných postupov sa postupne získal detailný obraz o začleňovaní termínu do odborného textu (pozri Poštolková, 1984, s. 19–20). Z neho sa ukazuje, že napr. len synonymum termínu ako paralelný pomenovací prostriedok vyjadrujúci ten istý obsah sa do odborného textu zapája päťorakým spôsobom, pričom vnútri týchto spôsobov jestvujú spravidla dva odchodné spôsoby zapojenia synonyma do textu. Z detailne vykresleného obrazu začleňovania termínu do odborného textu sa ďalej ukazuje, že termín sa objasňuje v texte porovnaním, analógiou, opozitom, enumeráciou, negatívnym vymedzením atď. (pozri tamže, s. 21–36).

O termín v odbornom texte prejavuje teda jazykoveda dosť sústredený záujem, čo samo osebe dokazuje, že termín je podstatnou zložkou odborného textu, a to z hľadiska výstavby textu, z hľadiska pojmovej nasýtenosti a naostatok aj z hľadiska frekvencie. Štatistický výskum ukázal, že medzi 110 najfrekvencovanejšími slovami konkrétneho odborného diela bola nadpolovičná väčšina pojmových slov, teda odborných termínov (Mistřík, 1985, s. 429).

2. Termín však neovplyvňuje podobu odborného textu iba mnohokrátmi spôsobmi zapájania sa doň a potrebnými terminologickými interpoláciami, ale profiluje text aj prípustnými premenami formy; inými slovami aj v odbornom texte termín môže mať a naozaj má svoje modifikácie, svoje varianty.

2.1. Elementárny prípad premeny či varíovania formy reprezentuje využívanie synonymných termínov. V praxi je výskyt terminologických synonym pomerne hojný, i keď sa v teórii terminológie synonymá nepokladajú sa výhodné (Horecký, 1968, s. 321), pretože v podstate stoja nielen proti dôležitému terminologickému princípu heslovite sformulovanému vo vete *jeden pojem — jeden termín*, lež aj proti jednej základnej vlastnosti odborného štýlu (a tým aj odborného textu), za ktorú sa pokladá presnosť (Mistřík, 1985, s. 427).

Bez kontextovej ilustrácie, ale so zdôraznením známeho zistenia, že synonymia sa hojne uplatňuje v začiatočných štádiách budovania metajazyka konkrétnej disciplíny, uvedieme súbor genetických termínov: *gén, faktor, vloha, vrod, dedičný činiteľ; genotyp, genetyp, idiotyp, genotypická konštitúcia, vlobová výbava; mnohonásobný kríženec, po-*

lyhybrid; materská peľová bunka, mikrosporocyt; modifikačný gén, modifikačný faktor, modifikátor (Terminológia genetiky, 1967). Na súbore je pozoruhodné, že aj k základným termínom, akými sú v genetike termíny *gén, genotyp*, sa ustálili celé synonymné refazce: k termínu *gén* tri jednoslovné synonymá a jedno dvojslovné synonymum, k termínu *genotyp* dve jednoslovné a dve dvojslovné synonymá. Netreba osobitne dokazovať, aké veľké nároky kladie na prijímateľa odborný text, v ktorom sa tieto základné termíny používajú so štylistickým zámerom oslabiť monotónnosť, ktorú zapríčiňuje vysoká frekvencia jednej podoby termínu. Osobitné ťažkosti predstavuje synonymický rad *modifikačný gén, modifikačný faktor, modifikátor* najmä pre synonymá *modifikačný faktor, modifikátor*, ktoré nie sú iba špecifickými genetickými termínmi. Dvojice typu *polyhybrid — mnohonásobný križeneц* (domáci dvojslovný termín je kalkom internacionalizmu) sú zo všetkých typov synonym pre odborný text najprijateľnejšie.

2.2. Iného druhu sú zmeny viacslovných termínov v odbornom texte. Zmena pri nich nastáva vynechaním atributívnych prvkov, ktoré sú pre terminologickú sústavu, a teda aj pre terminologický slovník potrebné z nominačného a identifikačného hľadiska, ale v texte sa môžu počítať ako redundantné:

Guľový kĺb s hlavou sa nedá rozoberať. Na panvách kĺbu je samomazný materiál, mazací tuk sa však vyžaduje ako ochranný prostriedok proti korózii. — Súčasťou prednej nápravy je pomocná páka riadenia. Hlava páky má samomazné puzdrá.

[Automobily Škoda v. 4. 193]

V prvom doklade sa z dvojslovného termínu *guľový kĺb* vynechal zhodný prívlastok *guľový*, v druhom doklade z trojslovného termínu *pomocná páka riadenia* je vynechaný aj zhodný prívlastok, aj genitívny prívlastok. Isteže je správna potenciálna pripomienka k uvedeným dokladom, ako aj k dokladom tohto typu vôbec, že sa plné podoby termínov a ich skrátené varianty nachádzajú v bezprostrednej blízkosti, že kĺbom sa tu nemôže rozumieť nič iné ako *guľový kĺb*, pákou nič iné ako *pomocná páka riadenia* a že skrátená podoba termínu nie je nič iné ako odľahčenie termínu aj textu akoby o redundantné prvky. Je však otázka, kedy možno atributívne prvky viacslovných termínov pokladať v texte za redundantné a vynechávať ich. Opodstatnenosť tejto otázky podporujú odborné texty, v ktorých sa s atributívnym prvkom termínu nehýbe, resp. ani hýbať nedá:

Na riadiacu tyč navlečieme vložku hlavy a prípojku spojovacej tyče... Gule riadiacej tyče, vložky hláv a panvy guľových kĺbov namažeme pred

montážou... Na konce riadiacich tyčí, ktoré majú závit, naskrutkujeme matice... Prípojku spojovacej tyče dotiahneme a ustálíme tuhosť kĺbov.

(Tamže)

Príklad z iného vecného okruhu:

Morfematická štruktúra slovesných tvarov je zložitá, a preto hranice medzi jednotlivými morfémiami nie sú vždy celkom jednoznačné. Kým koreňová morféma a časovacia morféma tvoria v každom tvare zreteľne oddelené časti..., hranice modifikačných morfémi navzájom i voči koreňovej a časovacej morféme nie sú vždy jednoznačné.

(*Morfológia...*, s. 435)

Atributívne prvky viacslovných termínov tu nebolo možné vynechať, lebo do kontextu sa zapájajú termíny, v ktorých je atribút základným diferenčným znakom dvoch pojmov (*riadiaca tyč* — *spojovacia tyč*), resp. až troch pojmov (*modifikačná morféma* — *časovacia morféma* — *koreňová morféma*). O bezpodmienečnej prítomnosti atribútu rozhoduje teda terminologické okolie obklopujúce v konkrétnom kontexte viacslovné termíny so spoločným substantívnym základom, ale s rozmanitými atributívnymi prvkami, t. j. to, že v každom prípade ide o iný termín. Konfigurácia viacslovných termínov s rozmanitým substantívnym základom však umožňuje manipuláciu s atributívnymi prvkami a tým zásah do podoby textu. Napr.:

Slovotvorná predpona je tá časť odvodeného slova, ktorá stojí pred slovo-
tvorným základom a významovo ho modifikuje... Zo slovesných predpôn
len *vy-*, *roz-* a *vz-* nemajú paralelu v predložkách. Z menných predpôn nemá
samostatne jestvujúcu paralelu predpona *pra-*... Predpony *pre-*, *do-*, *roz-*
možno chápať ako slovesné... Z predpôn, ktoré nemajú paralelu v slovesných
predponách, ale jestvujú ako samostatné predložky, patria sem...

(*Lexikológia...*, s. 91)

Z jazykovedných termínov *slovotvorná predpona*, *slovesná slovo-
tvorná predpona*, *menná slovotvorná predpona* sa vypustil atribút *slovo-
tvorná*, keďže sa na začiatku kontextu definoval pojem *slovotvorná
predpona*, s ktorým sa ako so základným pracovalo v celom kontexte.

Oproti prípadom, keď sa s atributívnymi prvkami viacslovných termínov manipuluje v odbornom texte so zámerom odľahčiť ho, teda ako so štýlotvorným činiteľom, stoja prípady, kde sa tento zámer neuplatňuje, hoci sú na to predpoklady. Napríklad v monografickej práci o chronickej bronchitíde (*Bronchitis chronica*) sa dôsledne používa termín *chronická bronchitída*, i keď sa práca inakšou bronchitídou nezaobráa.

3. Termín možno teda v odbornom texte skúmať z dvojakého hľadiska: a) z hľadiska jeho zapojenia do textu (myslí sa tu na spôsob sémantickej interpretácie termínu), b) z hľadiska jeho premien v texte. Prvý okruh otázok je podrobne spracovaný napr. v českej literatúre (porov. Poštolková, c. d.), ale štúdie o ňom jestvujú aj v našej literatúre (porov. napr. Horecký, 1962). Pozornosť sa mu venovala najmä preto, že spôsoby zapojenia termínu do textu výrazne ovplyvňujú výstavbu textu, sú teda nápadným štýlotvorným činiteľom. Premeny termínu v texte — využívanie príslušných synonym a manipulácia s atributívnymi prvkami viacslovných termínov profilujú odborný text menej výrazne, ale profilujú. Z pokusnej sondy, ktorou je tento príspevok a jeho materiálová báza, nemožno robiť závažnejšie závery. Na to treba preskúmať väčší počet rozmanitých odborných textov a oprieť sa o štatisticky signifikantné zistenia. Čiastkový záver z nášho pozorovania je takýto: Vzťah medzi termínom a odborným textom je dialektický — termín pôsobí na výstavbu textu a text môže byť východiskom premien termínu, najmä viacslovného termínu. K čiastkovému záveru patrí aj zistenie, že v odbornom texte vykazuje termín istú dynamiku, hoci nám ho prijatá definícia a terminologické pomôcky predkladajú ako objekt statický a stabilný.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HAUSENBLAS, K.: Termín a odborný text. Československý terminologický časopis, 2, 1963, s. 7—15.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

HORECKÝ, J.: Úloha synonym v terminológii. Kultúra slova, 2, 1968, s. 321—329.

HORECKÝ, J.: Niekoľko znakov popularizačnej literatúry. Slovenská reč, 27, 1962, s. 159—164.

MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 534 s.

POŠTOLKOVÁ, B.: Odborná a bežná slovní zásoba súčasnej češtiny. Praha, Academia 1984. 124 s.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie. Československý terminologický časopis, 3, 1964, s. 129—143.

O polysémii termínov v terminológii počítačov a systémov spracovania údajov

DANIELA OROSZOVÁ

Pod termínom *mapa* v terminológii počítačov rozumieme jednak „zobrazenie množiny vstupných stavov logickej funkcie na množinu grafických prvkov na zápis predpísaných hodnôt logickej funkcie“ a jednak „množinu obrazcov v danom zobrazení“. Pomenovanie prvého pojmu vzniklo metaforickým prenesením pomenovania z bežnej slovej zásoby na základe podobnosti a analogickej funkcie. Na pomenovanie druhého pojmu sa využilo nie bežné slovo, ale prenieslo sa terminologické pomenovanie na iný vedecko-technický pojem. Medzi obidvoma pojmami je vnútorná súvislosť, spoločná významová časť, ktorú môžeme vyjadriť významovým komponentom „to, čo je v obsahu“. Ide o viacvýznamovosť (polysémiu) terminologického pomenovania *mapa*, pričom medzi významami je metonymický vzťah, ktorý možno vyjadriť zápisom *objekt* → *jeho obsah*.

Metonymické prenášanie pomenovaní vnútri pojmovo-terminologických systémov je častý jav pri tvorení termínov a vyplýva z úzkych vnútorných súvislostí medzi označovanými pojmami. Osobitnú skupinu, hoci málopočetnú, tvoria jednoslovné termíny, ktoré môžu vzniknúť prenesením pomenovania z jednej kategórie pojmov do druhej, napr. z vlastnosti na veličinu alebo predmet, z predmetu na jednotku merania, z procesu na stav, vlastnosť alebo predmet, z materiálu na výrobok z neho, prenesením názvu časti na celok alebo celku na časť a pod., alebo prenesením pomenovania v tej istej kategórii. Túto problematiku podrobne rozpracoval D. S. Lotte [1941]; upozorňuje na nebezpečenstvo, ktoré so sebou prináša táto tendencia pri tvorení najmä technickej terminológie: používanie viacvýznamových termínov môže viesť k praktickým chybám, k narušeniu vzájomného pochopenia medzi odborníkmi a k nedorozumeniam, hoci pomocnú úlohu pri porozumení hrá kontext. Na druhej strane jedným z princípov zostavenia systému vedecko-technickej terminológie by mala byť nezávislosť významu termínu od kontextu, hoci v praxi túto požiadavku nie je možné vždy dodržať. Prenosu terminologického pomenovania na druhý vedecko-technický pojem sa vyhnúť nedá a treba sa s ním zmieriť. Je však nevyhnutné opatrne posudzovať jednotlivé termíny najmä vtedy, ak sa prenášanie uskutočňuje v rámci príbuzných pojmových systémov alebo v rámci toho istého systému. D. S. Lotte tento spôsob vzniku termínov hodnotí ako najnebezpečnejší a odporúča vyhýbať sa mu, najmä ak ide o prenášanie pomenovania medzi pojmami rovnakého druhu a rovnakej kategórie [tamže].

V terminológii počítačov a systémov spracovania údajov sme našli z 1370 terminologických jednotiek iba 18 termínov, t. j. 1,3 % jednoslovných pomenovaní, ktoré majú dva až tri významy, čo je dôkazom snahy zostavovateľov normy brať do úvahy všetky požiadavky metodiky tvorenia termínov. Pravda, ide o viacjazyčnú normu medzinárodného charakteru (ČSN 36 9001 s účinnosťou od 1. 1. 1987), v ktorej sa vychádza už z ustálenej a usporiadanej terminológie v jednotlivých jazykoch. Takmer všetky viacvýznamové termíny z uvedeného počtu by sme však mohli považovať za nepripustné z hľadiska požiadavky na presnosť a jednoznačnosť termínov.

Správnemu chápaniu pojmov nebráni termín *operátor* „symbol označujúci operáciu“ a „pracovník obsluhy počítača alebo zariadenia na prípravu údajov“, pretože ide o prenesenie termínu v rámci kategórií *predmet — profesia* s metonymickým zápisom *prostriedok deja → vykonávateľ deja*. Ale aj prenášanie pomenovania medzi dvoma kategóriami môže viesť k nejednoznačnému chápaniu pojmov. Napr. termín *preplnenie* spôsobuje zmiešanosť pojmov svojimi významami „prípád, keď kapacita pamäťového miesta nestačí pre ukladanie údajov“ a „vznik číselného výsledku, ktorý nemôže byť uložený, pretože je mimo rozsahu uložitelných čísel“. Prenesenie pomenovania procesu na pojem kvantitatívneho ukazovateľa vedie k nedorozumeniu i s pomocou kontextu, čo nevyhnutne vyžaduje použitie aspoň časti definície namiesto termínu. Podobne ak „usporiadanie údajov na nosiči údajov“ (kategória predmetu) označuje termín *formát*, nemožno formátom nazvať aj „popis štruktúry údajov“ (kategória procesu).

Prenášanie pomenovania v rámci rovnakej kategórie tiež spôsobuje určité ťažkosti v pochopení významov. Na základe kontextu možno síce podľa potreby rozlíšiť dva rozličné významy, ale ťažko sa napr. rozlíšia dva rôzne pojmy pomenované termínom *stránkovanie*: „rozdeľovanie pamäti na rámy stránok“ a „presun stránok medzi hlavnou a vedľajšou pamäťou“ (dej → proces konaný s výsledkom tohto deja).

Osobitne treba posudzovať termíny v jednej pojmovej kategórii pri prenose z celku na časť. Významy termínu *súbor údajov* možno pochopiť správne iba v rámci kontextu, keď vieme, či sa hovorí o „postupnosti viet alebo záznamov, ktoré možno spracúvať ako jeden celok súčasne s operáciami na nich“ alebo o „homogénnom dynamickom údaji, nad ktorým sú definované isté operácie“. Podobne z kontextu chápeme významy termínu *hodiny* ako „zariadenie na meranie reálneho času“, „generátor hodinových impulzov“ a „zariadenie na riadenie časovania určitých funkcií“. Na druhej strane sa ťažko rozlíšia významy termínu *sieťový protokol* „ľubovoľný komunikačný protokol používaný v rámci nejakej siete“ a „komunikačný protokol priradený

sieťovej vrstve referenčného modelu OSI". Uvedieme ďalšie príklady. Termín *presnosť* sa podľa normy definuje takto: 1. vlastnosť toho, čo je bez chyby; 2. kvalitatívne vyjadrenie zanedbateľného vplyvu chyby; 3. kvantitatívne vyjadrenie veľkosti nepresnosti. V tomto prípade prvý význam označuje vlastnosť, druhý a tretí význam veličinu, čiže pomenúvajú sa pojmy v dvoch pojmových kategóriách, pričom v kategórii veličiny je opäť viacvýznamovosť (kvalitatívny a kvantitatívny ukazovateľ). Viacvýznamovosť termínu *presnosť* možno vyjadriť metonymickým zápisom *vlastnosť* → *veľičina A* → *veľičina B*. Kým prenášanie pomenovania z jednej kategórie do druhej by nemalo byť príčinou nedorozumenia, použitie termínu *presnosť* na označenie vlastnosti aj veličiny súčasne nie je výhodné. Účelnejšie by bolo kvantitatívny ukazovateľ presnosti (tretí význam) označiť termínom *koefficient presnosti*. Druhý a tretí význam termínu v oblasti kategórie veličin totiž vedie pri nevyhnutnosti presného chápania i napriek použitiu v kontexte k nejasnostiam, pretože ide o prenos pomenovania v rámci jednej kategórie a v tomto prípade by sa nemal pripustiť. (Druhý a tretí pojem by bolo možné pomenovať aj termínmi *kvalitatívny ukazovateľ presnosti* a *kvantitatívny ukazovateľ presnosti*.) Iný príklad na potvrdenie potreby vyhýbať sa nevhodnému prenosu termínu je pomenovanie *rámec* s týmito významami: 1. v bitovo orientovaných protokoloch typu HDLC prenášané datové bloky; 2. záhlavia a ukončenia datových blokov v niektorých sieťach s prepájaním paketov; 3. časové intervaly medzi synchronizačnými znakmi v kruhových sieťach a multiplexoch (metonymický zápis *objekt* → *časť objektu* → *veľičina*). Hoci ide o viacvýznamovosť typu *celok* → *časť* (prvý a druhý význam) v jednej kategórii a prenos pomenovania do kategórie veličiny, termín pri používaní v týchto troch významoch vyvoláva rôzne predstavy a nedorozumenia. Podobne nie je vhodné dávať až tri významy termínu *modelovanie*: 1. vytvorenie abstraktného modelu, t. j. formovanie účelového popisu skúmaného systému; 2. vytvorenie simulačného modelu, t. j. realizácia modelu na počítači; 3. simulácia, t. j. experimentovanie s takto získaným modelom. Bolo by účelnejšie utvoriť aspoň dva samostatné termíny, pretože pri praktickom používaní v kontexte každý odborník druhý a tretí význam pravdepodobne vyjadří niejakým vlastným rozšíreným termínom alebo použije definíciu.

Na príklade názvoslovia jednej z najnovších oblastí výpočtovej techniky chceli sme poukázať na viacvýznamovosť v terminológii ako na jav, ktorému sa nedá vyhnúť napriek predpokladu, že termín nemá byť viacvýznamový a že viacvýznamovosť možno odstrániť usporiadaním terminologických systémov. Kým prenos termínov medzi rozdielnymi terminologickými systémami (*geometria* — *geometria krídla*

lietadla) nespôsobuje nijaké ťažkosti, v rámci jedného terminologického systému je prenos medzi rôznymi pojmovými kategóriami možný iba za určitých podmienok a prípady prenášania termínov v jednej kategórii pojmov treba starostlivo zvážiť.

Katedra jazykov VŠT
Zbrojnícka 3, Košice

LITERATÚRA

ČSN 36 9001 Počítače a systémy zpracování údajů. Názvosloví. Praha. Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1983.

LOTTE, D. S.: Izmenenie značenij slov kak sredstvo obrazovanija naučno-techničeskich terminov. Izvestija AN SSSR. Otdelenie techničeskich nauk. Energetika i avtomatika, 1941, 7—8, s. 99—108.

Slovenské mená dravcov (Falconiformes) sveta I

OSKÁR FERIANC

O úsilí spracovať slovenské mená vtákov sveta pri niektorých radoch — hospodársky najefektívnejších a geograficky najatraktívnejších — sme sa zmienili v podobnej práci o zúbkozobcoch (Kultúra slova, 20, 1986, s. 351—367).

Dravce sú rozšírené po celom svete okrem Antarktídy a odpradávn ich používali pri poľovačkách na vtáky a aj na cicavce. Okrem toho je to rad dôležitý zoogeograficky aj ekologicky. Jeho príslušníci sa zväčša živia inými stavovcami, ktoré si chytajú živé — sú predátori (napr. orliaky a kršľak rybami, hadiारे a plazožrút obojživelníkmi a plazmi, jastraby a väčšina sokolov vtákmi, orly, myšiaky atď. cicavcami; treba však pripomenúť, že mnohé si hľadajú korisť bez ohľadu na jej príslušnosť). Iba časť sa živí hmyzom alebo inými bezstavovcami. Medzi nimi sa nachádzajú aj monofágy, napr. americký hákozobec družný, ktorý sa takmer výlučne živí veľkými vodnými slimákmi *Ampullarius dotioides*. No monofágnosť poukazuje aj imunita včelárov na jed ôs a včiel, ktorých larvami a kuklami sa živia, hoci nie výlučne. Časť dravcov okrem čerstvej koristi žerie aj zdochliny a sú aj také, ktoré sa živia iba nimi. Nekrofágne sú supovcovité a supy. Karaka čierna vyhľadáva bobule *Loranthusa* a orlosup strakatý plody palmy olejovej (*Elaeis guinensis*).

Dravce sa delia na tri podrady: *supovce* (Cathartae), *jastraby* (Accipitres) a *sokoly* (Falcones). Prvý podrad má jednu čeľaď: *supovcovité* (Cathartidae), druhý tri: *hadožrútovité* (Sagittariidae), *kršiakovité* (Pandionidae) a *jastrabovité* (Accipitridae), tretí jednu: *sokolovité* (Falconidae) s podčeľadami *karaky* (Daptriinae), *plazožrúty* (Herpethotherinae), *sokolce* (Micrasturinae) a *sokoly* v užšom zmysle (Falconinae). Do prvého podradu patrí 7 druhov, do druhého 216 a do tretieho 61.

Pri jednotlivých druhoch vychádzame z vedeckej nomenklatúry, potom uvádzame slovenské, české — č., ruské — r. (ak sa v príslušnej odbornej literatúre vyskytujú), nemecké — n., anglické — a., prípadne francúzske — f. meno dravca. Pôvod slovenského mena vysvetľujeme, ak sa to vyžaduje z hľadiska zrozumiteľnosti. Po krátkom údaji geografického rozšírenia druhu nasledujú slovenské mená poddruhov (geografických rás), ak sa pri príslušnom druhu vytvorili. Na označenie geografických rás používame geografické názvy, ktoré ich najspôhlivejšie determinujú.

Čeľaď: Cathartidae — supovcovité.

Meno *supovec* sme utvorili podľa habitu príslušníkov čeľade podobnému supom. Kedysi ich označovali aj ako *supy Nového sveta* a vo viacerých jazykoch sa toto pomenovanie zachováva dosiaľ.

Coragyps atratus (Bechst., 1793) — **supovec krkavcovitý**, č. *kondor havranovitý*, r. *gryf*, n. *Rabengier*, a. *Black Vulture*. Rozšírenie: Amerika od USA po Argentínu a Chile. 3 geogr. rasy: *Coragyps a. atratus* (Bechst.) — **supovec krkavcovitý severoamerický**, *Coragyps a. brasiliensis* (Bonap.) — **supovec krkavcovitý brazílsky**, *Coragyps a. foetens* (Lichts.) — **supovec krkavcovitý argentínsky**.

Cathartes aura (Linn., 1758) — **supovec morkovitý**, č. *kondor krocanovitý*, r. *indukovyj gryf*, n. *Truthahngier*, a. *Turkey Vulture*. Rozšírenie: Amerika. 4 geogr. rasy: *Cathartes a. aura* (Linn.) — **supovec morkovitý západoamerický**, *Cathartes a. septentrionalis* Wied. — **supovec morkovitý severoamerický**, *Cathartes a. rufigollis* Spix — **supovec morkovitý brazílsky** a *Cathartes a. jota* (Mol.) — **supovec morkovitý andský**.

Cathartes burrovianus Cass., 1845 — **supovec modrohlavý**, č. *kondor modrohlavy*, n. *Kleiner Gelbkopfgier*, a. *Lesser yellow-headed Vulture*. Väčšinu hlavy a hrdlo má starý vták modré — podľa toho je utvorené druhové meno. Rozšírenie: Juž. Amerika po Uruguaj.

Cathartes melanobrotus Wetm., 1964 — **supovec modrotmenný**, n. *Grosser Gelbkopfgier*, a. *Greater yellow-headed Vulture*. V porovnaní s predchádzajúcim druhom má modrý iba vrch hlavy. Rozšírenie: severná časť Juž. Ameriky.

Gymnogyps californianus (Shaw, 1797) — **kondor veľkozobý**, č. *kondor kalifornský*, n. *Kalifornischer Kondor*, a. *California Condor*. V porovnaní s ďalšími dvoma druhmi má výrazne mohutnejší zobák. Rozšírenie: Kalifornia.

Vultur gryphus Linn., 1758 — **kondor veľký**, č. *kondor veľiký*, r. *boľšoj kondor*, n. *Kondor*, a. *Andean Condor*. Rozšírenie: Andy.

Sarcoramphus papa (Linn., 1758) — **kondor kráľovský**, č. *kondor kráľovský*, n. *Königsgier*, a. *King Vulture*. Meno dostal podľa najpestrejšieho zafarbenia zo supovcovitých. Rozšírenie: Amerika od Mexika po severnú Argentínu.

Čeľaď: *Sagittariidae* — **hadožrútovité**.

Meno *hadožrút* sme utvorili (1958) podľa potravy, ktorou sa dravec živia.

Sagittarius serpentarius (Mill., 1779) — **hadožrút nohatý**, č. *hadilov pisař*, r. *sekretar*, n. *Sekretär*, a. *Secretary Bird*, f. *Serpentaire*. Dravec bizarného vzhľadu, ktorý mu dodávajú dlhé nohy, predĺžené stredné kormidlové perá a hrivovito predĺžené perá na záhlaví a krku. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary po mys Dobrej nádeje.

Čeľaď: *Pandionidae* — **kršiakovité**.

Meno *kršiak* je onomatopoické. Ľudovo sa ním označujú rozličné druhy dravcov, my sme ho použili na označenie tejto čeľade (1958).

Pandion haliaëtus (Linn., 1758) — **kršiak rybár**, č. *orlovec říční*, r. *skopa*, obyknovennejšia *skopa*, n. *Fischadler*, a. *Osprey*. Rozšírenie: Eurázia, Sev. Amerika (okrem arktických oblastí), Stredná Amerika, Bahamy, severozáp. Afrika, Filipíny, Sundské ostr., Šalamúnove ostr., Nová Kaledónia a Austrália. Na tomto obrovskom, ale riedko obývanom území vzniklo 5 geogr. rás: *Pandion h. haliaëtus* (Linn.) — **kršiak rybár eurázijský**, *Pandion h. carolinensis* (Gmel.) — **kršiak rybár severoamerický**, *Pandion h. ridgwayi* Mayn. — **kršiak rybár bahamský**, *Pandion h. cristatus* (Vieill.) — **kršiak rybár sundský** a *Pandion h. melvillensis* Math. — **kršiak rybár novokaledónsky**.

Čeľaď: *Accipitridae* — **jastrabovité**.

Slovo *jastrab* je všeslovanské a prvotne sa podistým viazalo na bystrý, pátravý, všetko pozorujúci zrak vtáka, ako aj na jeho bystrosť a opatrnosť.

Aviceda cuculoides Swains., 1837 — **kochláč kukučkovitý**, n. *Afrikakuckuck-saar*, a. *African-Cuckoo Falcon*. Rod *Aviceda* pri všetkých druhoch sa vyznačuje ostrým, nazad pomknutým chochlom. No ten istý znak motivoval aj meno kochláča severského. Na rozlíšenie týchto dvoch rodov sme v tomto prípade použili starú formu,* ale živú v ľudovej reči — *kochlík*, *kochlatý*, *kochlačka*. Rozšírenie: západná a stredná Afrika. 2. geogr. rasy: *Aviceda c. cuculoides* Swains. — **kochláč kukučkovitý západoafrický** a *Aviceda c. verreauxi* Lafres. — **kochláč kukučkovitý stredoafrický**.

Aviceda madagascariensis [A. Smith, 1834] — **kochláč bieloprýsý**, n. *Madagaskarkuckuck-saar*, a. *Madagascar Cuckoo Falcon*. Rozšírenie: Madagaskar.

* Grossinger, Kralowanszky, Petényi, Školník: *kochláč*, *kochlačka*, a to pre *Bombycilla garrulus* a *Aythya fuligula*.

Aviceda jerdoni [Blyth, 1842] — **kochláč jarabý**, n. *Schopfkuckucksaar*, a. *Jerdon's Baza*. Rozšírenie: juhových. Ázia od Cejlónu cez Indiu na Filipíny a Celebes. 5 geogr. rás: *Aviceda j. jerdoni* (Blyth) — **kochláč jarabý pevninový**, *Aviceda j. ceyloniensis* (Legge) — **kochláč jarabý cejlónsky**, *Aviceda j. borneensis* (Brügg.) — **kochláč jarabý bornejský**, *Aviceda j. magnirostris* (Kaup) — **kochláč jarabý filipínsky** a *Aviceda j. celebensis* (Schleg.) — **kochláč jarabý celebeský**.

Aviceda subcristata (Gould, 1838) — **kochláč hnedochrbtý**, n. *Haubenkuckucksaar*, a. *Crested Baza*. Rozšírenie: Austrália, Nová Guinea, Malé Sundry, Moluky, Šalamúnove ostr., Nová Británia a Admirálske ostr. Vzniklo 16 geogr. rás. Vzhľadom na početnosť uvedieme ich v skrátenej forme. A. s. *subcristata* — k. h. **austrálsky**, A. s. *njiken*a — k. h. **tasmánsky**, A. s. *megala* — K. h. **východonovoguinejský**, A. s. *stenozone* — k. h. **západonovoguinejský**, A. s. *waiogeensis* — k. h. **waigeoský**, A. s. *gurnayi* — k. h. **sankristobalský**, A. s. *robusta* — k. h. **isabelský**, A. s. *proxima* — k. h. **bugenvilský**, A. s. *bismarkii* — k. h. **novobritánsky**, A. s. *coultasi* — k. h. **manuský**, A. s. *obscura* — k. h. **biský**, A. s. *stresemanni* — k. h. **buruský**, A. s. *rufa* — k. h. **molucký**, A. s. *reinwardtii* — k. h. **ceramský**, A. s. *pallida* — k. h. **goramský**, A. s. *timorisorensis* — k. h. **timorský**.

Aviceda leuphotes (Dumont, 1820) — **kochláč strakatý**, n. *Zwergschopfaar*, *Dreifarbenweih*, a. *Black Baza*. Rozšírenie: severná a severozápadná India a Zadá India. 2 geogr. rasy: *Aviceda l. leuphotes* (Dumont) — **kochláč strakatý indický** a *Aviceda l. syama* (Hodg.) — **kochláč strakatý barmský**.

Leptodon cayanensis (Lath., 1790) — **luň menlivý**, n. *Cayennemilan*, *Cayenne-weih*, a. *Grey headed, Cayenne Kite*. Meno sme prevzali z ruštiny podľa jasnej farby spodku tela vtáka a jeho podobnosti so zafarbením luníaka. Druhé meno *menlivý* sa vzťahuje na jeho zafarbenia. Rozšírenie: Amerika od Mexika po Brazíliu, sev. Argentínu a Paraguaj, Trinidad.

Chondrohierax uncinatus (Temm., 1822) — **luň hákozobý**, n. *Hakenweih*, *Langschnabelweih*, a. *Hook-billed Kite*. Má výrazne predĺženú vrchnú časť zobáka hákovito ohnutú ponad spodnú. Rozšírenie: Amerika od Kuby a Mexika po severnú Argentínu. 4 geogr. rasy: *Chondrohierax u. uncinatus* (Temm.) — **luň hákozobý juhoamerický**, *Chondrohierax u. aquilonis* Friedm. — **luň hákozobý severoamerický**, *Chondrohierax u. mirus* Friedm. — **luň hákozobý grenadský** a *Chondrohierax u. wilsonii* (Cassin) — **luň hákozobý kubánsky**.

Henicopernis longicauda (Garnot, 1828) — **včelár chvostnatý**, n. *Papuwawespenbussard*, a. *Long-tailed Honey-Buzzard*. Rozšírenie: Nová Guinea a priľahlé ostrovy.

Henicopernis infuscatus Gurney, 1882 — **včelár tmavý**, n. *Schwarzer Wespenbussard*, a. *Black Honey-Buzzard*. Je čiernohnedý, nie čierny. Rozšírenie: Nová Británia.

Pernis apivorus (Linn., 1758) — **včelár obyčajný**, č. *včelojed lesný*, r. *evropejskij osojed*, n. *Wespenbussard*, a. *Honey-Buzzard*. Rozšírenie: Európa, vých. a záp. Sibir, Malá Ázia, juž. Ázia, Sundry a Filipíny. 7 geogr. rás: *Pernis a. apivorus* (Linn.) — **včelár obyčajný európsky**, *Pernis a. orientalis* Tacz. — **včelár obyčajný východosibirský**, *Pernis a. ruficollis* Less. — **včelár obyčajný indický**, *Pernis a. torquatus* Less. — **včelár obyčajný malajský**, *Pernis a. ptilorhynchus* (Temm.) — **včelár obyčajný jávsky**, *Pernis a. palawanensis* Stres.

— **včelár obyčajný palawanský** a *Pernis a. philippensis* Mayr — **včelár obyčajný filipínsky**.

Pernis celebensis Walden, 1872 — **včelár červenohrvoľový**, n. *Malaienwespensbussard*, a. *Barred Honey-Buzzard*. Rozšírenie: Celebes a Filipíny okrem Palawanu. 2 geogr. rasy: *Pernis c. celebensis* Walden — **včelár červenohrvoľový celebeský** a *Pernis c. steerei* Sci. — **včelár červenohrvoľový filipínsky**.

Elanoides forficatus (Linn., 1758) — **luniak lastovičkovitý**, č. *luňák vlaštovičí*, r. *vilochvostýj luň*, n. *Schwalbenweih*, a. *Swallow-tailed Kite*. Motivácia názvu sa odvodzuje od jasnej farby. Ruské lune sú naše kane, význačné jasnou farbou samcov. V češtine *luňák*, *luniek* i *luniak* boli známe už pred Klametom. Rozšírenie: Amerika od juhu USA cez Strednú Ameriku až po južnú Brazíliu. 2 geogr. rasy: *Elanoides f. forficatus* (Linn.) — **luniak lastovičkovitý severoamerický** a *Elanoides f. yetapa* (Vieill.) — **luniak lastovičkovitý juhoamerický**.

Machaerhamphus alcinus Westermann, 1851 — **luniak tmavý**, n. *Fledermausaar*, a. *Bat Hawk*, *Pern.* Rozšírenie: Afrika južne od Sahary, Barma, Malajský polostrov, Borneo a Nová Guinea. 3 geogr. rasy: *Machaerhamphus a. alcinus* Westermann — **luniak tmavý bornejský**, *Machaerhamphus a. papuanus* Mayr — **luniak tmavý novoguinejský** a *Machaerhamphus a. anderssoni* (Gurney) — **luniak tmavý africký**.

Gampsonyx swainsonii Vigors, 1825 — **luniak pestrý**, n. *Perlaar*, a. *Pearl Kite*. Je bielo-hnedo-pomarančovočervený, zafarbenie nezvyčajné pri dravcoch. Rozšírenie: juh Strednej Ameriky a Juž. Amerika po sev. Argentínu. 3 geogr. rasy: *Gampsonyx s. swainsonii* Vigors — **luniak pestrý brazílsky**, *Gampsonyx s. leone* Chubb — **luniak pestrý kolumbijský** a *Gampsonyx s. magnus* Chubb — **luniak pestrý peruánsky**.

Elanus leucurus (Vieill., 1818) — **luniak bielochvostý**, č. *lunec běloocasý*, r. *belochvostýj koršun*, n. *Weisssschwanzgleitaar*, a. *White-tailed Kite*. Rozšírenie: Amerika. 2 geogr. rasy: *Elanus l. leucurus* (Vieill.) — **luniak bielochvostý juhoamerický** a *Elanus l. majusculus* Bangs et Penard — **luniak bielochvostý severoamerický**.

Elanus caeruleus (Desf., 1789) — **luniak sivý**, č. *lunec šedý*, r. *černokrylýj koršun*, n. *Gleitaar*, a. *Black-shouldered Kite*. Rozšírenie: Portugalsko, Afrika, juž. Ázia, Sundy, Nová Guinea, Filipíny. 4 geogr. rasy: *Elanus c. caeruleus* (Desf.) — **luniak sivý africký**, *Elanus c. sumatranus* Salom. — **luniak sivý sumatranský**, *Elanus c. hypoleucus* Gould — **luniak sivý filipínsky**, *Elanus c. wahgiensis* Mayr et Gill. — **luniak sivý novoguinejský**.

Elanus notatus Gould, 1838 — **luniak striebřistý**, n. *Schwarzsultergleitaar*, a. *Australian-shouldered Kite*. Druhé meno v slovenčine sa vzťahuje na striebřistú farbu vrchnej časti tela vtáka. Rozšírenie: Austrália.

Elanus scriptus Gould, 1842 — **luniak popolavý**, n. *Schwarzachselgleitaar*, a. *Letter-winged Kite*. Druhé meno je podľa farby chrbtovej strany. Rozšírenie: stredná a južná Austrália.

Chelictinia riocourti (Vieill., 1822) — **luniak vidlochvostý**, n. *Schwalben-gleitaar*, a. *African Swallow-tailed Kite*. Dva druhy luniakov majú predĺžené vidlicovité chvosty. Tu v druhovom mene zdôrazňujeme tento znak. Pri *Elanoides forficatus* sme v druhovom mene chceli zachytiť aj osobitné zafarbe-

nie vtákov, preto *luniak lastovičkovitý*. Rozšírenie: Afrika od Senegalu po sev. Keňu.

Rostrhamus sociabilis (Vieill., 1817) — **hákozobec družný**, č. **luňák bažinný**, n. *Schneckenmilan*, a. *Everglade*, *Snail Kite*. Rozšírenie: Amerika od 30° s. š. cez Kubu a Strednú Ameriku až po sev. Argentínu. 4 geogr. rasy: *Rostrhamus s. sociabilis* (Vieill.) — **hákozobec družný juhoamerický**, *Rostrhamus s. plumbeus* Ridg. — **hákozobec družný floridský**, *Rostrhamus s. levis* Fried. — **hákozobec družný kubánsky** a *Rostrhamus s. major* Nels. et Goldm. — **hákozobec družný mexický**. Dlhý, rovný, na konci hákovito ohnutý zobák sa viaže na špeciálnu potravu rodu.

Rostrhamus hamatus (Temmm., 1821) — **hákozobec modrý**, n. *Schlangenschnabelmilan*, a. *Slender-billed Kite*. Rozšírenie: severná časť Juž. Ameriky až po Panamu.

Harpagus bidentatus (Lath., 1790) — **hákozobec pásavý**, n. *Braunschenkelweih*, *Doppelzahnweih*, a. *Double-toothed Kite*. Má výrazne pásavú brušnú stranu. Rozšírenie: Amerika od severného Mexika po Brazíliu, Trinidad. Zobák je krátky, hrubý, hákovitý; Lathamovo vedecké meno rodu tiež zachytuje znak zobáka, *harpago* = hák na priťahovanie lodí.

Harpagus diodon (Temmm., 1823) — **hákozobec sivoprsý**, n. *Braunschenkelweih*, a. *Rufous-thighed Kite*. Spodok tela dospelých vtákov je jasno modravosivý. Rozšírenie: Juž. Amerika.

Ictinia plumbea (Gmel., 1788) — **iktínia dlhokrídla**, n. *Grauschwebeweih*, a. *Plumbeous Kite*. Zložené krídla siahajú ďaleko za koniec dlhého chvosta. Rozšírenie: Južná Amerika, v lete aj v Strednej Amerike a Mexiku.

Ictinia mississippiensis (Wilson, 1811) — **iktínia sovomodrá**, n. *Mississippiweih*, a. *Mississippi Kite*. Pri zmene rodového mena (Ferianc a Matoušek, 1978) bolo treba zmeniť aj druhové, lebo charakteristickým znakom predchádzajúceho druhu sú dlhé krídla, tohto druhu zasa zafarbenie. Rozšírenie: USA.

Lophoictinia isura (Gould, 1838) — **haja chochlátá**, č. **luňák chocholatý**, n. *Schopfmilan*, a. *Square-tailed Kite*. Rozšírenie: Austrália okrem juhovýchodnej časti.

Hamirostra melanosternon (Gould, 1841) — **haja veľkozobá**, n. *Schwarzbrustmilan*, a. *Black-breasted Kite*. Bledá varieta nemá čierne prsia. Rozšírenie: severná a stredná Austrália.

Milvus migrans (Bodd., 1783) — **haja tmavá**, č. **luňák hnědý**, r. **černýj koršun**, n. *Schwarzmilan*, a. *Black Kite*. Rodové meno *haja* sme pre rod *Milvus* zaviedli r. 1941. Je onomatopoické a vyskytuje sa v gemerských nárečiach. V literatúre sa vyskytlo u Dobšinského. Inak v staršej odbornej literatúre v pomenovaní panoval chaos: Kralowanszky ju menuje *lunak*, Grossinger *luňák*, Záturský a Klačko *luniak*, Rízner *kršák*, Martinka *kaňa* (Ferianc, 1958). Rozšírenie: Eurázia, Malajský polostrov, časť Súnd, Filipíny, Nová Guinea, Austrália a Afrika. 6 geogr. rás: *Milvus m. migrans* (Bodd.) — **haja tmavá európska**, *Milvus m. egypticus* (Gmel.) — **haja tmavá egyptská**, *Milvus m. parasiticus* (Daudin) — **haja tmavá africká**, *Milvus m. lineatus* (Gray) — **haja tmavá východosibírska**, *Milvus m. govinda* Sykes — **haja tmavá indická** a *Milvus m. affinis* Gould — **haja tmavá austrálska**.

Milvus milvus (Linn., 1758) — **haja červená**, č. **luňák červený**, r. **krasnyj**

koršun, n. Rotmilan, a. Red Kite. Rozšírenie: stredná a južná Európa, Malá Ázia až na Kaukaz s výbežkami do Palestíny a severného Iránu, atlaská oblasť v severozáp. Afrike, Kanárske a Kapverdské ostrovy. 2 geogr. rasy: *Milvus m. milvus* (Linn.) — **haja červená európska** a *Milvus m. jasciicauda* Hart. — **haja červená kapverdská**.

Haliastur indus (Boddaert, 1783) — **haja bielo-červená**, č. *luňák brahmínský*, n. *Brahminemilan*, a. *Brahminy Kite*. Hlavu, krk a prsia má biele, ostatok tela okrem letiek červený. Rozšírenie: tropická Ázia, Indonézia, Filipíny a Borneo, Šalamúnove ostrovy. 4 geogr. rasy: *Haliastur i. indus* (Bodd.) — **haja bielo-červená indická**, *Haliastur i. intermedius* Blyth — **haja bielo-červená malajská**, *Haliastur i. girrenera* (Vieill.) — **haja bielo-červená austrálska** a *Haliastur i. flavirostris* Cond. et Amad. — **haja bielo-červená šalamúnovo-ostrová**.

Haliastur sphenurus (Vieill., 1818) — **haja sivochvostá**, č. *luňák němý*, n. *Pfeijmilan*, a. *Whistling Eagle*. Rozšírenie: Austrália, Nová Guinea, Nová Kaledónia.

Haliaeetus leucogaster (Gmel., 1789) — **orliak bielobruchý**, č. *orel bělobřichý*, n. *Weissbaumseeadler*, a. *Withe-bellied Sea Eagle*. Rodové meno *orliak* sme uviedli r. 1958. Do tých čias sa menoval *orel*, hoci v systéme stojí ďaleko od orlov. Druhé meno prispôbovujeme vedeckému, no brucho používame v zmysle brušnej strany tela (ventrálnej). Rozšírenie: India, juhových. Čína, Nová Guinea, Austrália a Bismarckovo súostrovie.

Haliaeetus sanfordi Mayr, 1936 — **orliak hrdzavý**, n. *Salamonenseeadler*, a. *Sanford's Sea Eagle*. Hlavu, krk a celý spodok tela má hrdzavo zafarbené. Rozšírenie: Šalamúnove ostrovy.

Haliaeetus vocifer (Daudin, 1800) — **orliak kriklavý**, č. *orel jasnohlasý*, n. *Schreiseeadler*, a. *African Fish Eagle*. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary.

Haliaeetus vociferoides (Des Murs, 1845) — **orliak bielolíci**, n. *Madagaskarseeadler*, a. *Madagascar Fish Eagle*. Pri celkove hrdzavej farbe má výrazne biele líca a chvost. Rozšírenie: Madagaskar.

Haliaeetus leucoryphus (Pall., 1771) — **orliak dlhochvostý**, č. *orel páskovaný*, r. *orlan dolgochvost*, n. *Bindenseeadler*, a. *Pallas' Sea Eagle*. Rozšírenie: Stredná Ázia, Mongolsko, Tibet.

Haliaeetus leucocephalus (Linn., 1766) — **orliak bielohlavý**, č. *orel bělohlavý*, r. *belogolovyy orlan*, n. *Weisskopfsseeadler*, a. *Bald Eagle*. Rozšírenie: Severná Amerika. 2 geogr. rasy: *Haliaeetus l. leucocephalus* (Linn.) — **orliak bielohlavý mexický** a *Haliaeetus l. alascanus* Town. — **orliak bielohlavý kanadský**.

Haliaeetus albicilla (Linn., 1758) — **orliak morský**, č. *orel mořský*, r. *orlan belochvost*, n. *Seeadler*, a. *White-tailed Sea-Eagle*. Rozšírenie: sev. časť Eurázie smerom na juh približne po 38° s. š., Island a juhozáp. Grónsko.

Haliaeetus pelagicus (Pall., 1811) — **orliak hrubozobý**, č. *orel východní*, r. *orlan tichookeanskij*, n. *Riesenseeadler*, a. *Steller's Sea Eagle*. Má najhrubší (najvyšší), najmohutnejší zobák zo všetkých orliakov. Rozšírenie: tichooceánska prímorská časť pevniny, Kamčatka a sev. časť Sachalína približne od Ofuturského mysu po 50° s. š.

Ichthyophaga nana (Blyth, 1842) — **orliak malý**, n. *Braunschwanzfischadler*, a. *Lesser Fishing Eagle*. Rozšírenie: južná Ázia od Himalájí po Borneo. 2 geogr.

rasy: *Ichthyophaga n. nana* (Blyth) — **orliak malý sumatranský** a *Ichthyophaga n. plumbea* (Jerd.) — **orliak malý indický**.

Ichthyophaga ichthyaetus (Horsf., 1821) — **orliak rybár**, n. *Weissschwanzfischadler*, a. *Grey-headed Fishing Eagle*. Obidva posledné druhy sú ichtyofágne. Rozšírenie: India, Cejlón, Filipíny a Veľké Sundry.

Gypaetus barbatus (Linn., 1758) — **bradáň žltohlavý**, č. *orlosup bradatý*, r. *jagtnetnik*, borodač, n. *Bartgeier*, a. *Bearded Vulture*, f. *Gypaete*. Rodové meno má podľa predĺženého a odstávajúceho peria na brade. Rozšírenie: vrchy juž. Európy a Ázie, časti Afriky. 4 geogr. rasy: *Gypaetus b. barbatus* (Linn.) — **bradáň žltohlavý atlaský**, *Gypaetus b. aureus* (Habl.) — **bradáň žltohlavý európsky**, *Gypaetus b. hemalchanus* Hutton — **bradáň žltohlavý ázijský** a *Gypaetus b. meridionalis* Keys. et Blas. — **bradáň žltohlavý africký**.

Gypohierax angolensis (Gmel., 1788) — **orlosup strataký**, č. *orel supí*, n. *Palmgeier*, a. *Palm Nut Vulture*. Rozšírenie: stredná a južná Afrika.

Neophron percnopterus (Linn., 1758) — **zdochlinár biely**, č. *sup mrchožravý*, r. *sterviatnik*, n. *Schmutzgeier*, a. *Egyptian Vulture*. Rozšírenie: južná Európa, Afrika, Malá Ázia, Arábia, Stredná Ázia a India. 2 geogr. rasy: *Neophron p. percnopterus* (Linn.) — **zdochlinár biely africký** a *Neophron p. virgintanus* (Lath.) — **zdochlinár biely indický**.

Necrosyrtes monachus (Temm., 1823) — **zdochlinár čiapočkatý**, č. *sup kapucin*, r. *čorný grif*, *serý grif*, n. *Kappengeier*, a. *Hooded Vulture*. Slovenské druhové meno sa opiera o sivasté zafarbenie vrchu a zadnej časti holej hlavy. Ostatok hlavy je červenkastý. Rozšírenie: Afrika od Etiópie na juh až po riekú Oranje. 2 geogr. rasy: *Necrosyrtes m. monachus* (Temm.) — **zdochlinár čiapočkatý západoafrický** a *Necrosyrtes m. pileatus* (Burch.) — **zdochlinár čiapočkatý východoafrický**.

Trionocephus occipitalis (Burch., 1824) — **sup červenozobý**, č. *sup chochoľatý*, n. *Wollkopfsgeier*, a. *White-headed Vulture*. Má jediný zo supov červený zobák. Rozšírenie: Afrika od Čiary Etiópie — Sudan na juh (v pralesoch sa nevyskytuje).

Torgos tracheliotus (J. R. Forster, 1766) — **sup ušatý**, č. *sup ušatý*, n. *Ohrengeier*, a. *Lappet-faced Vulture*. Ide o metaforické označenie, skutočné ušnice nemá. Rozšírenie: Afrika od Sahary na juh (suché časti kontinentu).

Sarcogyps calvus (Scop., 1786) — **sup stepný**, č. *sup holohlavý*, n. *Lappengeier*, *Kahlkopfsgeier*, a. *Indian Black*, *King Vulture*. Menší od predchádzajúceho, s kožným záhybom pod ušným otvorom. Ušatý má takýto záhyb okolo ušného otvoru. Rozšírenie: Predná a Zadná India, Malajský polostrov.

Aegypius monachus (Linn., 1766) — **sup tmavohnedý**, č. *sup hnědý*, r. *čorný grif*, *serý grif*, n. *Mönchsgeier*, *Kuttengeier*, a. *European Black*. *Cinereous Vulture*. Rozšírenie: Pyrenejský polostrov, Maroko, stredomorské ostrovy, Balkánsky polostrov, Malá Ázia, Stredná Ázia, Čína.

Gyps fulvus (Habl., 1783) — **sup bielohlavý**, č. *sup bělohlavý*, r. *belogolovyy grif*, n. *Gänsegeier*, a. *Griffon Vulture*. Rozšírenie: v nesúvislom pásme od Pyrenejského polostrova a atlaskej oblasti (severozáp. Afriky) po Čínu s výbežkom z Egypta do Etiópie. 2 geogr. rasy: *Gyps f. fulvus* (Habl.) — **sup bielohlavý stredomorský** a *Gyps f. fulvescens* Hume — **sup bielohlavý stredoázijský**.

Gyps coprotheres (J. R. Forst., 1798) — **sup plavý**, n. *Fahlgeier*, *Kapgeier*,

a. *Cape Vulture*. Druhové meno podľa farby stareho vtáka. Rozšírenie: južná Afrika.

Gyps himalayensis Hume, 1869 — **sup snežný**, č. *sup himalájský*, r. *snežný grif*, kumaj, n. *Schneegeier*, a. *Himalayan Griffon*. Rozšírenie: vrchy strednej Ázie, najmä Himaláje.

Gyps rueppellii (Brehm, 1852) — **sup jarabý**, č. *sup krahulovitý*, n. *Sperbergeier*, a. *Rüppell's Griffon*. Opravujeme druhové meno zo škvrnitého (Ferianc, Matoušek, 1978) na *jarabý*, lebo tmavohnedé drobné perie má pravidelné žltobiele okraje, nejde teda o škvrnitosť, ale jarabosť zafarbenia. Rozšírenie: široký pás strednej Afriky od Senegalu po Somálsko. 2 geogr. rasy: *Gyps r. rueppellii* (Brehm) — **sup jarabý stredoafrický** a *Gyps r. erlangeri* (Brehm) — **sup jarabý etiópsky**.

Gyps indicus (Scop., 1786) — **sup dlhozobý**, n. *Indiengeier*, a. *Indian Griffon*. Rozšírenie: India. 2 geogr. rasy: *Gyps i. indicus* (Scop.) — **sup dlhozobý juhoindický** a *Gyps i. tenuirostris* Gray — **sup dlhozobý severoindický**.

Pseudogyps bengalensis (Gmel., 1788) — **sup čiernastý**, č. *sup bengálský*, r. *indijský grif*, n. *Bengalengeier*, a. *Indian white-backed Vulture*. Staré vtáky sú takmer čierne (hnedkavočierne). Rozšírenie: Predná a Zadná India.

Pseudogyps africanus (Salv., 1865) — **sup hrdzavohnedý**, č. *sup africký*, n. *Zwerggänsegeier*, a. *African white-backed Vulture*. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary.

Circaetus gallicus (Gmel., 1788) — **hadíar krátkoprstý**, č. *orlík krátkoprstý*, r. *zmejejad*, n. *Schlangenadler*, a. *Short-toed, Serpent Eagle*. Meno *hadíar* sme uviedli r. 1941 a korešponduje s inými vernákulnými menami. Rozšírenie: Európa okrem severných a záp. častí. Malá a Stredná Ázia, sev. časť Indie, v Afrike atľaská oblasť a približne od 12° s. š. na celom kontinente. 4 geogr. rasy: *Circaetus g. gallicus* (Gmel.) — **hadíar krátkoprstý európsky**, *Circaetus g. heptneri* Dem. — **hadíar krátkoprstý stredoázijský**, *Circaetus g. beaudouini* Verr. et Des Murs — **hadíar krátkoprstý západoafrický** a *Circaetus g. pectoralis* Smith — **hadíar krátkoprstý východoafrický**.

Circaetus cinereus Vieill. 1818 — **hadíar tmavohnedý**, n. *Brauner Schlangenadler*, a. *Brown Harrier Eagle*. Na celom tele je tmavohnedý. Rozšírenie: Afrika od Sahary na juh.

Circaetus fasciolatus Kaup, 1850 — **hadíar pásikavý**, n. *Streifenschwanzschlangenadler*, a. *Southern Banded Snake Eagle*. Rozšírenie: pobrežná oblasť Kene a Tanzánie.

Circaetus cinerescens S. W. Müller, 1851 — **hadíar pásavý**, n. *Weissbandschlangenadler*, a. *Smaller Banded Snake Eagle*, *Cinereous Snake Eagle*. Hnedé pásy križom cez brušnú stranu má široké, kým predchádzajúci druh úzke (za predpokladu bielej, resp. belavej základnej farby ventrálnej strany). Rozšírenie: Afrika pásom od Sierry Leone po Etiópiu a na juh po rieku Zambezi.

Terathopius ecaudatus (Daudin, 1800) — **hadíar krátkochvostý**, č. *orel kejklír*, r. *orel skomoroch*, n. *Gaukler*, a. *Bateleur*. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary.

Dryotriorchis spectabilis (Schleg., 1863) — **hadíar dlhochvostý**, n. *Kongoschlangenhäbicht*, a. *Congo Serpent Eagle*, *Beautiful Wood-Hawk*. Rozšírenie: západná Afrika. 2 geogr. rasy: *Dryotriorchis s. spectabilis* (Schleg.) — **hadíar**

dihochvostý konžský a *Dryotrionchis s. batesi* Sharpe — **hadiaŕ dihochvostý gabunský**.

Eutriorchis astur Sharpe, 1875 — **hadiaŕ jastrabovitý**, n. *Madagaskar-schlangenhäbicht*, a. *Madagascar Serpent Eagle*. Rozšírenie: Madagaskar.

Spilornis holospilus (Vigors, 1831) — **hadiaŕ červenobruchrý**, n. *Philippinen-schlangenhäbicht*, a. *Philippine Serpent Eagle*. Pri druhovom mene uvádzame brucho v zmysle brušnej strany. Rozšírenie: Filipíny.

Spilornis rufipectus Gould, 1857 — **hadiaŕ červenohrvoľový**, n. *Celebes-schlangenhäbicht*, a. *Celebes Serpent Eagle*. Rozšírenie: Celebes a Sulské ostrovy. 2 geogr. rasy: *Spilornis r. rufipectus* Gould — **hadiaŕ červenohrvoľový celebský** a *Spilornis r. sulaensis* (Schleg.) — **hadiaŕ červenohrvoľový sulský**.

Spilornis cheela (Lath., 1790) — **hadiaŕ čepcový**, n. *Schlangenhäbicht*, a. *Crested Serpent Eagle*. Na záhlaví má husté a predĺžené perie, ktoré najmä pri zdvihnutí sa ponáša na čepiec. Rozšírenie: juhovýchodná Ázia a ostrovy. 21 geogr. rás. Uvádzame ich v skrátenej forme. *S. ch. cheela* — **h. č. severoindický**, *S. ch. melanotis* — **h. č. juhoindický**, *S. ch. burmanicus* — **h. č. barmský**, *S. ch. ricketti* — **h. č. juhočínsky**, *S. ch. malayensis* — **h. č. malajský**, *S. ch. spilogaster* — **h. č. cejlónsky**, *S. ch. davisoni* — **h. č. andamanský**, *S. ch. lutherfordi* — **h. č. hajnanský**, *S. ch. hoya* — **h. č. tchajwanský**, *S. ch. perplexus* — **h. č. rjákjúsky**, *S. ch. pallidus* — **h. č. juhobornejský**, *S. ch. kinabaluensis* — **h. č. severobornejský**, *S. ch. natunensis* — **h. č. natunský**, *S. ch. sipora* — **h. č. mentawajský**, *S. ch. batu* — **h. č. juhosumatranský**, *S. ch. asturinus* — **h. č. niaský**, *S. ch. abbotti* — **h. č. simalurský**, *S. ch. bido* — **h. č. jávsky**, *S. ch. baweanus* — **h. č. baveánsky**, *S. ch. palawanensis* — **h. č. palawanský**, *S. ch. minimus* — **h. č. nikobarský**.

Spilornis klossi Richm., 1902 — **hadiaŕ nikobarský**, n. *Nikobarschlangenhäbicht*, a. *Nicobar Serpent Eagle*. Rozšírenie: Nikobary.

Spilornis elgini [Tytl., 1863] — **hadiaŕ partový**, n. *Andamanenschlangenhäbicht*, a. *Andaman Serpent Eagle*. Pri celkovom hnedom zafarbení má vrch hlavy a predĺžené perie v záhlaví žltkavé s tmavými škvrnkami — partu. Rozšírenie: Andamany.

Polyboroides typus A. Smith, 1829 — **kaňa pásikavá**, č. *krahujec haäi*, n. *Afrikahöhlenweihe*, a. *African Harrier Hawk*. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary. 3 geogr. rasy: *Polyboroides t. typus* A. Smith — **kaňa pásikavá východoafrická**, *Polyboroides t. pectoralis* Sharpe — **kaňa pásikavá západoafrická** a *Polyboroides t. graueri* (Swann) — **kaňa pásikavá stredoafická**.

Polyboroides radiatus (Scop., 1786) — **kaňa madagaskarská**, n. *Madagaskar-höhlenweihe*, a. *Madagascar Harrier Hawk*. Rozšírenie: Madagaskar.

Geranospiza caerulescens (Vieill., 1817) — **kaňa krahulcovitá**, n. *Sperberweihe*, a. *Crane Hawk*. Druhovú meno je podľa značnej podobnosti s krahulcom. Inak v celkovom zafarbení je veľa sivomodrastej farby. Rozšírenie: Amerika od Mexika na juh. 6 geografických rás: *Geranospiza s. caerulescens* (Vieill.) — **kaňa krahulcovitá venezuelská**, *Geranospiza c. nigra* [De Bus] — **kaňa krahulcovitá mexická**, *Geranospiza c. livens* (Bangs et Penard) — **kaňa krahulcovitá severomexická**, *Geranospiza c. balzarenensis* [Sciater] — **kaňa krahulcovitá kolumbijská**, *Geranospiza c. gracilis* (Temm.) — **kaňa krahulco-**

vitá brazílska, *Geranospiza c. flexipes* Peters — **kaňa krahulcovitá argentínska**.

Circus assimilis Jard. et Selby, 1826 — **kaňa bielobodkovaná**, n. *Australweihe*, *Fleckenweihe*, a. *Spotted Harrier*. Dospelé vtáky sú takmer na celom tele jemne bielo bodkované na červenom a hnedom podklade. Rozšírenie: Austrália, Timor, Sumba, Taliabu, Celebes.

Circus aeruginosus (Linn., 1758) — **kaňa močiarna**, č. *pochop rákosní*, r. *bolotnyj*, *kamyševyj* luň, n. *Rohrweihe*, a. *Marsh Harrier*. Rozšírenie: Eurázia (v tropickej časti a na ostrovoch sa však nevyskytuje), v Afrike na severe v atlaskej oblasti a v Egypte, na Madagaskare, v Austrálii, Novej Guinei, Novej Kaledónii. 8 geogr. rás: *Circus ae. aeruginosus* (Linn.) — **kaňa močiarna eurázijská**, *Circus ae. harterti* Zedl. — **kaňa močiarna severoafrická**, *Circus ae. pilionotus* Kaup — **kaňa močiarna amurská**, *Circus ae. macrosceles* Newt. — **kaňa močiarna madagaskarská**, *Circus ae. maillardi* Verr. — **kaňa močiarna réunionská**, *Circus ae. spilothorax* Salv. et d'Alber. — **kaňa močiarna novoguinejská**, *Circus ae. approximans* Peale — **kaňa močiarna novokaledónska** a *Circus ae. gouldi* Bon. — **kaňa močiarna austrálska**.

Circus ranivorus (Daudin, 1800) — **kaňa žabožravá**, n. *Froschweihe*, a. *African Marsh Harrier*. Donedávna ju pokladali za geogr. rasu kane močiarnnej. Slovenské druhové meno sme utvorili podľa vedeckého. Rozšírenie: juhovýchodná Afrika.

Circus cyaneus (Linn., 1766) — **kaňa sivá**, č. *pilich šedý*, r. *polevoj* luň, n. *Kornweihe*, a. *Hen Harrier*. Rozšírenie: Eurázia a Sev. Amerika bez arktických a teplých oblastí. 2 geogr. rasy: *Circus c. cyaneus* (Linn.) — **kaňa sivá eurázijská** a *Circus c. hudsonius* (Linn.) — **kaňa sivá severoamerická**.

Circus cinereus Vieill., 1816 — **kaňa pásikavá**, n. *Grauweihe*, a. *Cinereous Harrier*. Brušnú stranu majú staré vtáky obojakého pohlavia priečne pomarančovo pásikové. Rozšírenie: Juž. Amerika.

Circus macrourus (Gmel., 1771) — **kaňa stepná**, č. *pilich stepní*, r. *lugovoj* luň, n. *Steppenweihe*, a. *Montagu's Harrier*, *Pallid Harrier*. Rozšírenie: Európa a západná časť Sibíri v miernom pásme.

Circus melanoleucus (Penn., 1769) — **kaňa strakatá**, č. *pilich strakatý*, r. *pegij* luň, n. *Schwarzweissweihe*, a. *Pied Harrier*. Pomenovanie sa vzťahuje na zafarbenie starého samca; samica je ako pri väčšine kaní hnedohrdzavá. Rozšírenie: severových. Čína, Kórea, časť Poamurska.

Circus buffoni (Gmel., 1788) — **kaňa tmavá**, n. *Langflügelweihe*, a. *Long-winged Harrier*. Starý samec je na chrbtovej strane veľmi tmavý a tmavej fázy na celom tele hnedavočierny. Rozšírenie: Juž. Amerika.

Circus maurus (Temmin., 1828) — **kaňa počerná**, n. *Mohrenweihe*, a. *Black Harrier*. Samec je hnedočierny, iba na letkách a chvoste jasnejší. Rozšírenie: južná Afrika.

Melierax metabates (Heuglin, 1861) — **jastrabec plástikový**, č. *jestráb tmavý*, n. *Dunkler Singhabicht*, a. *Dark Chanting Goshawk*. Od hlavy do polovice tela je sivohnedý, potom viac sivý. Hraničná čiara je dosť výrazná. Rodovým menom sme diferencovali skupinku zväčša afrických druhov, ktoré sa viacerými znakmi líšia od rodu *Accipiter* — jastrab. Rozšírenie: Afrika. 4 geogr. rasy: *Melierax m. metabates* Heuglin — **jastrabec plástikový severoafrický**,

Melierax m. neumanni Hart. — jastrabec plástikový sudánsky, *Melierax m. ignoscens* Friedm. — jastrabec plástikový arabský a *Melierax m. mechowi* Cab. — jastrabec plástikový angolský.

Melierax canotus Thunb., 1799 — jastrabec sivý, č. jestráb zpěvný, n. *Heller Singhabicht*, a. *Pale Chanting Goshawk*. Rozšírenie: Afrika. 2 geogr. rasy: *Melierax c. canotus* Thunb. — jastrabec sivý juhoafrický a *Melierax poliopterus* Cab. — jastrabec sivý východoafrický.

Melierax gabar [Daudin, 1800] — jastrabec gabar, n. *Gabarhabicht*, a. *Gabar Goshawk*. Vyskytuje sa aj tmavá fáza. Meno je domáceho pôvodu. Rozšírenie: Afrika južne od Sahary.

Urotriorchis macrourus (Hartl., 1855) — jastrabec chvostnatý, n. *Langschwanzhabicht*, a. *African Long-tailed Hawk*. Chvost presahuje polovicu celkovej dĺžky. Rozšírenie: centrálna a západná Afrika.

Megatriorchis doriae Salv. et Albertis, 1876 — jastrabec ckrúhlochvostý, n. *Neuguineahabicht*, a. *Doria's Goshawk*. Dlhý a široký chvost má zaokrúhlený; predchádzajúci ostro klinovitý, nasledujúci odseknutý. Rozšírenie: Nová Guinea.

Erythrorchis radiatus [Lath., 1801] — jastrabec červenochrbtý, n. *Australhabicht*, a. *Red Goshawk*. Rozšírenie: severná Austrália.

Accipiter gentilis (Linn., 1758) — jastrab veľký, č. jestráb lesný, r. *boľšoj jastreb*, *jastreb tetereviatnik*, n. *Habicht*, a. *Northern Goshawk*. Rozšírenie: Eurázia okrem južnejších častí Ázie (enklávovito v záp. Číne), severozáp. Afrika a Sev. Amerika. 9 geogr. rás: *Accipiter g. gentilis* (Linn.) — jastrab veľký európsky, *Accipiter g. buteoides* [Menzb.] — jastrab veľký západosibírsky, *Accipiter g. albidus* [Menzb.] — jastrab veľký východosibírsky, *Accipiter g. arrigonii* [Kleinsch.] — jastrab veľký stredomorský, *Accipiter g. schvedowi* [Menzb.] — jastrab veľký juhosibírsky, *Accipiter g. fujiyamae* [Swann et Hart.] — jastrab veľký japonský, *Accipiter g. atricapillus* [Wils.] — jastrab veľký kanadský, *Accipiter g. laingi* [Tav.] — jastrab veľký vanconverský a *Accipiter g. apache* Ross. — jastrab veľký mexický.

Accipiter henstii [Schleg., 1873] — jastrab hnedopásikavý, n. *Hensthabicht*, a. *Henst's Goshawk*. Hustá pásikavosť ventrálnej strany prechádza aj na hlavu. Rozšírenie: Madagaskar.

Accipiter melanoleucus Smith, 1830 — jastrab bielobruchý, č. *krahujec černohtěť*, n. *Trauerhabicht*, a. *Black Goshawk*, *White Goshawk*. Brucho chápeme v zmysle brušnej strany. Inak normálna fáza má bielu brušnú stranu a tmavú chrbtovú, čierna fáza je aj na brušnej strane okrem brady a brdlá tmavá. Rozšírenie: Afrika asi od 10° s. š. na juh. 2 geogr. rasy: *Accipiter m. melanoleucus* Smith — jastrab bielobruchý stredoafrický a *Accipiter m. temminckii* [Hartl.] — jastrab bielobruchý západoafrický.

Accipiter meyerianus [Sharpe, 1878] — jastrab tmavý, n. *Papuahabicht*, a. *Meyer's Goshawk*. Rozšírenie: Moluky, Šalamúnove ostrovy, Nová Británia, Nová Guinea.

Accipiter buergersi [Reich., 1914] — jastrab novoguinejský, n. *Papuahabicht*, a. *Bürger's Goshawk*. Rozšírenie: Nová Guinea.

Accipiter ovampensis Gurney, 1875 — jastrab ovambo, č. *jestráb ovambo*, n. *Ovambosperber*, a. *Ovampo Sparrowhawk*. Druhé meno je domorodého pôvodu. Rozšírenie: Afrika od Etiópie po Ghanu a na juh cez Keňu a Tanzániu.

Accipiter rufiventris Smith, 1834 — **jastrab červenobručný**, č. *krahujec rudoprýsý*, n. *Rotbrustsperber*, a. *Red-breasted Sparrowhawk*. Pri druhovom mene topograficky zasa nejde o brucho, ale o brušnú stranu. Rozšírenie: juhovýchodná Afrika. 2 geogr. rasy: *Accipiter r. rufiventris* Smith — **jastrab červenobručný juhoafrický** a *Accipiter r. perspicillaris* (Rüpp.) — **jastrab červenobručný etiópsky**.

Accipiter madagascariensis Smith, 1834 — **jastrab madagaskarský**, č. *krahujec madagaskarský*, n. *Madagaskarsperber*, a. *Madagascar Sparrowhawk*. Rozšírenie: Madagaskar.

Accipiter gularis (Temm. et Schleg., 1848) — **jastrab japonský**, n. *Hondosperber*, a. *Japanese Lesser Sparrowhawk*. Rozšírenie: Japonsko, Kórea, vých. Čína.

Accipiter virgatus (Temm., 1822) — **jastrab besra**, č. *krahujec besra*, r. *malyj perepelatnik*, n. *Besrasperber*, a. *Besra Sparrowhawk*. Rozšírenie: južná a juhových. Ázia. 6 geogr. rás: *Accipiter v. virgatus* (Temm.) — **jastrab besra jávsky**, *Accipiter v. affinis* Hodg. — **jastrab besra himalájsky**, *Accipiter v. besra* Jerd. — **jastrab besra indický**, *Accipiter v. confusus* Hart. — **jastrab besra filipínsky**, *Accipiter v. rufotibialis* Sharpe — **jastrab besra bornejský** a *Accipiter v. vanbemmeli* Voous — **jastrab besra sumatranský**.

Accipiter nanus (Blas., 1897) — **jastrab malý**, č. *krahujec malý*, n. *Kleinsperber*, a. *Celebes Little Sparrowhawk*. Rozšírenie: Celebes.

Accipiter rhodogaster (Schleg., 1862) — **jastrab červenoprýsý**, n. *Rotbauchsperber*, a. *Vinous-breasted Sparrowhawk*. Rozšírenie: Celebes, Butang, Peleng, Sulske ostrovy. 3 geogr. rasy: *Accipiter r. rhodogaster* (Schleg.) — **jastrab červenoprýsý celebeský**, *Accipiter r. butonensis* Voous — **jastrab červenoprýsý butanský**, *Accipiter r. sulaensis* (Schleg.) — **jastrab červenoprýsý sulský**.

Accipiter erythrauchen Gray, 1860 — **jastrab červenokrký**, n. *Molukkensperber*, a. *Moluccan Sparrowhawk*. Medzi viacerými červenobručnými druhmi východoázijskej ostrovnej oblasti iba pri tomto druhu červená farba brucha prechádza na krk a vytvára okolo neho širokú červenú obruč. Rozšírenie: Moluky, Buru, Seram. 2 geografické rasy: *Accipiter e. erythrauchen* Gray — **jastrab červenokrký molucký** a *Accipiter e. ceramensis* (Schleg.) — **jastrab červenokrký seramský**.

Accipiter cirrhocephalus (Vieill., 1817) — **jastrab goliernatý**, n. *Kragensperber*, a. *Collared Sparrowhawk*. Má na zadnej časti krku široký červený pás ponášajúci sa na golier. Rozšírenie: Austrália, Nová Guinea, Louisiady. 4 geogr. rasy: *Accipiter c. cirrhocephalus* (Vieill.) — **jastrab goliernatý juhoaustrálsky**, *Accipiter c. quaesitandus* Math. — **jastrab goliernatý severoaustrálsky**, *Accipiter c. rosselianus* Mayr — **jastrab goliernatý louisianský** a *Accipiter c. papuanus* Rothschild et Hart. — **jastrab goliernatý novoguinejský**.

Accipiter brachyurus (Ramsay, 1879) — **jastrab tmavobručný**, n. *Kehrlingsperber*, a. *New Britain Sparrowhawk*. Má temnosivé brucho (samička jasnejšie ako samec). Rozšírenie: Nová Británia.

Accipiter nisus (Linn., 1758) — **jastrab krahulec**, č. *krahujec obecný*, r. *perepelatnik*, *malyj jastreb*, n. *Sperber*, a. *European Sparrowhawk*. Rozšírenie: Eurázia, severozáp. Afrika. 6 geogr. rás: *Accipiter n. nisus* (Linn.) — **jastrab krahulec európsky**, *Accipiter n. nisosimilis* (Tick.) — **jastrab krahulec európsky**.

lec východosibírsky, *Accipiter n. melanoschistos* Hume — jastrab krahulec stredoázijský, *Accipiter n. wolterstorffi* Kleinsch. — jastrab krahulec sardínsky, *Accipiter n. puniceus* Erl. — jastrab krahulec atlaský a *Accipiter n. granti* Sharpe — jastrab krahulec kanársky.

Accipiter striatus Vieill., 1807 — jastrab čiarkavý, n. *Eckschwanzsperber*, a. *Sharp-shinned Hawk*. Rozšírenie: Amerika. 10 geogr. rás: *Accipiter s. striatus* Vieill. — jastrab čiarkavý haitský, *Accipiter s. velox* (Wils.) — jastrab čiarkavý severoamerický, *Accipiter s. perobscurus* Snyder — jastrab čiarkavý britskokolumbijský, *Accipiter s. suttoni* Ross. — jastrab čiarkavý severomexický, *Accipiter s. madrensis* Storer — jastrab čiarkavý juhomexický, *Accipiter s. chionogaster* (Kaup) — jastrab čiarkavý stredoamerický, *Accipiter s. fringilloides* Vigors — jastrab čiarkavý kubánsky, *Accipiter s. venator* Welm. — jastrab čiarkavý portorický, *Accipiter s. ventralis* Scl. — jastrab čiarkavý juhoamerický a *Accipiter s. erythronemius* (Kaup) — jastrab čiarkavý brazílsky.

Accipiter erythropus (Hartl., 1855) — jastrab červenonohý, n. *Rotschenkel-sperber*, a. *Red legged Sparrowhawk*. Má červené nohy (beháky a prsty) nielen operenie holene („nohavičky“) ako mnohé blízke druhy. Rozšírenie: stredná a záp. Afrika. 2 geogr. rasy: *Accipiter e. erythropus* (Hartl.) — jastrab červenonohý stredoafriický a *Accipiter e. zenkeri* Reich. — jastrab červenonohý západoafriický.

Accipiter minullus (Daudin, 1800) — jastrab krahulček, n. *Zwergsperber*, a. *African Little Sparrowhawk*. Rozšírenie: východná a juž. Afrika.

Accipiter castanilius Bonap., 1853 — jastrab gaštanový, n. *Kastanienhabicht*, a. *Chestnut-bellied Sparrowhawk*. Druhovú meno mu dal Bonaparte podľa gaštanovej farby chrbtovej strany. Rozšírenie: stredná Afrika. 2 geogr. rasy: *Accipiter c. castanilius* Bonap. — jastrab gaštanový nigérijsky a *Accipiter c. beniensis* Lönnb. — jastrab gaštanový zairský.

Accipiter tachiro (Daudin, 1800) — jastrab tachiro, n. *Afrikahabicht*, a. *African Goshawk*. Rozšírenie: Afrika približne od 13° s. š. na juh a Etiópia. 7 geogr. rás: *Accipiter t. tachiro* (Daudin) — jastrab tachiro juhoafriický. *Accipiter t. sparsimfasciatus* (Reich.) — jastrab tachiro tanzánsky, *Accipiter t. unduliventris* (Rüpp.) — jastrab tachiro etiópsky, *Accipiter t. canescens* (Chap.) — jastrab tachiro zairský, *Accipiter t. toussenelli* (J. et E. Verreaux) — jastrab tachiro guinejský, *Accipiter t. macroscelides* (Hartl.) — jastrab tachiro západoafriický, *Accipiter t. lopezi* (Alex.) — jastrab tachiro maciaský (ostr. Macias).

Accipiter poliocephalus Gray, 1858 — jastrab sivý, n. *Neuguinea Graukopfhabicht*, a. *New-Guinea Grey-headed Goshawk*. Dospelý samec má tmavosivú dorzálnu a bledosivú ventrálnu časť. Rozšírenie: Nová Guinea.

Accipiter princeps Mayr, 1934 — jastrab novobritský, n. *Neubritannien Graukopfhabicht*, a. *Neu Britain Grey-headed Goshawk*. Rozšírenie: Nová Británia. Známych je iba pár exemplárov a možno, že ide iba o geogr. rasu jastraba sivého.

Accipiter trinotatus Bonap., 1850 — jastrab trojškvrnný, n. *Fleckschwanzhabicht*, a. *Spot-tailed Goshawk*. Autor vedeckého mena sa oprel o 3 biele škvrny na chvoste jastraba. Na ten znak sa sústreďujú aj vernákulné názvy. Rozšírenie: Celebes, Muna, Buton.

Accipiter soloensis (Horsf., 1821) — **jastrab modrochrbtý**, č. *krahujec čínský*, n. *Chinenhabicht*, a. *Grey Frog Hawk*. Rozšírenie: vých. Čína.

Accipiter badius [Gmel., 1788] — **jastrab šikra**, č. *krahujec šikra*, r. *tuwik*, n. *Shikra*, a. *Shikra*. Rozšírenie: centrálna a južná Ázia, Afrika. 6 geogr. rás: *Accipiter b. badius* [Gmel.] — **jastrab šikra cejlónsky**, *Accipiter b. dussumieri* (Temm.), — **jastrab šikra indický**, *Accipiter b. cenchroides* (Sever.) — **jastrab šikra stredoazijský**, *Accipiter b. poliopsis* (Hume) — **jastrab šikra indočínsky**, *Accipiter b. sphenurus* [Rüpp.] — **jastrab šikra stredoafrický** a *Accipiter b. polyzonoides* Smith — **jastrab šikra juhoafrický**.

Accipiter butleri (Gurney, 1898) — **jastrab nikobarský**, n. *Nikobarenschikra*, a. *Nicobar Shikra*. Rozšírenie: Nikobary. 2 geogr. rasy; *Accipiter b. butleri* (Gurney) — **jastrab nikobarský severný** a *Accipiter b. obsoletus* (Richm.) — **jastrab nikobarský južný**.

Accipiter brevipes (Severtz., 1850) — **jastrab krátkoprstý**, č. *krahujec krátkoprstý*, r. *européjskij tuwik*, n. *Kurzfangsperber*, a. *Levant Sparrowhawk*. Rozšírenie: Malá Ázia, Balkánsky polostrov až po východnú časť USSR.

Accipiter francesii Smith, 1834 — **jastrab bledoprský**, n. *Francessepeber*, a. *France's Sparrowhawk*. Červenková farba pásov pŕs samcov je vyblednutá. Rozšírenie: Madagaskar a Komory. 4 geogr. rasy: *Accipiter f. francesii* Smith — **jastrab bledoprský madagaskarský**, *Accipiter f. griveaudi* Bens. — **jastrab bledoprský veľkokomorský**, *Accipiter f. pusillus* (Gurney) — **jastrab bledoprský anjouanský** a *Accipiter f. brutus* [Schleg.] — **jastrab bledoprský majottský**.

Accipiter trivirgatus (Temm., 1824) — **jastrab chochlatý**, n. *Haubensperber*, a. *Crested Goshawk*. Rozšírenie: juhových. Ázia a časť ostrovov. 10 geogr. rás: *Accipiter t. trivirgatus* (Temm.) — **jastrab chochlatý sumatranský**, *Accipiter t. indicus* [Hodg.] — **jastrab chochlatý juhoázijský**, *Accipiter t. peninsulae* Koelz — **jastrab chochlatý indický**, *Accipiter t. layardi* (Whistl.) — **jastrab chochlatý cejlónsky**, *Accipiter t. javanicus* Mayr — **jastrab chochlatý jávsky**, *Accipiter t. niasensis* Mayr — **jastrab chochlatý niaský**, *Accipiter t. microstictus* Mayr — **jastrab chochlatý bornejský**, *Accipiter t. palawanus* Mayr — **jastrab chochlatý palawanský**, *Accipiter t. extimus* Mayr — **jastrab chochlatý juhofilipínsky** a *Accipiter t. castroi* Man. et Gill. — **jastrab chochlatý severofilipínsky**.

Accipiter griseiceps [Schleg., 1862] — **jastrab modrohlavý**, n. *Blaukopfsperber*, a. *Celebes Crested Goshawk*. Modrá hlava sa výrazne líši od hnedého vrchu tela. Rozšírenie: Celebes.

Accipiter melanochlamys (Salvad., 1875) — **jastrab plášťikový**, n. *Schwarzmantelhabicht*, a. *Black-mantled Goshawk*. Vedecké i vernákulné mená druhu sa opierajú o osobitné zafarbenie tohto jastraba. Je intenzívne červený, iba hlavu, chrbát, krídla a chvost má čierny. (Grécke *chlamys* = vrchné oblečenie, plášť.) Rozšírenie: Nová Guinea (vrchy).

Accipiter imitator Hart, 1926 — **jastrab čierny**, n. *Trughabicht*, a. *Imitator Sparrow-Hawk*. Rozšírenie: Šalamúnove ostrovy.

Accipiter albogularis Gray, 1870 — **jastrab bielohrdlý**, n. *Weisskehlhabicht*, a. *Pied Goshawk*. Pri tmavej odrode (Šalamúnove ostr.) je aj hrdlo čierne. Rozšírenie: Šalamúnove ostrovy, ostr. Santa Cruz. 5 geogr. rás: *Accipiter a. albogularis* Gray — **jastrab bielohrdlý sancristobalský**, *Accipiter a. woodjordi* (Sharpe) — **jastrab bielohrdlý šalamúnovoostrový**, *Accipiter a. gilvus* Mayr —

jastrab bielohrdlý novogeorgijský, *Accipiter a. eichhorni* Hart. — **jastrab bielo-**
hrdlý fenský a *Accipiter a. sharpei* (Oustal.) — **jastrab bielohrdlý santacruz-**
ský.

Accipiter haplochrous Sclat., 1859 — **jastrab novokaledónsky**, n. *Schwarz-*
kehlhabicht, a. *Neu Caledonia Sparrowhawk*. Samec je na dorzálnnej strane
krku a na hrvoli tmavý s priečnymi čiernymi pásmi. Rozšírenie: Nová Kale-
dónia.

Accipiter rufitorques (Peaple, 1848) — **jastrab ružovobruchý**, n. *Fidjihabicht*,
a. *Fiji Goshawk*. Rozšírenie: ostr. Fidži.

Accipiter luteoschistaceus Rotsch. et Hart. — **jastrab žltobruchý**, n. *Blau-*
grauhacht, a. *Blue and Grey Sparrowhawk*. Rozšírenie: Nová Británia.

Accipiter hemigrammicus Gray, 1860 — **jastrab hnedý**, n. *Molukkenha-*
bicht, a. *Gray's Goshawk*. Rozšírenie: Moluky.

Accipiter fasciatus (Vigors et Horsf., 1827) — **jastrab pásikavý**, n. *Bänder-*
habicht, a. *Australian Goshawk*. Pásikavosť brušnej strany je pri mnohých
druhoch bežná. Tu ju vyzdvihujeme v druhovom mene v súhlase s vedeckým
pomenovaním. Je pomarančovočervená. Rozšírenie: Austrália a okolité ostrovy.
12 geogr. rás: *Accipiter f. fasciatus* (Vigors et Horsf.) — **jastrab pásikavý**
stredoaustrálsky, *Accipiter f. didimus* (Math.) — **jastrab pásikavý severo-**
austrálsky, *Accipiter f. vigilax* (Wetm.) — **jastrab pásikavý novokaledónsky**,
Accipiter f. polycryptus Rotsch. et Hart. — **jastrab pásikavý východonovo-**
guinejský, *Accipiter f. dogwa* Rand — **jastrab pásikavý juhonovoguinejský**,
Accipiter f. buruensis Stres. — **jastrab pásikavý burujský**, *Accipiter f. hell-*
mayri Stres. — **jastrab pásikavý timorský**, *Accipiter f. savu* Mayr — **jastrab**
pásikavý savský, *Accipiter f. stresemanni* Rensch — **jastrab pásikavý djam-**
peaský, *Accipiter f. wallacei* (Sharpe) — **jastrab pásikavý lombocký**, *Accipi-*
ter f. tjendanae Stres. — **jastrab pásikavý sumbský** a *Accipiter f. natalis*
(List.) — **jastrab pásikavý vianočnoostrovný**.

Accipiter griseogularis (Gray, 1860) — **jastrab modrohrdlý**, n. *Graukehlha-*
bicht, a. *Grey-throated Goshawk*. Rozšírenie: Moluky. 3 geogr. rasy: *Accipiter*
g. griseogularis (Gray) — **jastrab modrohrdlý stredomolucký**, *Accipiter g.*
mortyi Hart. — **jastrab modrohrdlý severomolucký**, *Accipiter g. obiensis* Hart.
— **jastrab modrohrdlý juhomolucký**.

Accipiter novaehollandiae (Gmel., 1788) — **jastrab rozličnofarebný**, č. *Jes-*
tráb bílý, n. *Neuhollandhabicht*, *Weiser Habicht*, *Grauer Habicht*, *Rotbrust-*
habicht, a. *Wite Goshawk*, *Grey Goshawk*, *Vinous-chested Goshawk*. Slovenské
druhové meno uvádzame na tom základe, že sa v jednotlivých geogr. rasách
vyskytujú veľké farebné (kresbové) odchýlky od čisto bielych až po čierno-
sivé alebo s rozličným zafarbením na brušnej a chrbtovej strane. Na tom zá-
klade vzniklo pre tento druh aj viac mien v nemčine a v angličtine. Rozší-
renie: Malé Sundy, Moluky, Nová Guinea, Šalamúnove ostr., Austrália a Tas-
mánia. 20 geogr. rás. Uvedieme ich v skrátenej forme. A. n. *novaehollandiae*
— j. r. **austrálsky**, A. n. *misoriensis* — j. r. **biacký**, A. n. *hiogaster* — j. r. **ce-**
ramský, A. n. *albibentris* — j. r. **keiský**, A. n. *pallidiceps* — j. r. **buruský**,
A. n. *mathiae* — j. r. **svätomathiaský**, A. n. *manusi* — j. r. **manuský**, A. n.
lavongai — j. r. **lavongaický**, A. n. *pulchellus* — j. r. **guadalcanarský**, A. n.
malaitae — j. r. **malajský**, A. n. *bougainvillei* — j. r. **bougainvillský**, A. n.
rufoschistaceus — j. r. **isabelský**, A. n. *rubianae* — j. r. **novogeorgijský**,

A. n. sylvestris — j. r. **sumbawský**, *A. n. dampieri* — j. r. **novobritský**, *A. n. lihirensis* — j. r. **lihírský**, *A. n. misulæ* — j. r. **lousiadský**, *A. n. leucosomus* — j. r. **novoguinejský**, *A. n. polionotus* — j. r. **barbarský**, *A. n. pallidimas* — j. r. **fergusonský**.

Accipiter superciliosus (Linn., 1766) — **jastrab drobný**, *n. Augenstreifspërber*, *Zwergspërber*, *a. Tiny Sparrow-Hawk*. Rozšírenie: Nikaragua, záp. Kolumbia, Ekvádor a tropická časť Južnej Ameriky. 2 geogr. ray: *Accipiter s. superciliosus* (Linn.) — **jastrab drobný juhoamerický** a *Accipiter s. fontanieri* Bonap. — **jastrab drobný stredoamerický**.

Accipiter collaris Sci., 1860 — **jastrab krahuliak**, *n. Halbringspërber*, *a. American Collared Sparrowhawk*. Rozšírenie: severná časť Juž. Ameriky.

Accipiter gundlachi Lavr., 1860 — **jastrab okrovoprý**, *n. Kubaspërber*, *a. Gundlach's Hawk*. Rozšírenie: Kuba.

Accipiter cooperi (Bonap., 1860) — **jastrab čiapočkatý**, *n. Rundschwanzspërber*, *a. Cooper's Hawk*. Meno podľa tmavého vrchu hlavy. Rozšírenie: Sev. Amerika.

Accipiter bicolor (Vieill., 1817) — **jastrab dvojfarebný**, *n. Zweifarbspërber*, *a. Bicoloured Sparrow-Hawk*. Pri druhovom mene pridžali sme sa vedeckého, hoci dvojfarebnosť nie je zvyčajná. Rozšírenie: Amerika od Mexika na juh až po Ohňovú zem. 5 geogr. rás: *Accipiter b. bicolor* (Vieill.) — **jastrab dvojfarebný severobrazílsky**, *Accipiter b. fidens* Bangs et Nob. — **jastrab dvojfarebný mexický**, *Accipiter b. pileatus* (Temm.) — **jastrab dvojfarebný juho-brazílsky**, *Accipiter b. guttifer* Hellm. — **jastrab dvojfarebný paraguajský** a *Accipiter b. chilensis* Philip. et Land. — **jastrab dvojfarebný čilský**.

Accipiter poliogaster (Temm., 1824) — **jastrab sivobruchý**, *n. Graubauchhabicht*, *a. Grey bellied Goshawk*. Tmavosivá (čiernosivá) farba chrbtovej strany sa kombinuje s bledosivou brušnej strany. Rozšírenie: Juž. Amerika.

(Dokončenie v 10. čísle.)

Základné názvy z astronómie*

Hviezdna astronómia

agregát pozri **hviezdna asociácia**

antapex Slnka

bod na oblohe protifaľný apexu Slnka

apex Slnka

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce Astronomickej terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, 13, 1979, s. 340–345; 14, 1980, s. 158–172 a 363–367; 15, 1981, s. 176–178; 16, 1982, s. 168–172; 17, 1983 s. 170–172 a 360–369; 18, 1984, s. 158–167; 19, 1985, s. 154–162 a 349–356; 20, 1986, s. 154–161). Publikovaný súpis je pokračovaním v tejto práci.

bod na oblohe, ku ktorému sa pohybuje Slnko vzhľadom na určitý súbor hviezd alebo objektov

apogalaktikum

bod na obežnej dráhe hviezdy, v ktorom je hviezda najďalej od centra Galaxie

asociácia pozri hviezdna asociácia

asymetria hviezdnych pohybov = Strömbergova asymetria

asymetrická poloha centier elipsoidov rýchlostí rozličných súborov hviezd vzhľadom na Slnko a centrum Galaxie

big bounce [vysl. *bauns*]

alternatívny názov pre big bang v prípade oscilujúceho vesmíru

big cranch [vysl. *krenč*]

záverečná fáza kontrakcie zatvoreného vesmíru; opak big bangu

bodový model hviezd

model hviezdy, podľa ktorého sa žiarivá energia hviezdy produkuje termónukleárnymi reakciami v idealizovanom strede

Boltzmanova rovnica pozri **fundamentálna rovnica stelárnej dynamiky**

Bottlingerov diagram

grafické znázornenie vzťahu medzi zložkami relatívnej rýchlosti hviezd vzhľadom na miestny štandard pokoja a parametrami ich dráh v Galaxii

cirkumstelárna hmota pozri **okolo hviezdna hmota**

čiarová dráha

limitný prípad trubicovej dráhy, keď je slučka pozdĺž strednej dráhy extrémne úzka

čierny trpaslík

nesvietiaci chladný kozmický objekt, ktorý je záverečným stavom vývoja bieleho trpaslíka alebo neutrónovej hviezdy

diagram hmotnosť — svietivosť

grafické vyjadrenie vzťahu hmotnosť — svietivosť

diferenciálna funkcia jasnosti

závislosť pozorovaného počtu hviezd od zdanlivej jasnosti vyjadrená počtom hviezd A (m) zdanlivej jasnosti v medziach $m-1/2$ až $m+1/2$

difúzna hmlovina

svietiaci alebo tmavý mrak medzihviezdnej hmoty

disková populácia = disk

populácia stredne starých hviezd tvoriacich vo hviezdnej sústave podsústavu diskovitého tvaru s koncentráciou hviezd k centru hviezdnej sústavy aj k jej základnej rovine

Eddingtonov model hviezdy = štandardný model hviezdy

model hviezdy, podľa ktorého sa žiarivá energia produkuje v celej hviezde, pričom súčin opacity a strednej produkcie energie je v celej hviezde konštantný

Eddingtonova rovnica

rovnica vyjadrujúca vzťah medzi hmotnosťou a svietivosťou hviezd, ktorú teoreticky odvodil Eddington

elipsoid rýchlostí

elipsoid, ktorého veľkosť polosi je vyjadrená rozptylom zložiek rýchlostí určitého súboru hviezd vo zvolenej súradnicovej sústave

emisná hmlovina

svietiaci difúzna hmlovina excitovaná k žiareniu blízkou horúcou hviezdou

emisná oblasť

oblasť medzihviezdnej hmoty, v ktorej nastáva emisia žiarenia

e proces = rovnovážny proces

jadrová reakcia, pri ktorej vznikajú vo hviezdach ťažké stabilné jadrá skupiny železa v rovnovážnom zastúpení (e z angl. *equilibrium*)

extrémna populácia I pozri plochá populácia**fundamentálna rovnica stelárnej dynamiky = rovnica kontinua = Boltzmannova rovnica**

rovnica vyjadrujúca vzťah medzi gravitačným potenciálom danej galaxie a funkciou rozdelenia polôh a rýchlostí jej hviezd

fundamentálne rovnice stelárnej štatistiky = Schwarzschildove integrálne rovnice

integrálne rovnice vyjadrujúce vzťah medzi funkciou jasnosti, funkciou svietivosti a funkciou priestorovej hustoty hviezd

funkcia jasnosti

závislosť pozorovaného počtu hviezd od zdanlivej jasnosti

funkcia priestorovej hustoty hviezd

závislosť priestorovej hustoty hviezd od ich vzdialenosti a smeru vzhľadom na určitý bod, napr. na Slnko

funkcia svietivosti

závislosť počtu hviezd v jednotkovom objeme od absolútnej jasnosti

galaktická astronómia

časť stelárnej astronómie, ktorá sa zaoberá Galaxiou

galaktická hmlovina (zastar.)

svietiaci difúzna hmlovina v Galaxii

galaktická hviezdokopa pozri otvorená hviezdokopa**globula**

veľmi hustá malá tmavá hmlovina pravidelného, takmer sférického tvaru pozorovaná spravidla na pozadí väčších svietiacich hmlovín

Gouldov pás

pás jasných hviezd na oblohe sklonený k Mliečnej ceste pod uhlom približne 16°

guľová hviezdokopa

hviezdokopa s veľkou a presne symetrickou koncentráciou hviezd k jej stredu pozostávajúca spravidla z hviezd populácie II

halová populácia = halo

časť hviezdnej populácie II pozostávajúca z najstarších hviezd, ktoré tvoria vo hviezdnej sústave pravidelnú, takmer sférickú podsústavu

Hayashiho čiara = Hayashiho medza

hraničná, približne zvislá čiara na Hertzsprungovom-Russelovom diagrame, na ktorej sa nachádzajú vznikajúce hviezdy

Hayashiho štádium

začiatočné štádium vývoja hviezdy, pri ktorom si protohviezda zachováva konštantnú teplotu okolo 2500 K

Herbigove-Harove objekty

skupina menších svietiacich hmlovitých útvarov v komplexoch tmavých mrakov medzi hviezdnej hmoty; sú to hviezdy v začiatočných štádiách vývoja

Hessov diagram

diagram znázorňujúci izokrivkami relatívne zastúpenie rozličných hviezd na Hertzsprungovom-Russelovom diagrame

héliové jadro

centrálna oblasť hviezdy, v ktorej sa pôvodný vodík termonukleárnymi reakciami premenil na hélium

héliové vzplanutie

náhly vzrast svetivosti hviezdy s héliovým jadrom v degenerovanom stave spôsobený héliovými jadrovými reakciami

hmlovina

svietiaci alebo tmavý difúzny objekt na oblohe

hnedý trpaslík

nesvietiaci chladný kozmický objekt, ktorý je záverečným stavom vývoja protohviezdy s hmotnosťou menšou ako 0,1 hmotnosti Slnka; prechodný typ objektu medzi hviezdou a planétou

homologická konfigurácia hviezd

konfigurácia hviezd, pri ktorej dve hviezdy majú zhodný priebeh relatívnej hustoty v rovnakých relatívnych vzdialenostiach od svojho stredu

homologická transformácia

sústava transformačných rovníc, ktoré umožňujú prechod od teoretického modelu hviezdy ku skutočnej hviezde s pozorovanými stavovými veličinami

homologický model hviezdy

model hviezdy, ktorá je v homologickej konfigurácii s inými hviezdami

hviezda

plynný horúci objekt guľovitého tvaru s hmotnosťou v medziach približne 0,1—50 hmotnosti Slnka schopný v priebehu svojho vývoja produkovať žiarivú energiu

hviezdna asociácia = asociácia (zastar. *agregát*)

vo hviezdnej sústave priestorovo ohraničená skupina veľmi mladých hviezd určitých typov (O a B hviezd, hviezd typu T Tauri), z ktorej vznikajú otvorené hviezdokopy

hviezdna astronómia pozri stelárna astronómia

hviezdna populácia = populácia

podsústava hviezd a objektov rôznych typov v rámci hviezdnej sústavy, ktoré majú približne rovnaký vek, zhodné priestorové rozloženie a zhodné kinematické charakteristiky

hviezdna populácia I = populácia I

populácia mladých hviezd koncentrovaných k základnej rovine hviezdnej sústavy

hviezdna populácia II = populácia II

populácia starých hviezd so symetrickým rozložením vzhľadom na centrum hviezdnej sústavy a s nevýraznou koncentráciou k jej základnej rovine

hviezdne mračno

nepravidelne ohraničená oblasť zvýšenej priestorovej hustoty hviezdy,

spravidla v špirálových ramenách hviezdnych sústav

hviezdny prstenec

skupina hviezd premietajúcich sa na oblohe v tvare prstenca

hviezdny prúd

súbor hviezd, ktoré sa pohybujú v priestore približne rovnakým smerom a ktorých pozorované vlastné pohyby smerujú do vertexu

hviezdny reťazec

skupina hviezd premietajúcich sa na oblohe v tvare reťazky

hviezdny vietor

prúd korpuskulárneho žiarenia unikajúci z povrchu hviezd do okolitého priestoru

hviezdokopa

súbor väčšieho počtu gravitačne navzájom viazaných hviezd spravidla v rámci hviezdnych sústav

hydrostatická rovnováha = mechanická rovnováha

rovnovážny stav vo vnútorných oblastiach hviezd, pri ktorom sa zmena tlaku rovná súčinu hustoty a gravitačného zrýchlenia

Charlierov vesmír

hierarchický vesmír, v ktorom polomer sústavy určitého rádu násobený odmocninou počtu členov danej sústavy je väčší ako polomer sústavy nižšej o jeden rád

infračervené vzplanutie

náhle vzplanutie protohviezd v infračervenej oblasti spektra

integrálna funkcia jasnosti

závislosť pozorovaného počtu hviezd od zdanlivej jasnosti vyjadrená celkovým počtom hviezd $N(m)$ jasnejších ako m

IR asociácia

hviezdna asociácia pozorovateľná len v infračervenej oblasti spektra

iregulárna sila

gravitačná sila v určitom mieste hviezdnej sústavy zodpovedajúca jej iregulárnemu poľu

iregulárne pole

zložka gravitačného poľa hviezdnej sústavy daná v každom mieste sústavy rozdielom medzi jej skutočným gravitačným poľom a regulárnym poľom

iregulárny pohyb

pohyb objektu vo hviezdnej sústave určený jej iregulárnymi silami

jadro hviezd

centrálna oblasť hviezd, v ktorej prebiehajú termonukleárne reakcie

Jeansovo kritérium nestability = Jeansovo kritérium

teoretická podmienka určujúca minimálnu, kritickú hmotnosť plynovo-prachového mraku danej teploty a tlaku, pri ktorej sa mrak stáva gravitačne nestabilným

Kapteynova schéma

numerická metóda na určovanie priestorovej hustoty hviezd Galaxie, ktorú vypracoval Kapteyn

Kapteynove polia pozri vybrané polia

kaverna

oblasť nízkej koncentrácie častíc ($\leq 0,01 \text{ cm}^{-3}$) a vysokej teploty ($\geq 10^6 \text{ K}$) v medzihviezdnej hmote utvorená nárazovou vlnou po vzplanutí supernovy

Kleiberove vety

dve vety stelárnej štatistiky o neusporiadaných pohyboch hviezd

koridor

predĺžená oblasť nízkej koncentrácie častíc a vysokej teploty v medzihviezdnej hmote vzniknutá spojením niekoľkých kaverien

korpuskulárne žiarenie

prúd častíc najmä elektrónov, protónov, neutrónov a iónov

kozmozologické parametre = parametre vývoja vesmíru

veľičiny, ktoré charakterizujú priebeh rozpínania vesmíru, najmä Hubblova konštanty, deceleračný parameter a parameter hustoty

kritická hmotnosť

hraničná hmotnosť kozmického objektu, pri ktorej sa naruší jeho gravitačná rovnováha

Lanove zákony [vysl. *leínove*]

zákony určujúce vzájomné vzťahy medzi hustotou, tlakom a teplotou homologického modelu hviezdy, ktoré formuloval Lane

LSR pozri miestny štandard pokoja**medzihviezdna hmota**

hmota v priestoroch medzi hviezdami v galaxiách

medzihviezdna polarizácia

polarizácia svetla hviezd spôsobená medzihviezdnym magnetickým poľom

medzihviezdne molekuly

molekuly v medzihviezdnom priestore sústredené zväčša do veľkých komplexov medzihviezdnej hmoty

medzihviezdny plyn

plynová zložka medzihviezdnej hmoty

medzihviezday prach

prachová zložka medzihviezdnej hmoty

medzihviezdny vodík

vodík v medzihviezdnom priestore; hlavná zložka medzihviezdného plynu

mechanická rovnováha pozri hydrostatická rovnováha**Miestna sústava hviezd**

zhustená oblasť hviezd v lokálnom špirálovom ramene Galaxie v blízkom okolí Slnka prejavujúca sa na oblohe ako Gouldov pás

miestny štandard pokoja = LSR (Local Standard of Rest)

myslený bod reprezentovaný strednou rýchlosťou daného súboru hviezd, ktorý sa pohybuje okolo centra Galaxie vo vzdialenosti Slnka približne po kruhovej dráhe

mimogalaktická astronómia

časť stelárnej astronómie, ktorá sa zaoberá mimogalaktickými objektmi

model hviezdy

vyjadrenie vnútornej stavby hviezdy fyzikálnymi vzťahmi

modrá guľová hviezdokopa

guľová hviezdokopa obsahujúca veľa mladých modrých a bielych hviezd

pozorovaná v Magellanových mrakoch

molekulárna astrofyzika

oblasť astrofyziky zaoberajúca sa výskumom medzihviezdnych molekúl
nepriehľadnosť pozri **opacita**

nukleogenéza = nukleosyntéza

teória vzniku chemických prvkov vo vesmíre v dôsledku jadrových reakcií

OB asociácia = O asociácia

hviezdna asociácia skladajúca sa najmä z horúcich hviezd typu O a B

obálková dráha

dráha hviezd vo hviezdnej sústave, keď hviezda pri svojich obehoch zostáva len v určitej „obálke“ okolo svojej strednej dráhy

oblasť H I

oblasť medzihviezdnej hmoty, v ktorej je medzihviezdny vodík prevažne v neutrálnom stave

oblasť H II

oblasť medzihviezdnej hmoty, v ktorej je medzihviezdny vodík prevažne v ionizovanom stave

oblasť žiarenia H α

emisná oblasť, v ktorej vzniká emisia žiarenia v čiare H α

okolohviezdna hmota = cirkumstelárna hmota

plynovo-prachová obálka hviezd

Oortove konštanty = rotačné konštanty

dve konštanty (A a B) v Oortových rovniciach galaktickej rotácie

Oortove rovnice

rovnice galaktickej rotácie, ktoré vyjadrujú vzťah medzi pozorovanými pohybmi hviezd, ich polohou na oblohe a rotačnou rýchlosťou Galaxie

opacita = nepriehľadnosť

1. schopnosť plynov neprepúšťať žiarenie
2. miera nepriepustnosti žiarenia plynmi

otvorená hviezdokopa (zastar. *rozptýlená hviezdokopa*, *galaktická hviezdokopa*)
hviezdokopa s menej výraznou koncentráciou hviezd skladajúca sa z hviezd populácie I

p proces

jadrová reakcia prebiehajúca pri zachytení protónu atómovým jadrom

parametre vývoja vesmíru pozri **kozmozologické parametre**

pekuiliárny pohyb

1. relatívny pohyb určitej hviezd vzhľadom na miestny štandard pokoja
2. zložka vlastného pohybu hviezd, z ktorého sa vylúčil pohyb Slnka

perigalaktikum

bod na obežnej dráhe hviezd, v ktorom je hviezda najbližšie k centru Galaxie

planetárna hmlovina

svietiaci plynová hmlovina kotúčového alebo prstencového tvaru pripomínajúca vzhľadom kotúčik planét; geneticky je spätá s jej centrálnou hviezdou

plerión

zvyšok supernovy so silnou koncentráciou rádiového žiarenia k centrálnej oblasti zvyšku supernovy

plochá populácia = extrémna populácia I

časť hviezdnej populácie I skladajúca sa z najmladších hviezd a objektov, ktoré tvoria vo hviezdnej sústave plochú podsústavu obyčajne so špirálovou štruktúrou

plynová hmlovina

svietiaci hmlovina medzhviezdneho plynu

plynovo-prachová hmlovina

mrak medzhviezdnej hmoty skladajúci sa z plynových a prachových častíc

podsystem = subsystem

vo hviezdnej sústave podsústava hviezd alebo objektov rovnakého typu, veku a priestorového rozloženia a zhodných kinematických vlastností

pohyb Slnka

relatívny pohyb Slnka vzhľadom na určitý súbor hviezd alebo objektov

pohybová hviezdokopa

blízka otvorená hviezdokopa, pri ktorej môžeme určiť vertex

populácia pozri hviezdna populácia

populácia I pozri hviezdna populácia I

populácia II pozri hviezdna populácia II

prachová hmlovina

tmavá alebo svietiaci hmlovina medzhviezdneho prachu

predhviezdna hmota

plynovo-prachová medzhviezdna hmota, z ktorej vznikajú hviezdy

prechodná populácia I = staršia populácia I

časť hviezdnej populácie I skladajúca sa z relatívne mladých hviezd starších ako hviezdy plochej populácie, ktoré tvoria vo hviezdnej sústave podsústavu prechodného typu medzi plochou populáciou a diskovou populáciou

prechodná populácia II

časť hviezdnej populácie II skladajúca sa zo starých hviezd, ktoré tvoria vo hviezdnej sústave podsústavu prechodného typu medzi halovou populáciou a diskovou populáciou

protohviezda

veľmi hustý mrak predhviezdnej hmoty, z ktorého sa gravitačnou kontrakciou tvorí hviezda

R asociácia

hviezdna asociácia osvetľujúca reflexnú hmlovinu

r proces

jadrová reakcia prebiehajúca pri rýchlom zachytení neutrónu atómovým jadrom (*r* z angl. *rapid*)

rameno Labute

špirálové rameno Galaxie, na ktorého okraji je Slnko

rameno Orióna

lokálny výbežok ramena Labute, do ktorého patrí komplex mladých hviezd v súhvezdí Orióna

rameno Perzea

špirálové rameno prebiehajúce vo vzdialenosti okolo 1500—2000 pc od Slnka na vonkajšej strane Galaxie

rameno Strelca

špirálové rameno prebiehajúce vo vzdialenosti 1500–2000 pc od Slnka na vnútornej strane Galaxie

rameno 3 kpc

špirálové rameno prebiehajúce vo vzdialenosti 3 kpc od centra Galaxie objavené pri rádiovom pozorovaní vodíka v čiare 21 cm

reflexná hmlovina

svietiaci difúzna hmlovina, ktorá svieti odrazeným svetlom blízkej relatívne chladnej hviezdy

regulárna sila

gravitačná sila v určitom mieste hviezdnej sústavy zodpovedajúca jej regulárnemu poľu

regulárne pole

idealizovaná zložka gravitačného poľa hviezdnej sústavy s vyhladeným priebehom v celej sústave

regulárny pohyb

pohyb objektu vo hviezdnej sústave určený jej regulárnymi silami

relaxný čas

čas, za ktorý sa dosiahne v danej hviezdnej sústave rovnovážny stav

rotačné konštanty pozri Oortove konštanty**rovnica kontinua pozri fundamentálna rovnica stelárnej dynamiky****rovnovážny proces pozri e proces****rozptýlená hviezdokopa pozri otvorená hviezdokopa****Russelova zmes**

plynná zmes látky hviezd, v ktorej sú ťažké prvky zastúpené v pomere $O : (Na + Mg) : Si : (K + Ca) : Fe = 8 : 4 : 1 : 2$

rýchle hviezdy

hviezdy, ktorých rýchlosť vzhľadom na miestny štandard pokoja je väčšia ako 65 km/s

s proces

jadrová reakcia prebiehajúca pri pomalom zachytení neutrónu atómovým jadrom (s z angl. *slow*)

Salpeterova reakcia = 3 α proces

jadrová reakcia, pri ktorej vzniká z troch jadier hélia ^4He jadro uhlíka ^{12}C

Schwarzschildov model hviezdy

model hviezdy, podľa ktorého sú všetky zdroje žiarivej energie sústredené v malom hustom a horúcom konvektívnom jadre (okolo 12 % polomeru hviezdy)

Schwarzschildove integrálne rovnice pozri fundamentálne rovnice stelárnej štatistiky**Schwarzschildovo kritérium**

kritérium, podľa ktorého vo hviezde pri pomalom poklese teploty smerom od jadra k jej povrchu jedinou možnou formou prenosu energie je prenos žiarením

sloní chobot

dĺhý tmavý útvar v oblasti svietiacich a tmavých hmlovín vznikajúci expanziou oblastí H II do oblastí H I

SN pozri **supernova**

SN I pozri **supernova typu I**

SN II pozri **supernova typu II**

staršia populácia I pozri **prechodná populácia I**

stavová veličina hviezdy

jedna z veličín charakterizujúcich fyzikálny stav hviezdy (napr. hmotnosť, svietivosť)

stavový diagram

diagram vyjadrujúci závislosť dvoch a viacerých stavových veličín hviezd (napr. hmotnosti a svietivosti)

stelárna astronómia = hviezdna astronómia

oblasť astronómie, ktorá sa zaoberá stavbou, kinematikou, dynamikou a vývojom hviezdnych sústav

stelárna dynamika

časť stelárnej astronómie, ktorá sa zaoberá pohybmi hviezd a vývojom hviezdnych sústav z dynamického hľadiska

stelárna kinematika

časť stelárnej astronómie, ktorá sa zaoberá zákonitosťami pohybov hviezd a ostatných objektov Galaxie a hviezdnych sústav z kinematického hľadiska

stelárna štatistika

časť stelárnej astronómie, ktorá skúma štatistickými metódami priestorové rozloženie hviezd v Galaxii

Strömbergov diagram

grafické znázornenie pohybov a elipsoidov rýchlostí rôznych súborov hviezd vzhľadom na Slnko v priemete na galaktickú rovinu

Strömbergova asymetria pozri **asymetria hviezdnych pohybov**

Strömgrenov polomer

polomer Strömgrenovej oblasti H II, ktorý teoreticky vypočítal Strömgren

Strömgrenova oblasť

idealizovaná oblasť H II sférického tvaru

subsystém pozri **podsystem**

supernova = SN

premenná hviezda, ktorej jasnosť náhle vzplanie približne o 20 magnítúd

supernova typu I = SN I

supernova s absolútnou jasnosťou v maxime okolo -20^m patriaca k hviezdnej populácii II

supernova typu II = SN II

supernova s absolútnou jasnosťou v maxime okolo -17^m patriaca k hviezdnej populácii I

škatuľová dráha

dráha hviezdy vo hviezdnej sústave, keď hviezda pri svojich obehoch zostáva pozdĺž svojej strednej dráhy v oblasti, ktorá má v priereze kolmom na smer pohybu hranatý, škatuľovitý tvar

špirálové rameno

úzky a dlhý útvar zvýšenej hustoty hviezd a medzhviezdnej hmoty v tvare špirály vychádzajúcej z centrálnej oblasti špirálovej galaxie

štádium obrov

pokročilé štádium vývoja hviezdy v stave červeného obra po vyhorení vodíka v jej jadre

štádium voľného pádu

začiatkové štádium vývoja hviezdy, počas ktorého pokračuje proces gravitačnej kontrakcie v protohviezde rýchlosťou voľného pádu

štandardný apex Slnka

bod na oblohe, ku ktorému smeruje štandardný pohyb Slnka ($\alpha = 270^\circ$, $\delta = +30^\circ$)

štandardný model hviezdy pozri Eddingtonov model hviezdy

štandardný pohyb Slnka

pohyb Slnka vzhľadom na súbor jasných hviezd obsiahnutých v katalógoch radiálnych rýchlostí a vlastných pohybov

T asociácia

hviezdna asociácia skladajúca sa najmä z premenných hviezd typu T Tauri

teória $\alpha - \beta - \gamma$

teória vzniku chemických prvkov nerovnovážnymi procesmi v začiatkových horúcich fázach vývoja vesmíru, ktorej tvorcami boli Alpher, Bethe a Gamow

tmavá hmlovina

opticky hustý mrak nesvietiacej medzihviezdnej hmoty prejavujúci sa ako tmavý útvar na pozadí emisnej hmloviny alebo jasného pozadia Mliečnej cesty

3 α proces pozri Salpeterova reakcia

trubicová dráha

dráha hviezdy vo hviezdnej sústave, keď hviezda pri obehoch zotrúva v oblasti, ktorá má v priereze kolmom na smer pohybu tvar slučky vytvárajúcej pozdĺž svojej strednej dráhy trubicu

Trumplerove hviezdy

hypotetické hviezdy s hmotnosťou až niekoľko sto hmotností Slnka, ktoré teoreticky odvodil Trumpler (v súčasnosti sa považujú za celkom nereálne)

ubehlíci

hviezdy, ktorých vlastné pohyby naznačujú únik z komplexu hmlovín v Orióne (AE Aurigae, μ Columbae a 53 Arietis)

váhavý model

Lemaitrov model vesmíru s nenulovou kozmologickou konštantou a s prechodným obdobím oddychu

veľké čísla

tri bezrozmerné parametre, ktoré tvoria východisko Diracovej kozmológie (podiel elektrickej a gravitačnej sily, polomeru vesmíru a polomeru elektrónu, hmotnosti vesmíru a hmotnosti protónu)

vertex

bod na oblohe, ku ktorému smerujú vlastné pohyby hviezdneho prúdu alebo pohybovej hviezdokopy

Vogtova-Russelova poučka

poučka, podľa ktorej pri samom chemickom zložení hviezdy pre každú hmotnosť je možný iba jediný rovnovážny stav

vybrané polia = Kapteynove polia

206 polí rovnomerne rozložených na oblohe vybraných Kapteynom, v ktorých sa určovali presné polohy, pohyby, jasnosti a spektrá hviezd

vzťah hmotnosť — svetivosť

závislosť svetivosti hviezd od ich hmotnosti vyjadrená matematickým vzťahom alebo stavovým diagramom

Weylov postulát

postulát, podľa ktorého sa všetky galaxie vo vesmíre pohybujú po vzájomne sa nepretínajúcich dráhach

základný apex Slnka

bod na oblohe, ku ktorému smeruje základný pohyb Slnka ($\alpha = 268^\circ$, $\delta = +26^\circ$)

základný pohyb Slnka

pohyb Slnka vzhľadom na miestny štandard pokoja reprezentovaný hviezdami z blízkeho okolia Slnka ($\alpha = 268^\circ$, $\delta = +26^\circ$)

záverečné štádium vývoja hviezd

vývojové štádium hviezdry po vyčerpaní všetkých využiteľných zásob jadrového paliva

zvyšok supernovy

plynová, rýchlo expandujúca odvrhnutá obálka supernovy

Poznámka

V súpise termínov uverejnenom v Kultúre slova, 14, 1980, s. 158—172, pod názvom *Základné názvy z astronómie — Mimogalaktická astronómia a kozmológia* sa na s. 171 uvádza termín *svetočiara*. Tento termín sa nahrádza vhodnejším termínom **svetová čiara**.

ROZLIČNOSTI

Znalostné inžinierstvo, znalostný inžinier

O slove *inžinierstvo* netreba znova dokazovať, že neznamená len povolanie, stav inžiniera, ale aj metódu používanú pri skúmaní istého predmetu a jeho aplikovaní na prax. V tomto druhom význame ide vlastne o kalkovanie (doslovný preklad) z anglického slova *engineering*, kde je zrejmy súvis s pôvodným anglickým slovom *engine* vo význame „stroj, mechanické zariadenie“ (porov. Kultúra slova, 19, 1985, s. 360).

Viac úsilia treba vynaložiť na dokazovanie, že prídavné meno *znalostný* v pomenovaní *znalostné inžinierstvo* je správne utvorené. Dokazovať to treba preto, že prídavné mená od podstatných mien zakončených na príponu *-osť* sa skutočne tvoria len v obmedzenej miere,

a to rozdielne podľa významových typov základových mien na *-osť*.

Prídavné mená sa príponou *-ný* netvoria od podstatných mien vyjadrujúcich subjektívny stav: od *veselý* — *veselosť* nejestvuje prídavné meno *veselosťný*; podobne nemáme *novosťný* k *novosť*, *zarmútenosťný* k *zarmútenosť*, *statočnosťný* k *statočnosť*. Veľmi výrazné obmedzenie v tomto smere platí aj pre skupinu podstatných mien na *-osť* označujúcich počet prípadov (*návštevnosť*, *poruchovosť*, *požiarovosť*) alebo abstraktné stavy (*výsledkovosť*, *vybilancovanosť*). Tu nemáme prídavné mená ako *návštevnosťný*, *poruchovosťný*, *požiarovosťný*, *výsledkovosťný*, *zásluhovosťný*, *vybilancovanosťný*.

Na druhej strane sú bežné prídavné mená typu *radosťný*, *ľúbosťný*. Ale tu môžeme ukázať, že ich základy — *radosť*, *ľúbosť* — nemožno odvodzovať priamo od prídavných mien *rád*, *ľúby*, ale skôr od slovíe *radovať sa*, *ľubiť*.

Tieto príklady ukazujú, že prídavné mená s príponou *-ný* sú prípustnejšie od takých podstatných mien na *-osť*, v ktorých nie je priamo motivácia prídavným menom. Tento poznatok platí aj v skupine prídavných mien ako *výslovnosťný*, *závislosťný*. Ich význam možno opísať síce aj ako „týkajúci sa výslovnosti, závislosti“, ale aj ako „týkajúci sa toho, ako vyslovovať, súvisiaci s tým, čo závisí“. Podobne spojenie *výkonnosťná trieda*, *vernosťný príplatok* možno interpretovať dvojako: „trieda s istou výkonnosťou, príplatok za vernosť“, ale presvedčivejšia je parafráza „trieda, v ktorej sa dosahujú isté výkony, príplatok za to, že pracovník verne pracoval istý čas na jednom pracovisku“.

Ďalšiu skupinu slov na *-osť*, od ktorých sa tvoria prídavné mená príponou *-ný*, tvoria také slová, v ktorých ide o konkretizované stavy alebo vlastnosti. Patrí sem napr. adjektívum *rýchlosťný* v spojeniach ako *rýchlosťná páka*, *rýchlosťné preteky*, *rýchlosťný príplatok*, ale aj dávno známe jazykovedné termíny typu *mäkkosťná korelácia* (vzťah mäkkých a tvrdých hlások) alebo *znelosťná asimilácia* (spodobovanie hlások podľa znelosti), *závislosťná syntax* (v ktorej sa skúma vzťah závislosti podradených zložiek od nadradených).

Do tejto skupiny zrejme patrí aj spojenie *znalosťné inžinierstvo* vo význame „inžiniersky odbor, ktorý skúma možnosti prevádzania znalostí do podoby použiteľnej pre styk človeka s počítačom“ [Čs. informatika, 1986, č. 10]. Patrí sem aj preto, že *znalosť* sa vymedzuje nie ako subjektívny stav niekoho, ale ako schopnosť vyznať sa v niečom, no najmä ako súhrn poznatkov, informovanosť o niečom.

Prirodzene, ak pripustíme spojenie *znalosťné inžinierstvo* ako správne pomenovanie istého odboru, musíme súhlasiť aj s pomenovaním príslušného odborníka spojením *znalosťný inžinier*.

Ján Horecký

Dva protikladné významové odtienky adjektíva *predčasný*

Autori Slovníka slovenského jazyka (III, 1963, s. 440) postupovali výstižne, keď pri adjektíve *predčasný* uviedli výklad „ktorý sa stal al. sa deje pred obvyklým al. príhodným časom, termínom“. Typické spojenia s výrazom *predčasný*, ktoré exemplifikujú dané heslo, však naznačujú, že adjektívum *predčasný* má v týchto prípadoch navyše zápornú konotáciu (doplňujúci príznak): *predčasná smrť*, *predčasná staroba*, *predčasná radosť*, *predčasná závera*, *predčasný pôrod*. Doklady na to možno uviesť i z najnovšej spisby:

Aj keď je ešte *predčasně* robiť bilanciu, nedarilo sa nám najhoršie. (Večerník, 1979) — *Predčasný* odchod brankára Dukly Netoličku pod sprchy bol vyvolaný hrubou urážkou rozhodcu. (Večerník, 1979) — *Predčasná* vlna zimného počasia zastihla poľnohospodárov uprostred jesenných prác. (Večerník, 1980) — Kryhy treba pokryť fóliou, aby sa zabránilo ich *predčasnému* rozpusteniu. (Večerník, 1982) — Ešte začínalo svať, keď Valentová, rozladená *predčasným* precitnutím, nešetrne pomykala manžela za plece (L. Hagara, 1984)

Spolu s adjektívom *predčasný* funguje paralelne aj príslovka *predčasne* so zodpovedajúcim významom (*predčasne* narodený, *predčasne* sa na niečo tešiť a pod.), ktorá je známa aj z nového obrazného spojenia zo športovej oblasti *odísť predčasne pod sprchy*, eufemisticky vyjadrujúceho vylúčenia hráča napr. vo futbalovom zápase.

V poslednom čase sa však začína hojne používať prídavné meno *predčasný* (a rovnako aj príslovka *predčasne*) v novom významovom odtienku [porov. aj Kočíš, F.: Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 32—42]. Uvedieme niekoľko príkladov:

Je to Edward Heath, ktorého k vypísaniu *predčasných* volieb prinútil takisto banícky štrajk. (Večerník, 1981) — A tak vo Washingtone navrhli Marcosovi *predčasné* prezidentské voľby. (Práca, 1985) — Členovia vlády ho žiadali, aby vyhlásil *predčasné* voľby (Pravda, 1985) — Predbežným víťazom *predčasných* parlamentných volieb sa stala sociálnodemokratická strana. (správa Čs. rozhlasu, 1985) — Úlohu sme splnili *predčasne*, dostali sme prémie. (Nedeľná pravda, 1983) — V našom podniku o *predčasně* splnený plán nie je núdza, na čom má už viac rokov zásluhu naše vedenie, organizačne veľmi schopné (Večerník, 1984).

Pozoruhodné na týchto dvoch typoch významových odtienkov adjektíva *predčasný* (a príslovky *predčasne*) je to, že kým prvý z nich má zrejmy negatívny ráz [porov. *predčasný pôrod*, *predčasná sta-*

roba, *predčasný starec*, *predčasný odchod vlaku*), druhý typ v sebe negatívny príznak nenesie. Vyjadruje pozitívny príznak (*predčasne splnený plán* = plán, ktorý bol splnený skôr, ešte pred termínom) alebo príznak pozitívnosť/negatívnosť nevyjadruje (*predčasné voľby* = voľby, ktoré sa uskutočnili pred určeným termínom). Prítomnosť dvoch protikladných, polárnych významových odtienkov v jednom slove je v lingvistickej literatúre známa pod názvom *enantiosémia*, resp. aj *vnútroslavná antonymia* či *vox media*. Sama enantiosémia predstavuje výsledok nepretržitého pohybu v slovnej zásobe, kde ustavične vznikajú nové významy, ktoré sa niekedy dostanú aj do priamej opozície voči jestvujúcim významom (porov. Pisárčiková, M.: *Vnútroslavná antonymia*. Jazykovedné štúdie, 15, 1986, s. 213—218). Tak je to napr. pri slove *postlať* (upraviť lôžko pred spaním i po spaní), *prehliadnuť* (dôkladne prezrieť i nevyšmúť si), *prenajať* (tu sa tiež na pôvodný význam „dať do prenájmu“ navrstvil pred našimi očami aj protikladný význam „prenajať niečo od niekoho pre seba, príp. pre niekoho iného“: *Peter prenajal chatu*. — Výklad tohto prípadu porov. v našom príspevku *O slovesách s významom „dávania“ a „dostávania“*. In: *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984, s. 183—187).

Z uvedených dokladov vyplýva, že adjektívum *predčasný* sa v novom významovom odtienku používa najmä (a zatiaľ takmer výlučne) v publicistike, a zároveň to, že lexikálna spájatelnosť výrazu *predčasný* (*predčasne*) je rozdielna v závislosti od toho, či ide o prvý alebo druhý významový odtienok. Keď nejde o zápornú konotáciu, výber substantíva sa môže robiť len v rámci skupiny slov *voľby*, *plán*, *úlohy* a ich synonym. Pri pôvodnom významovom odtienku slova *predčasný* (*predčasne*) sú možnosti lexikálnej spájatelnosti väčšie. Tento výber zároveň zabezpečuje, že napriek polaritnosti významových odtienkov výrazu *predčasný* (*predčasne*) nevznikajú pri jeho používaní komunikačné ťažkosti a nedorozumenia. To, že nový významový odtienok v adjektíve *predčasný* a príslovke *predčasne* sme zaregistrovali zatiaľ iba v publicistickom štýle, hovorí o jeho menšej rozšírenosti v tejto platnosti. Pripomíname, že v publicistickom štýle je cyklus vzniku, rozvoja a zániku i prehodnocovania významov jazykových jednotiek rýchlejší než v iných sférach. V súčasnosti však v každom prípade treba zaznamenať prítomnosť dvoch protikladných významových odtienkov v slove *predčasný* (*predčasne*), či už v budúcnosti sa platnosť nového významového prvku rozšíri alebo sa ukáže podenková. Je to jeden z prejavov polysemizácie, ktorá patrí k najproduktívnejším spôsobom rozširovania slovnej zásoby slovenčiny v súčasnosti.

Slavo Ondrejovič

SPRÁVY A POSUDKY

O sekundárnych predložkách v češtine

[KROUPOVÁ, L.: *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*. Lingvistika XIII. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1985. 155 s.]

Pre súčasný vývin jazyka je veľmi príznačný vzrast sekundárnych (druhotných) predložiek, a to nielen z kvantitatívneho hľadiska, ale aj so zreteľom na kvalitatívne zmeny vnútri tohto slovného druhu. Už dávnejšie sa to dáva do súvislosti s intelektualizáciou jazyka, lebo sekundárne predložky vyjadrujú skutočnosť explicitnejšie, vetný kontext spresňujú. Sekundárne predložky sú aj výrazným prvkom internacionalizácie. Paralely majú v mnohých európskych jazykoch, hoci nesporne vznikajú z domáceho materiálu a podľa vlastných zákonov. Sekundárne predložky v češtine sú predmetom všestranného opisu Libuše Kroupovej v monografii *Sekundární předložky v současné spisovné češtině*.

Autorka si položila náročný cieľ vymedziť chápanie predložky všeobecne a osobitne odôvodniť slovné i slovnodruhovú oprávnenie sekundárnych predložiek, ďalej určiť hranice medzi primárnymi a sekundárnymi predložkami, ako aj určiť kritériá prepozicionalizácie, t. j. prechodu (predložkového) pádu podstatného mena medzi predložky. Podáva podrobnú klasifikáciu sekundárnych predložiek (z hľadiska ich funkcie i formy), analyzuje ich sémantickú náplň a vzťah k pádom, dáva si za cieľ postihnúť synonymické vzťahy medzi sekundárnymi predložkami a naznačuje aj ich štylistické rozvrstvenie. Na základe všestranného teoretického výskumu danej problematiky a na pozadí bohatej lexikografickej praxe podáva autorka v závere riešenie lexikografického opisu sekundárnych predložiek.

L. Kroupová chápe predložky komplexne, vychádzajúc z ich nerozdeliteľnej gramatickej (morfematickej a syntaktickej) a lexikálnej spätosti, preto ich aj pokladá za lexikálno-gramatické slová. Nestotožňuje sa tak s častým chápaním predložiek ako slov čisto gramatických, formálnych, pomocných, t. j. nesamostatných. Do pojmu predložky, pod ktorým sa zvyčajne rozumejú iba jednoslovné výrazy, zahŕňa aj výrazy zložené z dvoch alebo viacerých slov vo funkcii predložiek (t. j. predložkové výrazy). V klasických gramatikách sa akoby váhalo označiť zložené predložkové výrazy priamo za predložky. Aj v *Morfologii slovenského jazyka* (1966) sa hovorí raz o „druhotných zložených výrazoch s predložkovou platnosťou“ (s. 671), inokedy o „zložených predložkách“ alebo o „zložených predložkových výrazoch“ (s. 672). V tomto gramatickom diele sa osobitne zdôrazňuje, že nejestvuje presná hranica prepozicionalizácie, t. j. určenia hraníc medzi pádmí substantíva a predložkami, medzi tvarom slovesa, príp. príslovkou a predložkami atď. Tejto okolnosti, dôležitej nielen z teoretického, ale i z praktického hľadiska, venovala autorka monografie mimoriadnu pozornosť. Za sekundárne predložky pokladá už i výrazy v začiatočnom štádiu prepozicionalizácie. Vychádza zo základného delenia sekundárnych

predložiek na stabilizované a nestabilizované. Stabilizované sekundárne predložky charakterizuje konečný stupeň prepozicionalizácie (napr. *vedle, kromě, kolem, podél, vzhledem k, v důsledku*), kým k nestabilizovaným patria také, ktoré sú v začiatočných štádiách kategoriálneho prechodu k predložkám (napr. *na sklonku, v době, na přelomu, za podpory*). K tomuto základnému rozdeleniu sekundárnych predložiek autorka prichádza na základe dôkladne rozpracovaných kritérií prepozicionalizácie. Jej kritériá vychádzajú z komplexného hľadiska syntaktického (takmer všetky syntaktické kritériá majú primárnu dôležitosť), morfológického a lexikálno-sémantického. Mnohé z týchto kritérií sú známe aj v slovenskej gramatickej literatúre (najmä v prácach J. Oravca a v *Morfológii slovenského jazyka*), no autorka sa podarilo ešte ich rozšíriť a najmä hierarchizovať na primárne a sekundárne. L. Kroupová svoju teóriu aplikuje na konkrétny materiál a na základe daných kritérií podáva prehľad o inventári sekundárnych predložiek s uvedením stupňa prepozicionalizácie. Do prvého stupňa zahŕňa tie, ktoré spĺňajú iba jedno zo základných (primárnych) kritérií. Takými sú napr. zložené predložkové výrazy *do centra, za podpory, se souhlasem, po dohodě, pod patronátom* a pod., ktoré spĺňajú morfológické kritérium ustálenosti (nezameniteľnosti a neoddeliteľnosti komponentov). Tieto výrazy predstavujú začiatočné štádium prepozicionalizácie. Pokročilejšie štádium reprezentuje druhý stupeň, pri ktorom sekundárne predložky spĺňajú viac ako jedno zo základných kritérií, no nie všetky. Príkladom na druhý stupeň sú predložky *nehledě k, nedbajíc, ku prospěchu, s postupem* a pod., ktoré spĺňajú syntaktické a lexikálno-sémantické kritériá, alebo výrazy *ve věci, v blízkosti, ve spojení s, ve štadiu* a pod. spĺňajúce morfológické a lexikálno-sémantické kritériá. Tretí stupeň zahŕňa úplne stabilizované sekundárne predložky, ktoré vyhovujú všetkým kritériám prepozicionalizácie. Také sú predložky *počátkem, ohledně, včasně, ve znamení, v ceně, na rozdíl od, na základě* atď. Autorka dodáva, že prechod medzi jednotlivými stupňami je plynulý v čase a súvisí s frekvenciou používania predložiek v rozličných textoch a štýloch. Táto poznámka je dôležitá, lebo vysvetľuje, prečo mnohé predložky so zaradením do 3. skupiny (úplne stabilizované) sa nezachytávajú ani v najnovšom *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1978), napr. *v rozpětí, s průběhem, v podání, v odpověď, z povahy, za přispění, v rovině, v rukou*.

Celkove je chápanie sekundárnych predložiek širšie aj v porovnaní s opisom tohto slovného druhu v gramatike slovenčiny. Napr. v *Morfológii slovenského jazyka* sa za predložky nepokladajú výrazy ako *v podmienkach, smerom k, v oblasti, na ujmu, v čase, za čas, na čele, v rukách*, pretože nesplňajú niektoré zásadné, t. j. primárne (obyčajne syntaktické) kritériá, hoci iným kritériám vyhovujú. Pohyb v tejto časti slovnej zásoby sa výraznejšie odráža v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (v tlačí), kde sa nový kategoriálny význam zložených výrazov zachytáva v širšom rozpätí.

Vhodnou súčasťou Kroupovej monografie je kapitola o využití sekundárnych predložiek v jednotlivých štýloch. Za konštitutívne prvky sa tieto predložky pokladajú v odbornom, publicistickom a administratívnom štýle, kde vyjadrujú zložité vzťahy príčiny, prípustky, zreteľa, podmienky a pod. oveľa explicitnejšie než primárne predložky; patria zároveň k prostriedkom vetnej kondenzácie.

zácie. Autorka svoje konštatovania dokladá aj štylistickými údajmi získanými zo súboru pol milióna slov. V umeleckom a hovorovom štýle však sekundárne predložky (s výnimkou niektorých zväčša jednoslovných výrazov typu *vedle*, *místo*, *kromě*, *kvůli*, *spolu* a pod.) nie sú konštitutívnymi prvkami a využívajú sa ako prostriedky kontextovej expresivity s cieľom dosiahnuť najmä humorný účinok. Komický efekt sa tu zakladá na prenášaní prvkov jedného štýlu (odborného, administratívneho) do iného štýlu (umeleckého, hovorového). V tejto súvislosti chýba zdôraznenie, že nie vždy sa sleduje funkčné využitie v hovorovom (zriedkavejšie v umeleckom) štýle, ba ani v niektorých publicistických útvaroch a že pozorujeme nadmerné, nefunkčné používanie sekundárnych predložiek. V takýchto prípadoch majú ráz výplnkového materiálu zakrývajúceho obsahovú prázdnotu, čím vzniká aj ich negatívne pôsobenie na celkovú jazykovú kultúru prejavu.

Mária Pisárčiková

Nová kniha o rečovej komunikácii

(DOHALSKÁ, M. — HURKOVÁ-NOVOTNÁ, J. — PARÍZEK, V. — ŠPALEK, V. — VYMĚTAL, J.: *Mluvím, mluviš, mluvíme*. Kapitoly z moderní rétoriky. Praha, Horizont 1985. 128 s.)

V súčasnosti priťahuje pozornosť odborníkov viacej ako kedykoľvek predtým sociálna komunikácia. Základným predpokladom akejkoľvek komunikácie je, aby prostriedky, pomocou ktorých sa dorozumievanie uskutočňuje, boli zrozumiteľné odosielateľovi i prijímateľovi. Potreba hlbšie sa zaoberať ústnou rečovou komunikáciou je dnes naliehavá predovšetkým v súvislosti s verejnými prejavmi. Počet príležitostí verejne sa vyjadrovať o aktuálnych otázkach dneška stále stúpa. A stúpa aj náročnosť na realizáciu takéhoto vystupovania. Ukazuje sa preto potreba popularizovať poučenia o rečovej komunikácii, o jej zákonitostiach, princípoch a o prostriedkoch rečníka. Takúto funkciu chce plniť aj kniha *Mluvím, mluviš, mluvíme*, ktorá vyšla ako záujmová publikácia ČUV Socialistickej akadémie ČSSR pre lektorov. Kniha je rozdelená do piatich kapitol.

V prvej kapitole — *Úloha mluvené reči, zvukové sdělení v životě člověka* (s. 10—19) — hovorí M. Dohalská o hovorenej reči z gnozeologického hľadiska. Načrtáva oblasti spoločenskej činnosti, v ktorých malo a v niektorých dodnes má hovorené slovo dominantné postavenie, ako napríklad v súdnictve, cirkvi, divadle, v škole atď. Stručný výklad o ústnej jazykovej komunikácii dokladá komunikačným modelom. Treba poznamenať, že na s. 100 je podkapitola *Co je komunikace*, ktorá trochu obsažnejšie, názornejšie a čitateľsky priťažlivejšie hovorí o tom istom. M. Dohalská je autorkou aj druhej kapitoly — *Příprava, výstavba a výchovný aspekt mluvených projevů* (s. 21—43), v ktorej sa hovorí o niektorých mimojazykových prostriedkoch — o komunikačnej situácii, publiku, priestore, čase, o nástrahách číhajúcich na rečníka pri hovorení do mikrofónu.

J. Hůrková-Novotná v kapitole *Základní útvary řečnických projevů* (s. 45—68) člení řečnické prejavy so zreteľom na ich obsah a formu. K prejavom zameraným na obsah začleňuje tie, v ktorých sa kladie dôraz na faktografiu, na informatiku, vecnosť, k tým druhým zaraďuje tie, ktoré zvyrazňujú emočnú zložku. Charakteristika řečnických žánrov nie je celkom presvedčivá. Azda by bolo bývalo v záujme veci lepšie, keby si bola autorka všimla žánrové členenie uplatňované v slovenskej *Rétorike* od J. Mistríka. Z hľadiska používateľa považujeme za nedostačujúce rozlíšenie prejavov improvizovaných, polopripravených a pripravených vopred na čítanie. Veľmi úsporne sú v tejto kapitole spracované jazykové prostriedky, hoci aj ústny řečnický prejav je založený predovšetkým na nich. Zo špecifických jazykových prostriedkov sa uvádzajú opakovania, řečnická otázka, dialogizačná otázka, rektifikácia, kliše. Hoci podtitulok knihy znie *Kapitoly z modernej rétoriky*, ako príklady sa citujú aj prejavy z rokov 1650, 1848, 1946.

Z hľadiska formy aj obsahu je najlepšie spracovaná štvrtá kapitola — *Technika mluveného projevu* (s. 69—98) od tej istej autorky. Začína sa vysvetlením procesu respirácie, vysvetľuje sa fyziológia tvorby hlasu, manipulácia s hlasom. Čitateľ tu nájde viacero dobrých praktických rád a odporúčaní. Primeraný priestor sa venuje ortoepii, prízvuku, segmentácii, výslovnosti cudzích slov atď. Hovorí sa aj o najčastejších chybách vo výslovnosti.

Informačne najbohatšia a čitateľsky najpríťažlivejšia je piata časť knihy — *Mimoslovní komunikace v projevu lektora* (s. 99—116) od J. Vymětala, ktorá prináša komplexnejší pohľad na nejazykové — autor používa termín *mimoslovné* — prostriedky řečníka. Uplatňujú sa tu poznatky z psychologickéj teórie komunikácie, podľa ktorej 1. človek nemôže nekomunikovať, 2. každá informácia sa skladá z obsahovej a emočnej vzťahovej časti; 3. každá komunikácia má symetrický alebo komplementárny priebeh, t. j. medzi účastníkmi komunikácie je vzťah založený na partnerskej rovnocennosti alebo na podradenosti a nadradenosti partnerov. Zaujímavá je aj informácia o tom, že človeku sú vlastné dve řeči: řeč racionality, pojmov, logiky, objektivity a emočná, metaforická, intuitívna, subjektívna řeč. Obidve řeči sa uplatňujú súčasne, ale v rôznom vzájomnom pomere. Aj mimojazykové prostriedky, napr. tón, farba hlasu, gesto, mimika, súvisia svojím vznikom, priebehom a „prečítaním“ so subjektívnou řečou. Pre praktické řečníctvo je závažné konštatovanie, že řečník prednáša súčasne vždy dva prejavy — jeden slovami a druhý svojím telom, jeho držaním, pohybmi, gestami. Řeči tela pripisuje J. Vymětal dôležitú funkciu, pretože ňou jednak řečník potvrdzuje, resp. popiera úprimnosť-neúprimnosť svojich slov a jednak robí prejav dramatickejšim, dynamickejšim. Tu má autor na mysli poslucháča, ktorý je súčasne vždy aj divákom.

Kniha *Mluvím, mluviš, mluvíme* poskytuje mnohé informácie o ústnej řečovej komunikácii, rýchlo si získa čitateľa a isto bude dobrou pomocou všetkým tým, ktorí sa hlbšie zaujímajú o řečníctvo a komunikáciu vôbec.

Daniela Augustinská

Kniha o slovenských a českých geografických názvoch v ruštine

[Slovar geografičeskich nazvanij Čechoslovakii. Moskva, Glavnoe upravlenije geodezii i kartografii pri Sovete ministrov SSSR 1984. 362 s.]

Skupinu publikácií prezentujúcich činnosť v oblasti štandardizácie geografického názvoslovia rozšíril sympatický slovník glosár vydaný v moskovskom vydavateľstve. Publikácia, ktorej hlavným cieľom je unifikácia písania geografických názvov ČSSR vo všetkých ruských tlačou vydaných dielach, je záväzná pre všetky odvetvia a inštitúcie ZSSR. Zostavovateľka slovníka A. Z. Skripničenkova zhromaždila názvy vyše päťtisíc geografických objektov ČSSR. Z nich okolo štyritisíc je názvov sídelných objektov, vyše 120 je názvov administratívno-územných jednotiek a zvyšok sú názvy fyzickogeografických objektov. Názvy sa excerpovali najmä zo *Statistického lexikonu obcí ČSSR* (Praha, 1974; názvy sídelných objektov s počtom obyvateľov 1000 a viac a názvy administratívno-územných jednotiek), názvy fyzickogeografických objektov z prameňov *Zoznam vrchov na Slovensku* (Bratislava 1974), *Geomorfologické členění ČSR* (Brno 1972) a *Atlas míra* (Moskva 1967) a nakoniec hydronymia zo všeobecnogeografickej mapy *Československo M 1:750 000* (Praha 1978). Názvy sú transkribované do ruštiny v súlade s predpisom *Instrukcija po ruskoj predače geografičeskich nazvanij Čechoslovakii* (Moskva 1977). Rozdielne od tohto predpisu sú v ruštine uvedené názvy nevelkého počtu geografických objektov, pre ktoré má ruština exonymum (vžitý názov). Tieto názvy sú osobitne označené.

Potvrdila sa staršia skúsenosť, že pri spracúvaní publikácií tohto typu najproblematickejší je práve výber názvov, a to najmä v oblasti fyzickogeografického názvoslovia. Je náročné určiť a aplikovať objektívne kritériá výberu názvov zaručujúce tvorbu homogénneho súpisu. Zostavovateľ diela musí vyriešiť problematiku výberu na viacerých úrovniach: názov dôležitejšieho objektu a menej dôležitého objektu, štandardizovaný názov a neštandardizovaný názov (či už z predštandardizačného obdobia alebo nárečový názov, prípadne názov zdeformovaný v minulosti kartografmi), oficiálny názov v jednom jazyku a názov toho istého objektu síce štandardizovaný, ale platiaci exonymum v inom jazyku. Škoda, že pri zostavovaní materiálu sa nepodarilo vyhnúť všetkým nástrahám výberu a spracovania súpisu názvov. Ako z uvedeného hlavného pramenného materiálu, ale aj z jeho kompletného súpisu v publikácii vyplýva, výber fyzickogeografických objektov, ktorých názvy sú v publikácii uvedené, nebol homogénny. Jednotlivé podkladové materiály sú svojou vnútornou kvalitou diferencované a táto rozdielnosť, žiaľ, sa v procese zostavovania neodstránila.

Osobitosť časti pramennej literatúry (napr. *Geografické názvoslovie základnej mapy ČSSR 1:50 000 z územia SSR, Kartografické informácie* č. 8, 9, 10, Bratislava 1976, 1977, 1979 a *Zoznam vrchov na Slovensku*, Bratislava 1974) spočíva v tom, že sa spracúvala v etape štandardizácie názvov, ktoré sa v nej uvádzajú. Preto popri štandardizovaných podobách názvov obsahuje so zre-

teľným odlíšením aj prípadnú verziu názvu (alebo dokonca viaceré verzie názvu) odlišnú od štandardizovanej podoby, a to takú, ktorá sa používala v kartografických dielach v predštandardizačnom období (či už výlučne alebo súbežne s neskôr štandardizovanou podobou). Popri štandardizovaných podobách týchto názvov zostavovateľka zahrnula do slovníka aj ich neštandardizované podoby s odkazom *sm.* (smotri), čím zbytočne zaťažila a zneprehľadnila slovník, lebo iná jeho časť obsahuje iba štandardizované podoby názvov bez ohľadu na prípadný výskyt odlišných názvov v predštandardizačnom období; napr. popri názve *Bartkov kopec*, 775 m je susedný riadok *Barlov kopec*, *sm. Bartkov kopec* a ďalší riadok *Bartov kopec*, *sm. Bartkov kopec*; popri názve *Bralo*, 836 m je susedný názov *Bradlo*, *sm. Bralo*, popri *Buchlov*, 1040 m je susedný názov *Buchlov*, *sm. Buchlov*; popri *Bôrovia*, 699 m je susedný názov *Bôrovia*, *sm. Bôrovia*.

V úvode publikácie sa uvádza zásada, že originálna verzia názvu objektu z územia SSR v latinke je slovenská a z územia ČSR česká. Táto samozrejmä zásada sa nerešpektuje dôsledne. V publikácii nie je uvedený ani jeden slovenský vžitý názov objektu z územia ČSR, zato naopak áno. Popri názve *Belianska jaskyňa* (*slov.*) je v inom riadku aj *Belanská jeskyňa* (*česk.*) aj s chybnou koncovkou apelatíva, druhý raz dokonca bez dlžňa *Belanska jaskyňa* (*česk.*), alebo popri *Dukliansky priesmyk* (*slov.*) je v inom riadku *Dukelský průsmyk* (*česk.*). Nie je dostatočne zdôraznená skutočnosť, že sa tu na jednu úroveň stavia úradný názov v jednom jazyku a vžitý názov v druhom jazyku a že tieto dve kategórie názvov nemajú rovnakú funkčnú pôsobnosť. Názvy geografických objektov rozprestierajúcich sa na území SSR i ČSR sú oprávnené uvedené i v slovenskej verzii, i v českej verzii, napr. *Západné Karpaty* (*slov.*) popri *Západní Karpaty* (*česk.*), *Biele Karpaty* (*slov.*) popri *Bílé Karpaty* (*česk.*). Ale ani v tejto kategórii názvov nie je súpis dôsledný: popri *Moravskoslezské Beskydy* (*česk.*) chýba *Moravsko-sliezske Beskydy* (*slov.*).

Spojenie slovenských grafém *ia* a *iá* sa do ruštiny v plnom rozsahu prepisuje ako *я* podľa spomínanej inštrukcie, napr. *Sl'jač*. No v tých prípadoch, kde toto spojenie nereprezentuje slovenskú dvojhlásku *ia*, lež ide o dvojslabičné spojenie *i-a*, malo sa to do ruštiny transkribovať ináč: namiesto *Patr'ja* malo byť *Patrija*, namiesto *Filagor'ja* malo byť *Filagorija*, namiesto *El'jašovka* malo byť *Elijašovka*.

Pri čítaní slovenských názvov v latinke rušivo pôsobí nedodržanie typografickej zásady vysádzať mákčeň na *ѐ*, *ѐ*, *ѐ* v tesnej blízkosti písmena *a* bez medzery pokračovať ďalším písmenom; v publikácii sú podoby *Košť'any*, *Ozd'any*, *L'ubel'a*, *Čiert'až*.

Celkom malý je počet chybných názvov priamo v slovenčine: *Gabčikovo*, *Nižné Terianske pleso*, *Šarkán*, *Želobudská skala* (správne *Gabčikovo*, *Nižné Terianske pleso*, *Sarkan*, *Želobudzská skala*). Popri pravopisne správnom názve *Dobšinská ľadová jaskyňa* je aj chybná podoba *Dobšinská ľadová jaskyňa*. Z dvojice názvov *Veľký Žitný ostrov* a *Veľký žitný ostrov* sú obidva chybné. Má byť iba *Žitný ostrov*. Z chybných podob *Tistá*, *Tistá hora* a *Tistý javor* (správne *Tlštá*, *-ý*) je chyba prenesená aj do transkribovaných názvov v ruštině.

V rozpore s naším chápaním dvojslovného názvu geografického objektu sa v publikácii prijal postup prepisu našich názvov typu adjektívum + apelatív-

vum *hora* do ruštiny formou jednoslovného názvu, napr. slovenské názvy *Babia hora*, *Čierna hora*, *Eresléniho hora* sú prepisované ako *Babja*, *Čserna*, *Ereslenigo*. To, že tento postup sa používa iba pri názvoch s komponentom *hora*, ale nie pri iných (s komponentom *vrch*, *kopec*, *hoľa*, *štít*, *skala* a i.), sa v úvode zdôrazňuje údajnou existenciou dvoch skupín týchto názvov v slovenčine. V jednej skupine je používanie obidvoch zložiek názvu záväzná a v druhej skupine (s apelačným *hora*) fakultatívne. Táto druhá skupina sa v publikácii upravila na jednoslovný typ názvu, hoci sa nespomína, o ktoré naše teoretické práce sa toto konštatovanie opiera.

Publikácia je podnetná aj pre našu prax na úseku tvorby slovníkov geografických názvov vybraných krajín. Potvrdila sa naliehavosť rešpektovať odporúčania rezolúcie č. 17 II. konferencie OSN o šandardizácii geografického názvoslovía (Londýn 1972), aby sa spracovanie názvoslovného zoznamu jednou krajinou, ktorý sa však týka inej krajiny, vopred konzultovalo s príslušnou krajinou.

V slovníku dostáva ruská názvoslovná prax potrebného a očakávaného sriedcu. Pri prepise geografických názvov z neazbukových písmových systémov do azbuky je totiž iná situácia než pri prepise z nelatinkových písmových systémov do latinky. Na základe podnetu konferencií OSN o šandardizácii geografického názvoslovía už totiž väčšina názvoslovných autorít z krajín s nelatinkovými písmami na tomto fóre zverejnila svoj systém oficiálneho prepisu geografických názvov vlastnej krajiny do latinky a tento prepis kartografi v krajinách s latinkovými písmami aj zavádzajú a rešpektujú. Keďže na prepis do azbuky sa takéto systémy zatiaľ nezverejnili, musí si každá krajina s azbukovým písmovým systémom vypracovať zásady na transkripciu geografických názvov zo všetkých jazykov s neazbukovým písmovým systémom. So zreteľom na veľkú frekvenciu geografických názvov nielen v ruských kartografických kruhoch, ale aj v celej ruskej odbornej verejnosti je táto publikácia veľmi aktuálna. Veľký význam má aj pre našich rusistov a prekladateľov do ruštiny, lebo zjednocuje zásady prepisu našich geografických názvov do azbuky.

Imrich Horňanský

SPYTOVALI STE SA

Stará tlač a staré tlačé. — K. Frézová, Košice: „V košických novinách *Večer* som čítala inzerát Matice slovenskej, v ktorom sa mi nepozdáva vyjadrenie *predpoklady na prácu so starými tlačami*. Podľa mňa v inzeráte malo stáť *so starou tlačou* alebo *so starými tlačivami*. Aj keď som prírodovedkyňa, zaujímam sa o kultúru našej materinskej reči, a preto sa chcem presvedčiť o správnosti svojho postoja k výrazu *staré tlačé*.“

Spojenie *staré tlačé* nemáme doložené v príručných terminologických pomôckach, napr. v *Terminologickom slovníku kultúry a osvety* (1970), ani v *Slovníku slovenského jazyka IV* (1964), pričom v slovníkovej príručke pre

pracovníkov v knižniciach sa uvádza podoba *stará tlač* (porov. *Slovenská knižnícka terminológia*, Martin, Matica slovenská 1965, s. 140). Napriek tomu však nemožno proti plurálu nič namietat ani z vecnej, ani z jazykovej stránky. Plurálová podoba sa bežne používa v odbornej literatúre a vo vedeckých knižniciach, kde sa ňou rozumejú tlačou vydávané materiály od vynájdenia kníhtlače do konca 18. storočia, pričom materiály od vynájdenia kníhtlače do roku 1500 majú samostatné pomenovanie *inkunábuly*. Nesúhlas pisateľky s plurálom *staré tlače* je očividne motivovaný tým, že slovo *tlač* celkom správne vníma ako hromadné podstatné meno (kolektívum). Za kolektívom sa vždy pocífuje „istý plurálový korelát“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 147), napr. *osadenstvo* = pracovníci, *byrokracia* = byrokrati, *drobízg* = deti, a tak sa aj za slovom *tlač* skrýva koreiát „periodické i neperiodické publikácie“ (*Terminologický slovník kultúry a osvety*, s. 306), príp. „tlačené knihy, časopisy, noviny a iné publiácie“ (*Slovník slovenského jazyka IV*, s. 532), teda plurálový korelát.

Plurálová forma *staré tlače* sa na základe povedaného môže javiť ako zbytočná, a predsa je potrebná a odôvodnená tým, že sa ňou nepomenúva súbor rovnakých jednotlivín (v takom prípade by naozaj stačil singulár *tlač*), ale viacero druhov tlače. Ako vidieť, ide o analógiu s látkovými menami, pri ktorých sa plurál používa vtedy, keď sa má vyjadriť, že látka sa vyskytuje v rozličných druhoch (*mäsa — telacie, bravčové, balíčkové...; minerálne vody — Santovka, Vincentka, Korytnica...*).

Spojenie *staré tlače* má vlastnosti odborného knihovedného termínu. Nemožno namiesto neho použiť výraz *staré tlačivá*, pretože tlačivo je natlačený formulár s rubrikami, t. j. len istý druh tlače.

Ivan Masár

Signálne farby a reflexné nášivky. — I. S. z Bratislavy sa pýta: „V reklamnom spravodajstve som si všimla ponuku detského oblečenia v signálnych farbách s reflexnými nášivkami. Sú spojenia *signálne farby* a *reflexné nášivky* jazykovo správne?“

Spojenia, na ktoré sa naša čitatelka pýta, sú nové. Slovo *signál* ako odvodzovací základ adjektíva *signálny* je bežné vo viacerých oblastiach: je termínom v kybernetike a doprave, je súčasťou profesionálneho slangu najmä v oblasti polygrafie (*signál* = prvý výtlačok; ukážka vytlačenej knihy alebo časopisu) a športu (*signál* = nacvičená rozohrávka v kolektívnych hrách) atď.

Od podstatného mena *signál* sú utvorené dve významovo totožné prídavné mená *signálny* a *signálový* majúce význam „služiaci na podávanie signálov, zariadený na signalizovanie, vzťahujúci sa na signály“. V oblasti dopravy sa z tejto dvojice adjektív používa iba prvé z nich napr. v spojeniach *signálna jednotka, signálne svetlo, signálny balón*. Medzi tieto a ďalšie spojenia s adjektívom *signálny* možno zaradiť aj pomerne nové spojenie *signálna farba*. Za signálne farby sa pokladajú jasné, svietivé farby, ktoré sú viditeľné na väčšie vzdialenosti. Oblečenie zhotovené z tkanín v signálnych farbách už z diaľky signalizuje pohyb napr. detí na vozovke.

Slovom *nášivky* (nom. sing. *nášivka*), ktoré je súčasťou spojenia *reflexné nášivky*, sa označujú kusy rozlične tvarovanej látky alebo kože našité na niektoré miesta oblečenia. Spojenie *reflexné nášivky* vzniklo zo spojenia *nášivky z reflexných materiálov* prenesením vlastností materiálu na konkrétny výrobok z neho. Slovo *reflexný* má v tomto spojení význam „odrazový, vzťahujúci sa na odraz svetla“. Dalo by sa tu uvažovať aj o domácom a významovo priezračnom výraze *odrazový*, ktorý je takisto súčasťou viacerých dvojslovných pomenovaní, napr. *odrazové materiály*, *odrazové sklo*, *odrazové zrkadlo*, *odrazový prúžok*, teda aj *odrazové nášivky*.

Prívlastkové spojenia *signálne farby* a *reflexné nášivky* sa dobre začleňujú do sústavy dvojslovných pomenovaní predmetov a spĺňajú aj požiadavky jazykovej praxe, ktorá uprednostňuje pomenovania so zreteľnou motiváciou.

Katarína Hegerová

Potahovina. — M. J. z Bratislavy sa pýta: „Som stálou čitateľkou našich časopisov o kultúre obliekania. V poslednom čase som sa v nich stretla so slovom *potahovina* vo vete *Nové odevy z potahoviny*. Napíšte mi, prosím, či je toto slovo správne vytvorené a čo vlastne označuje.“

Slovo *potahovina* patrí do pomerne rozsiahlej skupiny pomenovaní utvorených príponou *-ovina*. Táto prípona je v súčasnej slovenčine dosť produktívna najmä pri tvorení názvov prostriedkov, z ktorých hlavnú skupinu tvoria pomenovania textilných materiálov. Z tých novších pomenovaní spomenieme aspoň výrazy *tričkovina*, *matracovina*, *košeľovina*, *kravatovina*, *vrečovina*, *stanovina*, *plienkovina*, ako aj *potahovina*. Tieto výrazy majú — okrem toho, že sú vytvorené rovnakou príponou — aj ďalší spoločný znak: označujú materiál slúžiaci na zhotovenie predmetov pomenovaných základovým slovom. Znamená to toľko, že napr. *tričkovina* je látka určená v prvom rade na výrobu tričiek, *košeľovina* je zasa materiál, z ktorého sa zhotovujú košele, *matracovina* slúži predovšetkým na výrobu matrakov a zo spomenutej *potahoviny* sa šijú predovšetkým potahy. Pravda, to je len základné poslanie týchto materiálov. Treba dodať, že tieto akoby úzko špecializované tkaniny majú aj širšie uplatnenie. Súčasná vtrkavá móda prináša napr. aj nové použitie viacerých klasických tkanín. A tak látky pôvodne určené iba na výrobu napr. tričiek, potahov či matrakov sa stali doslova zo dňa na deň šláglom, najžiadanejším tovarom: mladá móda si ich vybrala ako zaujímavý materiál na šitie najrozmanitejších prvkov oblečenia. Z potahoviny sa teda nemusia šiť iba potahy, ale aj módne súčasti oblečenia.

Príponou *-ovina* sa tvorí ešte ďalší typ pomenovaní textilných materiálov. Ich základom je pomenovanie materiálu, z ktorého sa skladajú, resp. z ktorého sú vyrobené: napr. *čipkovina* je látka skladajúca sa z čipiek, *jutovina* je zasa materiál vyrobený z juty.

Obidva typy názvov textilných materiálov, či už ide o názvy vytvorené podľa svojho určenia, ako *potahovina*, *tričkovina*, alebo podľa toho, z čoho sú zhotovené (*jutovina*, *čipkovina*), predstavujú v slovenčine živý spôsob tvorby slov.

Katarína Hegerová

O výslovnosti slov typu diabol, Orient. — Poslucháči Pedagogickej fakulty v Nitre: „Máme pochybnosti, či v slovách *diabol*, *patriarchálny*, *socializmus*, *hieroglyf*, *Orient* a pod. sú dvojhĺasky. Niektorí z našich kolegov sa domnievajú, že kodifikácia výslovnosti týchto slov nie je úplne jasná.“

Myslíme, že by tu nemala byť nejasnosť. Z fonetického zápisu vyššie uvedených slov v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* od Ā. Kráľa (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984) je jasné, že sú v nich dvojhĺasky. Polkrúžok nad samohláskovým znakom označuje neslabičnosť príslušnej hĺasky. Keďže v *Pravidlách slovenskej výslovnosti* sú vyššie uvedené slová napísané foneticky (*diabol*, *patriarchálny*, *socializmus*, *hieroglyf*, *orient*), niet pochyb o tom, že sa v nich vyslovujú i-ové dvojhĺasky. Aj rozdelenie slov do slabík *dia-bol*, *pat-riar-chál-ny*, *so-cia-liz-mus*, *hie-ro-glyf*, *o-rient* ukazuje, že v týchto slovách ide o tautosylabické spojenia *ia*, *ie*, t. j. spojenia patriace do tej istej slabiky.

V slovách cudzieho pôvodu (*di-amant*, *akci-a*, *ári-a*, *ári-e*, *hy-ena*) sú heterosylabické samohláskové skupiny, každá samohláska patrí do inej slabiky. Jedným zo znakov zdomácnovania takýchto prevzatých slov je aj odstraňovanie samohláskových skupín. Buď sa oslabí samohlásková kvalita niektorej samohlásky, alebo sa medzi samohlásky vsunie spoluhláska. Ak sa v heterosylabických skupinách so samohláskou *i* na začiatku oslabí samohlásková kvalita prvej samohlásky, stratí táto samohláska slabikotvornosť a vznikne dvojhĺaska. Práve tak vznikla dvojhĺaska [*ia*] v slovách [*diabol*, *patriarchálny*, *socializmus*], dvojhĺaska [*ie*] v slovách [*hieroglyf*, *orient*].

Zmena pôvodnej samohláskovej skupiny na dvojhĺasku sa prejavuje aj v mäkkení predchádzajúceho *t*, *d*, *n*, *l*, napr. v slovách [*granatier*, *karabinier*, *pátier*].

Interpretácia slov *diabol*, *patriarchálny*, *socializmus*, *hieroglyf*, *Orient* v kodifikačných *Pravidlách slovenskej výslovnosti* je teda celkom jednoznačná.

Jaroslav Holčík

Lady a laser. — K. Patáková z Pukanca nám napísala o výslovnosti slov prevzatých z angličtiny: „V Slovníku cudzích slov som našla, že slovo *lady* sa vyslovuje ako [*lejdj*]. Myslím teda, že slovo *laser* by sa malo vyslovovať ako [*lejzr*], čo znie omnoho jemnejšie ako [*laser*]. Aká je správna výslovnosť tohto slova?“

Slová *lady* a *laser* sú síce obidve anglického pôvodu, majú však rozdielnu etymológiu a používajú sa zvyčajne v rozdielnych štýlových a komunikačných súvislostiach. *Lady* je staré anglické slovo (pochádza z anglosaského *hlæfdige*) a je už staršou výpožičkou na označenie ženy z vyšších vrstiev spoločnosti (zvyčajne anglickej). V našom kontexte môže nadobudnúť niekedy ironický až pejoratívny príznak.

Slovo *laser* je skratkové slovo (*light amplification by stimulated emission of radiation*) podobne ako *radar* (*radio detecting and ranging*), ktoré takisto nevyslovujeme ako [*reida*], ale ako [*radar*]. So slovami z oblasti techniky, ktoré sú anglosaského pôvodu, stretávame sa v slovenčine predovšetkým v grafickej podobe, a ak tá je v súlade s normami slovenčiny, ušatuje sa zvuková

podoba daného slova skôr, než sa preberie anglická výslovnosť. Svoju úlohu tu, samozrejme, zohráva aj fakt, že prevažná väčšina ľudí nevie o anglickom pôvode takéhoto slova.

Pravidlá slovenskej výslovnosti od Á. Kráľa kodifikujú výslovnosť [laser] ako neutrálnu a výslovnosť [lejzer] (nie [lejzr], pretože slabičné r na konci slova je v slovenčine neprípustné) ako patriacu do vyššieho štýlu.

Emil Picha

Šetrenie v domácnostiach? — J. T. z Trnavy nám napísal: „V článku s nadpisom *Šetrenie v domácnostiach* som si prečítal informáciu o tom, že v ČSSR sa pripravuje celoštátne výberové zisťovanie triednej a sociálnej štruktúry obyvateľstva ako súčasť výskumu životnej úrovne obyvateľstva. Je na označenie spomenutej akcie nadpis *Šetrenie v domácnostiach* z vecného i jazykového hľadiska vhodný?“

Pri slovese *šetriť*, od ktorého je utvorené slovesné podstatné meno *šetrenie*, sa v jazykových príručkách uvádza niekoľko významov: 1. „zbytočne nespotrebovať, nemiňať, šoriť“; 2. „chrániť pred predčasným opotrebovaním, narušením, poškodením“; 3. „neničiť, brať ohľad na niekoho, na niečo“. Štvrtý význam slovesa *šetriť*, teda „zisťovať isté skutočnosti, fakty“ sa dnes hodnotí ako zastaraný — na jeho vyjadrenie sa používajú výrazy *zisťovať*, *preverovať*, *vyšetrovať* (porov. Slovník slovenského jazyka 4). Z výkladov jednotlivých významov slovesá *šetriť* zhodných s významami slovesného podstatného mena *šetrenie* vychodí, že toto sloveso pomenúva činnosti, ktorých cieľom je zachovať niečo v neporušenom stave, resp. chrániť pred opotrebovaním, poškodením. Preto je jeho použitie na mieste napr. v spojeniach *šetriť peniaze*, *šetrenie životného prostredia*, *šetrenie zdravia*.

Nadpis *Šetrenie v domácnostiach* by bol vhodný vtedy, keby sa v informácii poukazovalo napr. na šetrenie potravinami či energiou. V informácii o štatistickom zisťovaní istých faktov a údajov sa slovesné podstatné meno *šetrenie* nesprávne použilo namiesto slovesného podstatného mena *zisťovanie*. Forma *zisťovanie* utvorená od slovesa *zisťovať* s významom „skúmaním niečo spoznávať ako isté“ je bežná napr. v právnickej terminológii (*zisťovanie skutkového stavu*), v chémii a vo fyzike (*zisťovanie obsahu, kvality*), ale aj v štatistike (*zisťovanie štruktúry obyvateľstva*).

Z uvedeného je zrejmé, že nadpis *Šetrenie v domácnostiach* je vhodný vtedy, keď ide o zachovávanie niečoho v neporušenom stave, chránenie pred opotrebením. Význam „zisťovanie skutkového stavu, vyšetrovanie“ slovesné podstatné meno *šetrenie* v spisovnej slovenčine nevyjadruje. Môžeme tu poukázať aj na to, že i v pokynoch Slovenského štatistického úradu na registráciu prieskumov a iných štatistických zisťovaní sa hovorí o *štatistických zisťovaniach*, o *druhoch zisťovania* a o *metódach zisťovania*.

Katarína Hegerová

NAPÍSAĽI STE NÁM

O názve jedného užitočného predmetu ešte raz

V príspevku *O názve jedného užitočného predmetu* (Kultúra slova, 6, 1986, s. 217—219) uvažuje M. Smatana o pomenovaní predmetu na zabíjanie múch a iného dotieravého hmyzu a navrhuje ustáliť pomenovanie tejto reálie výberom z názvov *lapka*, *muchárík*, resp. *pleskáč/plieskač*. Proti navrhovaným názvom možno vysloviť námietku, že nevystihujú jednoznačne funkciu tejto veci.

Slovo *lapka* tvoríme od slovies *lapať*, *lapíť*, ktorých primárny význam je „chytať/chytiť“. Týmto predmetom sa však muchy nechytajú, ale zabíjajú. *Lapka* ako názov predmetu na zabíjanie múch nie je podľa mojej mienky významovo jasný a jednoznačný.

Názov *muchárík* už dávno prisúdili naši ľudia užitočnému malému vtáčikovi, ktorý sa živí hmyzom, a tento názov prevzali aj ornitológovia a zaviedli ho ako odborný termín (*muchárík čiernohlavý*, *muchárík bieločrý* — porov. VILČEK, F. — ŠVEC, J.: Naše vtáky. Bratislava, Obzor 1974). Pridávať názvu *muchárík*, ktorý je pevne ustálený, ďalší význam nepokladám z hľadiska spisovného jazyka za vhodné.

Pomenovanie *pleskáč/plieskač* súvisí so slovesami *plesknúť*, *plieskať*, ktoré majú predovšetkým význam „vydať, vydávať krátky {-e} prenikavý {-é} zvuk {-y}“ a až ich ďalší význam je „biť, udierať“. *Pleskáč/plieskač* by podľa toho vyvolával najmä predstavu predmetu na plieskanie, na spôsobovanie ostrých zvukov úderom alebo pohybom.

Na pomenovanie spomínaného predmetu možno ponúknuť aj iný názov, ktorý počuť napr. v Slovenskej Ľupči. Je to názov *capkáč*. Celá skupina slov so základom *cap-* (*capať*, *capíť*, *capkať*, *capnúť*) má predovšetkým význam „biť, udierať/udierať, buchnúť/búchať, a to nie tuho, silne, skôr mierne, ale chytro, švihom“. A o to ide: zabiť muchu rýchlym slabým úderom. Veď sa aj povie: *capni ju* (muchu) alebo *capni po nej* (po muche). Názov *capkáč* je výstižný, jednoznačný, nevyvoláva predstavu voľajakeho iného predmetu. Muchu capneme a je po nej. *Capkáč* je slovo trochu expresívne, ale pritom eufemistické, nehovorí priamo o zabíjaní.

Teodor Kaliský, Slovenská Ľupča

Pripomienky autora poznámky k pomenovaniu *lapka*, *muchárik* a *pleskáč/plieskač* sú oprávnené iba čiastočne. Treba totiž mať na zreteli, že názvy *lapka* a *muchárik* nie sú umelo utvorené, ale majú oporu v živej jazykovej praxi v spisovnom jazyku i v slovenských nárečiach (to, že slovo *muchárik* sa používa aj na pomenovanie vtáčika, nie je na prekážku, aby sa používalo aj na pomenovanie nástroja na ničenie múch; takých prípadov je v jazyku veľa, porov. napr. *povojník* pás plátna i meno rastliny, *bežec* — pretekár v behu, súčiastka stroja i meno živočícha). Názov *pleskáč/plieskač* vychádza zasa z druhého významu slovesa *plieskať* „udrieť s tupým, hlasným úderom, ťapnúť, čapnúť“. Na druhej strane treba povedať, že navrhované pomenovanie *capkáč* je dobre utvorené a že sa môže uplatniť ako spisovné pomenovanie predmetu na zabíjanie múch. Lenže ani toto pomenovanie nie je úplne jednoznačné, ako sa nazdáva autor poznámky, lebo základové sloveso *capkať* má nielen význam „(slabo) udierať, biť“, ale aj význam „(drobnými krokmi) ísť, kráčať, drobčiť“, a tak slovo *capkáč* pomenúva aj toho, kto takto chodí (spravidla malé dieťa). To, pravda neprekáža, aby slovo *capkáč* fungovalo ako pomenovanie spomínaného predmetu. Zaujímalo by nás, aké ďalšie názvy poznajú naši čitatelia, resp. aké názvy počuli na pomenovanie uvádzaného predmetu.

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 2. čísle na s. 61 v 5. riadku opravili text takto: v západoslovenských a juhostredoslovenských nárečiach.

Redakcia

Oznam redakcie. — Výbor slovenského literárneho fondu udelil v roku 1986 osem prémie za články uverejnené v 20. ročníku (1986) časopisu Kultúra slova. Ide o články týchto autorov: J. Horecký: Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine (s. 6—13); Á. Kráľ: Jazyk a reč ako jednota materiálneho a ideálneho (s. 193—197), Jazyk a myslenie (s. 225—230), Zákonitosti kultúry jazyka (s. 261—266); J. Mlacek: Zmeny zloženia frazémy v texte (s. 197—205); M. Považaj: Vývin v štylovej hodnote pomenovaní osôb z oblasti športu (s. 230—237); L. Dvonč: Športové výrazy so zakončením -bal v spisovnej slovenčine (s. 238—243); J. Kačala: Rokovanie zjazdov a jazykoveda (s. 257—261); I. Masár: Inventár prostriedkov na tvorenie zoologických a botanických rodových mien (s. 289—296 a 321—326); K. Buzássyová: Novšie názvy negatívnych vlastností a stavov (s. 335—340).

Ks

Napísali ste nám

O názve jedného užitočného
predmetu ešte raz. T. Kalis-
ký 191

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 21, 1987, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1987. Rukopis odovzdaný do výroby 20. 2. 1987. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1987

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA